

SİYASET BİLİMİ, ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KAMU YÖNETİMİ

ALANINDA ULUSLARARASI
ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER

EDİTÖR

PROF. DR. HAKAN ALTINTAŞ

ARALIK
2023

SERÜVEN
YAYINEVİ

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2023

ISBN • 978-625-6760-63-9

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruenyayinevi.com

e-mail: seruenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

SİYASET BİLİMİ, ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KAMU YÖNETİMİ

Alanında Uluslararası Araştırma ve Değerlendirmeler

Aralık 2023

Editör

PROF. DR. HAKAN ALTINTAŞ

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

TÜRK SİYASETİNİN EKOLÜ "HOCA": NECMETTİN ERBAKAN PORTRESİ

Aziz ARMUTLU 1

Bölüm 2

COVID-19 SALGINI SÜRECİNİN AVRUPA BİRLİĞİ ORTAK DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKALARINA (ODGP) ETKİLERİ

Mehmet SOYTÜRK..... 23

Bölüm 3

KANT'IN EBEDİ BARIŞ ÖNERMESİNİN BÖLGESEL BARIŞA YANSIMASI: AVRUPA BİRLİĞİ ÖRNEĞİ

Gökhan DUMAN, Ali Can AYBAY..... 45

Bölüm 4

TÜRKİYE'DE KATILIMCILIĞIN SAĞLANMASI YÖNÜNDEN KENT KONSEYLERİNİN ÖNEMİ

Sevinç ŞAŞMAZ, Alper BİLGİLİ..... 61

Bölüm 5

TÜRK KAMU YÖNETİMİNİN TARİHSEL SÜRECİNDE YEREL YÖNETİMLER

Mesut KOÇ..... 77

Bölüm 6

BARIŞ İNŞASINDA ÇATIŞMA ANALİZİNİN ÖNEMİ

Füsun ÖZERDEM 91

Bölüm 7

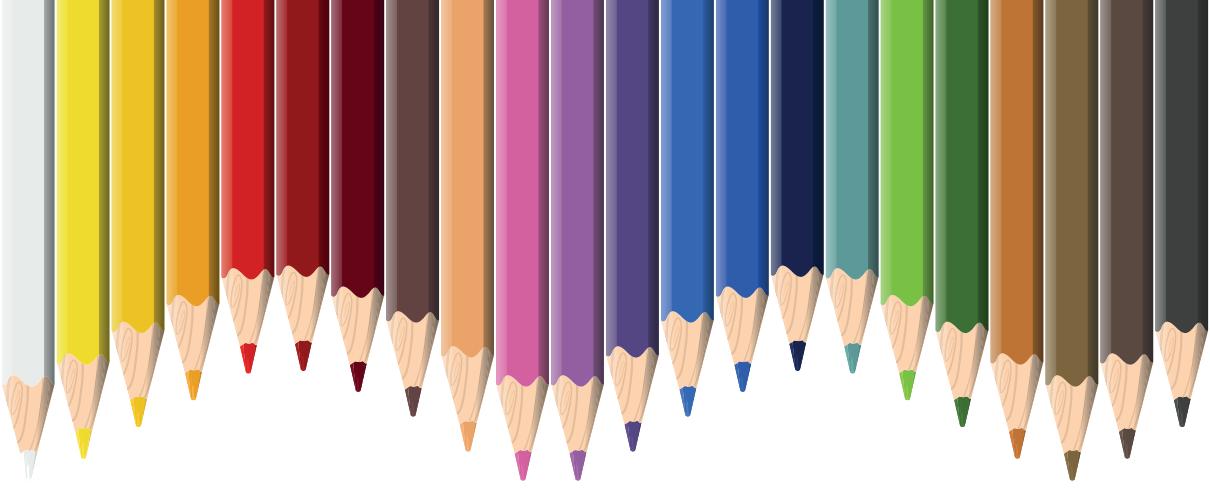
**OSMANLI'DAN CUMHURİYET DÖNEMİNE AZINLIK YAKIFLARI VE
TAŞINMAZ MAL EDİNMELEİ SORUNU**

Zeynep Kübra KAHRAMAN, Feyza Nur DURAN..... 105

Bölüm 8

LİBERAL KURUMSALCILIĞIN DÜNÜ VE BUGÜNÜ

Seda Gözde TOKATLI..... 121

Bölüm 1

TÜRK SİYASETİNİN EKOLÜ "HOCA": NECMETTİN ERBAKAN PORTRESİ

Aziz ARMUTLU¹

¹ Doktora Öğrencisi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, e-mail:aziz.armutlu@std.hku.edu.tr ORCID: 0000-0003-2838-7588. Öğretmen, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı

Giriş

Türk siyasi tarihi, renkli ve etkileyici şahsiyetlerle doludur. Bu isimlerden biri, “Hoca” lakabıyla tanınan, Türkiye’nin siyasi sahnesinde derin izler bırakan Necmettin Erbakan’dır. Erbakan, 1940’lı yıllardan vefatına kadar neredeyse yarım asra yakın bir süre Türk siyasetinin başrol oyuncularından olmuştur. Erbakan, hem mühendislik altyapısıyla hem de politikadaki uzun yıllara dayanan tecrübesiyle, Türkiye’nin modern tarihinde önemli bir role sahiptir. Onun siyasi yaşamı, Türk siyasetindeki ideolojik çatışmaları, toplumsal değişimleri ve ekonomik dönüşümleri anlamak açısından büyük bir öneme sahiptir.

Türkiye’nin siyasi tarihinde, özellikle merkez sağdaki birçok politik şahsiyet, kişisel inançları ne olursa olsun, dini meseleleri siyasi mücadelelerinin merkezine koymaktan kaçınmıştır. Bununla birlikte Necmettin Erbakan, İslami değerleri sadece bireysel bir referans noktası olarak değil, aynı zamanda siyasi vizyonunun temel bir unsuru olarak benimsemiştir. Bu yaklaşımıyla, Türk siyasetinde önde gelen İslamcı liderlerden biri olarak tanınmıştır (Erbakan, 2013:148). Necmettin Erbakan, 20. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye’nin siyasi manzarasında belirgin bir figür olarak ortaya çıkmıştır. Kendine has konuşma tarzı, karizmatik liderliği ve dini değerlere vurgu yapan siyasi anlayışıyla tanınmıştır. Siyasi hayatı boyunca, İslami değerlerle modern siyaseti birleştirmeye çalışan Erbakan, bu yaklaşımıyla hem büyük takipçi kitlesini kazanmış hem de bazı eleştirilere maruz kalmıştır.

Erbakan, Milli Görüş Hareketinin temellerini atarken, bu siyasi yolculuğunu bir kalkınma hamlesi olarak tanımlamıştır. Bu hareket zamanla “maddi ve manevi kalkınma” ifadesini temel bir slogan olarak benimsemiştir (Uğuz, 2019:24). Erbakan’ın siyasi kariyeri, Milli Görüş olarak bilinen ideolojik çerçevede şekillenmiştir. Bu ideoloji, Batı karşıtı ve İslami değerlere dayalı bir ekonomik ve siyasi model önermektedir. Milli Görüş Hareketi, Erbakan liderliğinde Türkiye’de siyasi bir akım olarak yer etmiş ve birçok partiye ev sahipliği yapmıştır. Erbakan’ın bu hareket içindeki rolü, onu Türk siyasi tarihinde dikkate değer bir şahsiyet yapmaktadır.

Erbakan’ın politik hayatı, başbakanlık dâhil olmak üzere birçok önemli mevkide hizmet vermesiyle tanımlanabilir. Onun döneminde, Türkiye’de hem ekonomik politikalar hem de dış politika anlamında önemli dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönüşümler, hem Türkiye’nin iç dinamikleri üzerinde hem de uluslararası arenada Türkiye’nin pozisyonu üzerinde etkili olmuştur. Necmettin Erbakan’ın portresini çizerken, onun siyasi mirasının Türkiye’deki dini ve politik akımlar üzerindeki etkisini de göz ardı etmemek gerekir. Bugün Türkiye’de siyasi manzaranın şekillenmesinde Erbakan’ın etkisi hala hissedilmekte, onun ideolojik yaklaşımı ve politikaları üzerine tartışmalar devam etmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın siyasi portresini, siyaset biliminin analitik çerçevesi içerisinde değerlendirmeyi ve Erbakan'ın siyasi mirasını ve onun Türkiye siyasetindeki rolünü derinlemesine anlamayı amaçlamaktadır. Çalışmada, Erbakan'ın siyasi kişiliğinin ve kariyerinin kapsamlı bir analizi yapılacak, onun siyasi kimliğinin oluşum süreci, fikri temelleri ve liderlik yaklaşımı üzerine yoğunlaşılacaktır. Milli Görüş Hareketi'nin ortaya çıkışı, evrimi ve dönüşümleri detaylı bir şekilde incelenerek Erbakan'ın bu süreçteki söylem ve eylemlerinin etkisi ve belirleyiciliği ele alınacaktır. Ardından, Erbakan'ın politikalarının ve siyasi yaklaşımlarının Türk siyasi kültürü üzerindeki etkileri irdelenecektir.

1. Erbakan'ın Siyasi Kişiliği ve Kariyeri

Necmettin Erbakan, 1926'da Sinop'ta doğdu ve Osmanlı'ya bağlı bir aileden geliyordu. Babası, Cumhuriyet döneminde önemli bir yargıçtı. Erbakan, 1924'teki Öğretim Birliği Yasası ile başlayan laik eğitim sisteminden geçti; ancak dini eğitim de aldı. Trabzon ve İstanbul'daki okullarda eğitimini sürdürdü ve 1948'de İstanbul Teknik Üniversitesi'nden mezun oldu (Akpınar, 2009:72-73). 1948 yılının yazında İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi'nden mezun olan Necmettin Erbakan, aynı yıl bu fakültede Motorlar Kürsüsü'nde asistan olarak işe başladı. Asistanlık süresince, üç yıl içinde yeterlilik tezini tamamladı (Yarıcı, 2017: 7). Akademik kariyerine İTÜ'de başladı, Almanya'da doktora yaptı ve orada önemli iş tecrübeleri edindi. 1965'te profesör oldu. Özel sektörde de etkin olan Erbakan, Gümüş Motor'da çalıştı ve bu şirket, dönemin sanayi politikalarıyla uyumlu bir şekilde kurulmuştu. Siyasi hayatı, Nakşibendi Tarikatı ve Şeyhi Mehmet Zahid Kotku ile olan ilişkisi tarafından büyük ölçüde şekillendirildi. Kotku'nun desteğiyle, Milli Nizam Partisi'nin kuruluşuna öncülük etmiştir (Akpınar, 2009:72-73). Erbakan'ın politik vizyonu ve liderliği, Türkiye'de İslami değerlere dayalı siyasi bir hareketin yükselişine önemli bir katkı sağlamıştır.

Necmettin Erbakan'ın siyasi kişiliği ve liderlik tarzı, Türkiye'nin modern siyasi tarihinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Siyasete girişinden itibaren Erbakan, kendini sadece bir politikacı olarak değil, aynı zamanda bir hareketin lideri olarak konumlandırmıştır. Onun liderlik tarzı, karizmatik ve otoriter özellikler taşıyarak hem sadık bir takipçi kitlesi oluşturmuş hem de siyasi rakipler tarafından tartışma konusu olmuştur. Kendine has konuşma biçimi, halka yakınlığı ve ideolojik tutarlılığı, onun siyasi kişiliğinin temel taşlarından birkaçını oluşturmaktadır. Erbakan, Milli Görüş olarak adlandırdığı ideolojiyi savunarak Türkiye'nin siyasi ve ekonomik bağımsızlığını ön planda tutan bir yaklaşım sergilemiştir. Bu duruş, özellikle Batı'ya karşı eleştirel bir perspektif ve İslami değerlere vurgu yaparak Türkiye'nin iç ve dış politikasına yön verme çabası içinde görülmüştür. Erbakan'ın liderlik tarzı, Türkiye'de siyasi düşüncenin ve hareketlerin gelişiminde etkili olmuş, onun mirası Türk siyasetindeki birçok akım ve lider üzerinde kalıcı bir iz bırakmıştır.

O dönem en yakın siyasi rakiplerinden biri olacak olan Süleyman Demirel, Başbakanlığı döneminde TOBB Başkanı Necmettin Erbakan'ın kararlı tutumunu ve işlerin beklenmedik bir yöne evrildiğini gözlemlemişti. Bunun üzerine, mevcut yasalara aykırı olmasına rağmen Odalar Birliği Genel Kurulu'nun seçim tarihini ertelemek için Bakanlar Kurulu'ndan bir karar almıştır (Yalçın, 1994: 102). Bu karar, Erbakan'ın TOBB Başkanlığındaki etkin rolünü sınırlamak amacıyla alınmıştı.

Necmettin Erbakan, TOBB Başkanlığı'ndan ayrıldıktan sonra siyasete daha fazla yönelmeye karar verdi. Adalet Partisi'nden milletvekili aday olmak istemesine rağmen Süleyman Demirel'in vetosuyla karşılaştı. Bu durum üzerine Erbakan ve bazı isimler, bağımsız bir siyasi hareket oluşturarak farklı illerden aday oldular. 1969 yılında Konya'dan bağımsız milletvekili olarak seçilerek aktif siyasi hayatına başladı (Baykal ve Çaha, 2017:61; Kızıldaş, 2016:22; Uçar, 2000:84). 14 Ekim 1969'da Konya'dan bağımsız milletvekili olarak parlamentoya seçilen Necmettin Erbakan, parti kurma çalışmalarına hız vermiştir. Bu süreçte Mehmet Zahid Kotku, Necip Fazıl Kısakürek ve Musa Baştürk olarak da bilinen Bayburtlu Paşa Dede Efendi gibi ülkenin önde gelen ilim ve erdem sahibi kişilikleriyle görüşmeler yapmıştır. Erbakan, 1970 yılında Milli Nizam Partisi'ni kurarak siyasi arenada etkin bir rol almaya başlamıştır. Parti, Meclis'te üç koltukla temsil edilmiş, bu üç koltuktan ikisi Hüsamettin Akmumcu ve Hüseyin Abbas Bey'in Adalet Partisi'nden istifa ederek katılmalarıyla elde edilmiştir (Mardin, 2013: 49).

Necmettin Erbakan'ın siyasi hayatı boyunca savunduğu ve “Milli Görüş” olarak adlandırdığı fikirler, onun liderliğinde 24 Ocak 1970 tarihinde kurulan Milli Nizam Partisi ile resmi bir siyasi platform kazandı (Peköz, 2009:377). Ancak siyasi hayatındaki bu başlangıç uzun sürmemiştir.

1972 Ekim'inde Necmettin Erbakan liderliğinde kurulan Milli Selamet Partisi (MSP), 1973 seçimlerinde %12 oy oranıyla dikkat çekerek 48 milletvekili ve 3 senatör kazanıp TBMM'de temsil edildi. MSP, Milli Görüş Hareketi'nin ikinci siyasi oluşumu olarak etkili oldu. Erbakan, 1974'te CHP-MSP koalisyon hükümetinde Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak görev aldı ve Kıbrıs Barış Harekâtı'nda önemli bir rol oynadı. 1978'e kadar Türkiye'de kurulan tüm hükümetlerde yer alan Erbakan, birinci ve ikinci milliyetçi cephe hükümetlerinde de başbakan yardımcılığı görevini sürdürdü, ancak 1978'den 1980'deki darbeye kadar hükümetlerde yer almadı (Akşin, 2019:270-272; Erbakan Vakfı, 2018:81; Hasırcı, 2008:48). Erbakan'ın siyasi kariyeri, 1980 darbesine kadar olan süreçte farklı bir evreye girdi. Milli Selamet Partisi'nin lideri olarak 1978'den sonra hükümette yer almasa da, partisi ve kendisi Türk siyasetinde etkin bir rol oynamaya devam etti. Bu dönemde, MSP'nin siyasi ideolojisi ve Erbakan'ın liderliği, Türkiye'nin iç ve dış politikasında önemli etkiler yarattı. Özellikle dış politika ve ekonomik

konularda Milli Görüş Hareketi'nin perspektiflerini savunarak Türkiye'nin geleneksel politik yaklaşımlarına alternatif görüşler sunmaya çalıştı. Bu çerçevede, Erbakan'ın siyasi stratejileri ve liderlik tarzı, hem destekçileri hem de eleştirmenleri tarafından dikkatle takip edilmiş ve Türk siyasetindeki kutuplaşmaları derinleştiren faktörlerden biri olarak görülmüştür. 1980 darbesinin ardından MSP'nin kapatılması ve Türk siyasi hayatının yeniden yapılandırılması süreci, Erbakan'ın siyasi faaliyetlerini ve Milli Görüş Hareketi'nin yönünü etkileyen önemli bir dönemeç olmuştur.

1974'te CHP-MSP koalisyonunun dağılmasının ardından kurulan yeni koalisyon hükümetlerinde Necmettin Erbakan çeşitli roller üstlenmiştir. 1978'e kadar oluşturulan her koalisyon hükümetinde Milli Selamet Partisi'nin (MSP) bir parçası olarak görev almıştır. Bu dönemde, 1974-1978 yılları arasında MSP Genel Başkanı olarak tüm hükümetlerde aktif bir şekilde çalışmalar yürütmüştür. Özellikle 1977 genel seçimleri sonrasında kurulan 1. ve 2. Milliyetçi Cephe Hükümetlerinde Erbakan, başbakan yardımcısı olarak görev yapmıştır (Akşin, 2019:271). Erbakan, 1980 yılındaki 12 Eylül askeri darbesine kadar muhalefet partisinin lideri olarak siyasi kariyerini sürdürmüştür (Kızıldaş, 2016:176-228).

12 Eylül 1980'deki askeri darbe sonrasında Necmettin Erbakan ve diğer siyasi liderler gözaltına alındı. Erbakan, kısa bir süre tutuksuz yargılanmasına karar verilse de, itiraz üzerine tekrar tutuklandı ve iki ay hapis cezası aldı. Darbe sonucunda Erbakan'a 10 yıl siyaset yapma ve 5 yıl parti kurma yasağı getirildi; ayrıca Milli Selamet Partisi (MSP) kapatıldı. Erbakan, 1987'ye kadar siyasi yasaklı olarak kaldı. Bu süreçte, 1983'te Refah Partisi kuruldu ve Genel Başkanlığını Ahmet Tekdal üstlendi. 1987'deki halk oylaması sonucunda Erbakan'ın siyasi yasağı kaldırıldı (Arpacı, 2017:75; Günay, 2014:19-20; Sevgili, 2021:22).

Necmettin Erbakan'ın üzerindeki siyasi yasak 25 Eylül 1987'de sona erdi ve aynı gün Refah Partisi'ne (RP) katıldı. 11 Ekim 1987'deki kongrede, tüm oyları alarak genel başkan seçildi (Ergin, 2006:145). 20 Ekim 1991 genel seçimlerinde Konya milletvekili olarak parlamentoda görev aldı. 24 Aralık 1995 genel seçimlerinde Refah Partisi Genel Başkanı olarak büyük bir başarı elde etti ve partisi %21.37 oy oranıyla genel seçimlerde birinci oldu. Doğruiyol Partisi ile yapılan koalisyon sonucunda, 28 Haziran 1996'da Refahiyol Hükümeti'nin (54. Cumhuriyet Hükümeti) Başbakanı oldu (Günay, 2014: 19-20). Necmettin Erbakan, siyasi yasaklarının kalkmasının ardından Refah Partisi lideri olarak Türkiye'nin siyasi sahnesinde güçlü bir dönüş yaparak 1996'da Başbakanlık görevini üstlenmiş, bu dönemde Türkiye'nin siyasi ve ekonomik yönünü şekillendiren önemli bir siyasi figür haline gelmiştir.

Bu dönemde, Necmettin Erbakan'ın Refah Partisi TBMM Grubu'nda yaptığı konuşma, Libya ziyareti sırasında Muammer Kaddafi'nin ifadeleri ve Erbakan'ın bu sözlerle verdiği yanıt, izlenen bölgesel dış politika ve Susurluk Kazası gibi olaylar önemli olaylar arasındaydı. Ayrıca Türkiye, Nijerya, Endonezya, Malezya, İran, Pakistan ve Mısır'dan oluşan sekiz İslam ülkesini bir araya getiren D-8 projesini hayata geçirdi. Aynı dönemde Çekiç Güç'e karşı mücadele edildi. Tüm bu olaylar arasında, Ankara Sincan'da düzenlenen Kudüs Gecesi etkinliği ve ortaya çıkan Aczimendi Tarikatı gibi olaylar, 28 Şubat sürecinin temellerini atmıştır (Birand, 2012:180-193). Erbakan'ın başbakanlığı döneminde gerçekleşen bu çeşitli iç ve dış politika olayları, Türkiye'nin siyasi ve toplumsal yapısında derin etkiler bırakarak 28 Şubat sürecinin başlangıcını işaret eden önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Necmettin Erbakan, 28 Şubat post-modern darbe olarak anılan sürecin yaşanması ve koalisyon protokolünde yer alan bir madde gereği olarak 18 Haziran 1997 tarihinde istifasını sunmuştur. Erbakan'ın istifası, koalisyon ortağı Tansu Çiller'in Başbakanlığında ülkeyi erken seçime götürmeyi amaçlamıştır. Ancak dönemin Cumhurbaşkanı, protokolde belirtilen teamülün dışına çıkarak hükümeti kurma görevini Mesut Yılmaz'a vermiş ve bu şekilde ANASOL-D Hükümeti (55. Cumhuriyet Hükümeti) kurulmuş ve Refahyol Hükümeti sona erdirilmiştir. Bu süreçte, Refah Partisi, 21 Mayıs 1997 tarihinde Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından açılan kapatma davası sonucunda Anayasa Mahkemesi tarafından 16 Ocak 1998 tarihinde resmi olarak kapatılmıştır (Kazan, 2013:401-427).

Necmettin Erbakan, 28 Şubat post-modern darbe girişimlerine rağmen, sadece 1 hafta içinde 8 Müslüman ülkeyi ziyaret ederek D-8 teşkilatını kurması, cesareti ve kararlılığı konusunda hiçbir taviz vermediğinin bir kanıtıdır. Ayrıca, Almanya'da kalması durumunda kendisine ortaklık teklif eden Dodge motor fabrikasının teklifini geri çevirerek ülkesine hizmet etme kararlılığını göstermiştir. Bu, sadece maddi kazançları düşünen bir kişi olmadığını, aynı zamanda maneviyatı yüksek bir karaktere sahip olduğunu ve vatanına hizmet etme sevgisi ile vatanseverliğinin bir kanıtıdır (Koçer, 2019:60). Necmettin Erbakan'ın D-8 teşkilatını kurması ve Dodge motor fabrikası teklifini reddetmesi, onun sadece kişisel çıkarları değil, ülkesine olan bağlılık ve manevi değerlere verdiği önemi yansıtan, vatansever bir liderin cesaret ve kararlılığının açık bir göstergesi olarak tarihe geçmiştir.

Necmettin Erbakan, Refah Partisi'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılacağını öngörerek Recai Kutan'ın genel başkanlığında Fazilet Partisi'ni kurmasına destek verdi; ancak Erbakan 5 yıl boyunca siyasi yasaklı olduğu için Fazilet Partisi içinde aktif bir rol üstlenemedi. Örneğin, Erbakan'ın 18 Nisan 1999 genel seçimleri için Konya'dan bağımsız adaylık başvurusu 24 Şubat 1999 tarihinde reddedildi. Ayrıca, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı

Vural Savaş, 7 Mayıs 1999 tarihinde Fazilet Partisi'nin Anayasa'nın 68. ve 69. maddelerini ihlal ettiğini ve Refah Partisi'nin devamı olduğunu iddia ederek kapatma davası açtı ve 22 Haziran 2001 tarihinde Fazilet Partisi kapatıldı (Keleş, 2023:20).

1998 yılında genel başkanı olduğu Refah Partisi kapatıldı ve 5 yıl süreyle Erbakan, siyasi yasaklı kaldı. Bununla birlikte, hayatının sonuna kadar siyasi mücadelesini sürdürdü ve “Milli Görüş” olarak tanımladığı siyasi hareket içinde beş farklı siyasi partiye liderlik etti. Siyasete adanmış bir ömre sahip olan Erbakan, 27 Mart 2011 yılında hayatını kaybetti (Sevgili, 2021:22). Erbakan'ın siyasi yolculuğu, Türkiye'nin modern tarihinde derin izler bırakmıştır. Özellikle İslami değerlere dayalı politikalarıyla tanınan Erbakan, Türk siyasetinde dini motiflerin kullanımını artıran ve siyasi alanda yeni bir dil oluşturan bir lider olarak kabul edilmektedir. Milli Görüş Hareketi'nin kurucusu olarak Erbakan, Türkiye'nin ekonomik ve teknolojik bağımsızlığını vurgulayan “Adil Düzen” fikrini savunmuştur. Bu kavram, onun siyasi hayatı boyunca hem destekçilerinin ilgisini çekti hem de eleştirilere maruz kalmıştır.

Erbakan, 1970'lerde Milli Selamet Partisi (MSP) ile siyasi hayatının zirvesine ulaştı ve 1974'te kurulan CHP-MSP koalisyon hükümetinde Başbakan Yardımcısı olarak görev yaptı. 1980 askeri darbesiyle birlikte siyasi partiler kapatıldı ve Erbakan da siyasi yasaklılar arasında yer aldı. Ancak, 1980'lerin sonunda politikaya Refah Partisi ile geri döndü ve 1996'da Türkiye'nin ilk İslamcı Başbakanı oldu. Ancak bu dönem, 1997'de yaşanan “28 Şubat Süreci” ile son buldu ve Refah Partisi'nin kapatılmasıyla Erbakan tekrar siyaset dışı kaldı.

Bu süreçten sonra da siyasi mücadelesine farklı platformlarda devam eden Erbakan, Fazilet, Saadet ve diğer partiler üzerinden Milli Görüş Hareketi'ni sürdürmüştür. Kendisinin ölümünden sonra bile, Milli Görüş Hareketi'nin Türk siyasetindeki etkisi devam etmiştir ve Erbakan'ın siyasi mirası, Türkiye'de muhafazakâr ve İslami siyasetin şekillenmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Necmettin Erbakan'ın, Türk siyasetindeki etkisi ve bıraktığı miras, günümüz Türkiye'sinde hala hissedilmekte ve tartışılmaktadır.

2. Milli Görüş Hareketi'nin İdeolojik Temelleri ve Gelişimi

21. yüzyılın en etkili Türk İslamcı siyasetçilerinden biri olarak kabul edilen Necmettin Erbakan, Milli Görüş Hareketi'nin lideridir. Hareketin temelleri 1967'de atılmış ve 1969 genel seçimlerinde Erbakan ve arkadaşlarının bağımsız aday olarak katılımıyla siyasi alanda etkin olmaya başlamıştır. 1970'lerde Erbakan'ın liderliğindeki Milli Görüş Hareketi, Türkiye'nin maddi ve manevi kalkınmasını hedefleyen bir toplumsal ve siyasi hareket olarak ortaya çıkmıştır. Erbakan, başbakan yardımcılığı ve başbakanlık gibi yüksek makamlarda bulunarak hareketi devletin üst düzeylerinde temsil etmiştir.

Milli Görüş Hareketi, Erbakan ve temsil ettiği partiler güçlüyken büyümüş, zayıfladıkça küçülmüştür. Seküler kesimden tepki gören bu hareket, 28 Şubat post-modern darbesinin nedenlerinden biri olmuş ancak daha sonra AK Parti'nin yükselişiyle popülerliğini sürdürmüştür (Çakır, 2014:544; Yılmaz, 2016:1165). Milli Görüş Hareketi, Türkiye'nin siyasi ve sosyal yapısında önemli bir yere sahip olan, dini ve milli değerleri ön plana çıkaran bir siyasi harekettir. 1970'li yıllarda Necmettin Erbakan'ın öncülüğünde şekillenen bu hareket, Türkiye'nin modernleşme sürecindeki Batılılaşma politikalarına bir tepki olarak ortaya çıkmış ve kendine has bir siyasi ve ekonomik yaklaşım geliştirmiştir. Milli Görüş, özünde İslami değerleri ve milli çıkarları vurgulayan, batı karşıtı bir perspektif sunmuş, Türkiye'nin bağımsızlığını ve kendi iç dinamiklerine dayalı bir gelişim modelini savunmuştur. Bu hareket, zaman içinde farklı siyasi partilerin kurulmasına öncülük etmiş ve Türk siyasi hayatının çeşitli dönemlerinde etkin bir rol oynamıştır. Milli Görüş'ün gelişimi, Türkiye'nin siyasi tarihinde dini ve milli kimliğin nasıl şekillendiğini, siyasi kutuplaşmanın dinamiklerini ve toplumsal değişim süreçlerini anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir.

Milli Görüş Hareketi, 20. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu coğrafyasında ortaya çıkan bir siyasi, sosyal ve ahlaki harekettir. Bu hareket, bin yıllık Türk-İslam hafızasının Anadolu'da yaşanmış deneyimlerin, değişimlerin ve dönüşümlerin bir sonucu olarak doğmuştur. Bu hareket, Necmettin Erbakan'ın kişiliği ve kimliği ile ilişkilendirilse de aslında toplumsal bir talebin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Boyras, 2019:167). Bununla birlikte Millî Görüş Hareketi, 1969 yılında Prof. Dr. Necmettin Erbakan (1926-2011) tarafından kurulmuş bir inisiyatif olan “Bağımsızlar Hareketi”nin kökenlerine dayanmaktadır. Bu hareket, İslamî mücadelede siyaset ve parti yöntemini benimseyen, “Adil Düzen” tezini yeni bir model ve doktrin olarak öne sürmüş ve “Yaşanabilir Bir Türkiye”, “Yeniden Büyük Türkiye” ve “Yeni Bir Dünya” ideallerini hedeflemiş olan “siyasal ıslahatçı” bir İslami harekettir (Tuğrul, 2019a). Millî Görüş Hareketi, Necmettin Erbakan liderliğindeki “Bağımsızlar Hareketi”nden türeyerek, Türkiye’de siyasal ve sosyal yapıya İslami perspektiften yenilikçi bir yaklaşım getiren, adil ve gelişmiş bir toplum vizyonunu hedefleyen etkili bir siyasi akım haline gelmiştir.

Millî Görüş Hareketi, kendisine özgü bir medeniyet perspektifine sahiptir. Bu perspektif, İslami referanslara dayanır, insanlığın mutluluğuna odaklanır ve “Yeni Bir Dünya” ideali ile sonuçlanır, bu da evrensel bir medeniyet perspektifini yansıtır. Çünkü “Yeni Bir Dünya” idealinin temel amacı, tüm insanlığın mutluluğunu sağlamak için çaba sarfetmektir. Necmettin Erbakan, “Yeni Bir Dünya” hedefini açıklarken, farklı medeniyet anlayışlarını insanlık tarihi içinde ifade ederek konuya başlar (Tuğrul, 2019b:25). Necmettin Erbakan, Millî Görüş Hareketi’nin lideri olarak, İslami değerlere dayalı, tüm insanlığın refahını hedefleyen ve çeşitli medeniyet anlayışlarını kucaklayan

bir “Yeni Dünya” vizyonunu ortaya koyarak 20. yüzyılın en etkili Türk İslamcı siyasetçilerinden biri olarak tarihte yerini almıştır.

Milli Görüş Hareketi, siyasi ve kültürel olarak öne çıkan bir siyasi akımdır. Bu hareket, Müslümanların siyasi bilincini reddi mirasa dayalı bir siyasetle parçalamak yerine, bu mirası benimsemeyi öneren bir siyasi yaklaşımı benimsemektedir. Bu yaklaşımın temel amacı, inananların haklarını korumak ve siyasi alanda temsil edilmelerini sağlamak için çaba göstermektir (Poyraz, 2006:94).

Merkez sağ siyasetin sınırlı muhalefetine karşı çıkan ve mevcut rejimin Batılılaşma ideolojisine karşı doğrudan karşı koyan önemli bir siyasi deneyim, Milli Görüş Hareketi’dir. Milli Görüş Hareketi, ilişkili olduğu merkez sağdan bağımsız bir çizgi oluşturarak özgün bir kimlik geliştirme çabasıydı. Özellikle Adalet Partisi ve lideri Süleyman Demirel ile yaşanan kişisel iktidar mücadelesi, Milli Görüş Hareketi’nin lideri Necmettin Erbakan’ı siyasi sahneye taşıdı ve bağımsız ve muhalif bir siyasi çizginin Türk politikasında oluşturulmasının temellerini atmıştır (Baykal & Çaha, 2017:2). Milli Görüş Hareketi, İslami mücadelede siyaset ve parti yöntemini benimsemiş ve “Adil Düzen” tezini yeni bir model ve doktrin olarak sunan, “siyasal ıslahatçı” bir İslami harekettir (Tuğrul, 2017:618). Milli Görüş Hareketi, Türkiye’nin siyasi tarihinde, Batılılaşma karşıtı bir duruş sergileyerek İslami değerler üzerine kurulu “Adil Düzen” yaklaşımıyla, özgün bir politik kimlik oluşturmuş ve bu süreçte, merkez sağ politikalarına alternatif bir siyasi akım olarak kendini güçlü bir şekilde ifade etmiştir.

Milli Görüş, diğer gruplardan farklı bir özelliğe sahiptir. Bu hareket, “Yeniden Büyük Türkiye” ideali çerçevesinde önceliğini ahlaki ve manevi temellere dayandırarak güçlü bir Türkiye’nin oluşturulmasını amaçlar. Hedefi, Türkiye’yi hem maddi hem de manevi alanda kalkındıracak milli bir bilincin oluşturulmasını sağlamaktır (Erbakan 1975: 9-40). Maddi ve manevi kalkınma alanlarının temel özellikleri incelendiği zaman(Erbakan 1975: 26-27; MSP Program ve Tüzük, Madde 2-7, 1973: 5-7):

1. Manevi Kalkınma Unsurları:

- İman temelli bir zihniyet dünyasını benimsemek,
- Fıtrata aykırı materyalizmden uzak durmak,
- Milli tarihle gurur duymak,
- Bütün Müslümanları kardeş olarak görmek.

2. Maddi Kalkınmanın Unsurları:

- İsrafın önlenmesi,
- Her türlü istismar ve tefeciliğin sona erdirilmesi,
- Devletin faiz yükünün azaltılması,
- Yaygın kalkınmanın hızla sanayileşme ile gerçekleştirilmesi,
- Ülkedeki toplumsal ve coğrafi dengesizliklerin giderilmesi,
- Kalkınma çabalarının milli bir bilinç ve bağlılıkla gerçekleştirilmesi gibi alanları içerir.

Erbakan'ın görüşleri çerçevesinde, manevi ve maddi kalkınma, iman temelli bir zihniyetin benimsenmesi ve israfın önlenmesi gibi unsurlarla, hem bireysel hem de toplumsal refahın sağlanmasını hedefleyen bütüncül ve dengeli bir kalkınma modelini temsil etmektedir.

Necmettin Erbakan, siyasete girmeden önce İstanbul Teknik Üniversitesi'nde makina mühendisliği profesörüydü. Hem Müslüman geleneğine hem de teknik eğitime her zaman büyük önem veren Erbakan, kamu yaşamı boyunca sık sık dile getirdiği şu sözleri kullanmıştır: Batı'nın teknolojisi, 7. ile 14. yüzyıllar arasındaki Müslüman dünyasında köken bulmaktadır. Bu nedenle eğer bugün biz (yani Müslüman dünya) Batı'ya entelektüel mülkiyet haklarının bedelini ödetseydik, onlar kesinlikle iflas ederlerdi (Gülalp, 2003:36). Erbakan, teknik uzmanlığını ve İslam tarihine olan derin bilgisini birleştirerek Batı teknolojisinin Müslüman dünyasının tarihi katkılarına dayandığını vurgulamış ve bu perspektiften, eğitim ve teknoloji politikalarının yeniden şekillendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Milli Görüş ile ilgili Mehmet Zahid Kotku'nun sözleri aynen şu şekildedir:

Sultan Abdülhamit Han'ın tahtan indirilmesinden sonra ülkenin yönetimi batı taklitçiliği yapan masonların eline geçmiştir. Bunlar bir azınlıktır. Milletimizi temsil edemezler, yönetimin milletimizin gerçek temsilcilerine geçmesi için çalışmanız kaçınılmaz bir tarihi vazifedir. Bu teşebbüse katılın ve eğer arkadaşlarınız istiyorsa bu işin başına geçin. Çalışmaya başlayın. Şimdiye kadar geç bile kalınmıştır (Emre, 1990:185).

Milli Görüş Hareketi'nin lideri Erbakan, Türkiye'de üç temel görüşün bulunduğunu belirtmiştir: “milli”, “liberal” ve “sol” görüşler. Erbakan'a göre, liberal ve sol görüşler, Türk toplumunun kültürel ve tarihi özgünlüğüne uygun olmayan “ithal” ideolojilerdir. Bu görüşler arasından salt milli olanı ise yerel bir alternatiftir (Erbakan, 1975:25). Necmettin Erbakan'ın ifadeleri göz önünde bulundurulduğunda, “Milli Görüş Nedir?” sorusuna tek bir yanıt vermenin yetersiz olduğu görülmektedir. Milli Görüş, ekonomi, anayasal

düzen, eğitim, dış politika, adalet, basın özgürlüğü, ifade ve inanç özgürlüğü, aile, kadın hakları, tarım, hayvancılık, sanayileşme ve kalkınma gibi birçok konuda özgün anlamlar içerir. Milli Görüş, bu konuları ele alırken karışıklıklar ve sorunlar üzerinden tanımlanır. Bu alanlardaki zorluklar, dünya ve İslam tarihine uzanan bir perspektifle analiz edilir ve ayrıntılı bir şekilde açıklanır. Mevcut sorunlar, taklitçi zihniyet ve partilerin sonucu olarak görülür. Ahlak, maneviyat, tarih ve millet gibi vurgular sıkça kullanılır ve bu sorunların çözümü için atılması gereken adımlarla şekillenen idealize edilmiş bir yönetim sistemi “Milli Görüş” olarak adlandırılır (Erbakan, 2014: 39-136). Necmettin Erbakan’ın tanımına göre, “Milli Görüş”, Türkiye’nin çeşitli sosyal, ekonomik ve politik sorunlarına, tarihsel ve manevi değerlere dayalı, yerel ve özgün çözümler sunan kapsamlı ve idealize bir yönetim anlayışını ifade etmektedir.

Milli Görüş Hareketi, Necmettin Erbakan’ın kişisel liderliği ile öne çıkan, Türkiye’de benzersiz bir hareket olarak kabul edilir. Bu hareketin temel amacı, yeniden büyük bir Türkiye inşa etmek, yaşanabilir bir Türkiye oluşturmak ve böylece yeni bir dünya düzeni kurmaktır. Bu üç hedef, birbiriyle bağlantılı bütüncül bir yaklaşımın parçaları olarak görülür; yeni bir dünya düzeninin inşası, büyük bir Türkiye’nin kurulmasıyla ve bu da yaşanabilir bir Türkiye’nin oluşturulmasıyla bağlantılıdır (Çelebi, 2019:46; Erbakan, 2005:14). Necmettin Erbakan’ın liderliğindeki Milli Görüş Hareketi, “yaşanabilir bir Türkiye” yaratmayı, bunun üzerine “yeniden büyük Türkiye”yi inşa etmeyi ve bu temeller üzerinde “yeni bir dünya düzeni” oluşturmayı bütüncül ve birbirine bağlı hedefler olarak belirlemiştir.

Milli Görüş Hareketinin ilk partisi Milli Nizam Partisi (MNP), 1970 yılında kurulduktan kısa bir süre sonra 12 Mart askeri müdahalesi sonucu tesis edilen siyasi düzen içerisinde Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı. MNP’nin bu deneyimi, siyasi ömrünün kısa olmasına ve seçimlere katılmamış olmasına rağmen sahip olduğu söylem, liderlik ve örgüt yapısıyla Türk demokrasi tarihinde önemli bir dönemeç oluşturur. Kemalizm’in baskın siyaseti ve merkez sağ partilerin geleneksel kesimler üzerindeki egemenliğine rağmen Milli Görüş Hareketi’nin İslamcı siyaseti temsil etmesi, Türk siyasetinin kurumsal ve düşünsel açıdan şekillenmesine katkıda bulunmuştur (Çaha ve Baykal, 2017:790). Milli Nizam Partisi’nin kısa siyasi ömrüne rağmen Türkiye’de İslamcı siyasetin temsilcisi olarak ortaya çıkması ve Kemalist siyasetin yanı sıra merkez sağa alternatif bir düşünce ve örgüt yapısı sunması, Türk siyasi tarihinde önemli bir dönüşüm noktası oluşturmuştur.

Milli Görüş Hareketi’nin fıkırsel temelleri, Türk siyasi sahnesine ilk kez 1969’da Bağımsızlar Hareketi olarak girdi. Daha sonra hızla parti haline gelen bu hareket, ilk olarak Milli Nizam Partisi adıyla kuruldu. Milli Nizam Partisi’nin kapatılmasının ardından, çeşitli gerekçelerle arka arkaya kapatılan Milli Görüş partileri sırasıyla Milli Selamet Partisi, Refah Partisi ve

Fazilet Partisi oldu. Fazilet Partisi'nin de kapatılmasının ardından kurulan Saadet Partisi, günümüzde Milli Görüş'ü temsil eden son siyasi parti olarak faaliyetlerini sürdürmektedir (Can, 2019:122). Milli Görüş Hareketi'nin, Milli Nizam Partisi'nden başlayarak Milli Selamet, Refah ve Fazilet Partilerinin kapatılmalarının ardından, bugün Saadet Partisi ile devam eden siyasi mirası, Türk siyasi tarihinde sürekli bir varlık göstererek İslamcı siyasetin evrimini ve dayanıklılığını göstermektedir.

Necmettin Erbakan'ın liderliğinde 1970'lerden itibaren ortaya çıkan Milli Görüş Hareketi, 1980 askeri darbesinin ardından Refah Partisi (RP) etrafında örgütlenmiştir. RP, 1994 seçimlerinde Türkiye siyasetinde ilk kez İslam referanslı bir parti olarak en fazla oy alarak birinci olmuş ve sistemdeki en büyük parti olmuştur. Milli Görüş ve onun radikal ideolojisi, RP ile birlikte daha ılımlı bir yaklaşım benimseyerek daha geniş bir tabana yayılma politikası izlemiştir. Ancak bu durum, seçmenler arasında artan Milli Görüş desteklerine rağmen, siyasal İslam'ın yeniden bir tehdit olarak algılanmasına yol açmıştır (Yarıcı, 2017:156). Refah Partisi'nin 1994 seçimlerindeki başarısı, Milli Görüş Hareketi'nin ılımlı bir politika izleyerek geniş bir halk tabanına ulaşmasını sağlarken, aynı zamanda Türkiye'de siyasal İslam'a yönelik algıların yeniden şekillenmesine ve tartışmaların yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Bu tarihsel süreçte, Milli Görüş Hareketi ve onun siyasi uzantıları, Türkiye'de İslamcı siyasetin evriminde önemli bir rol oynamıştır. Milli Nizam Partisi'nden Saadet Partisi'ne kadar olan dönemde, bu partiler Türkiye'nin siyasi, sosyal ve kültürel yapısına önemli etkilerde bulunmuş ve ülkenin siyasi düşünce yapısını zenginleştirmiştir. Erbakan'ın liderliğinde Milli Görüş, ekonomiden dış politikaya, eğitimden sosyal adalet anlayışına kadar geniş bir yelpazede Türkiye'nin problemlerine İslamcı bir bakış açısı getirmiştir. Bu süreçte, özellikle Refah Partisi'nin 1990'lı yıllardaki başarısı, Milli Görüş'ün siyasi ve toplumsal etkisini artırmış; ancak aynı zamanda Türkiye'nin laik yapısı ile bu hareket arasındaki gerilimi de tırmandırmıştır.

Milli Görüş Hareketi'nin bu evrimi, Türkiye'nin demokratikleşme süreciyle de iç içe geçmiştir. Partilerin ardışık olarak kapatılması, siyasi partilere ve ifade özgürlüğüne yönelik sınırlamaların tartışılmasına yol açmış ve bu durum Türkiye'nin demokrasi anlayışının sınırlarını test etmiştir. Ayrıca, Milli Görüş Hareketi'nin evrimi, Türkiye'nin İslami kimliği ve Batı ile ilişkileri arasındaki dengeyi de yansıtmaktadır. Bu dönemde, Türkiye'nin dış politikası ve uluslararası ilişkileri, Milli Görüş'ün etkisi altında önemli ölçüde şekillenmiş ve hareketin ideolojik çerçevesi, Türkiye'nin dış dünyayla etkileşim şeklini belirlemiştir.

Milli Görüş Hareketi'nin siyasi tarihi, Türkiye'nin hem iç dinamikleri hem de dış politikası açısından dönüştürücü bir etkiye sahip olmuştur. Bu hareketin ortaya çıkışı ve evrimi, Türkiye'de siyasal İslam'ın yükselişi, toplumsal ve siyasi değişimler ve bu değişimlerin demokratikleşme süreci üzerindeki etkileri açısından incelenmeye değer bir dönemdir. Milli Görüş'ün bu siyasi mirası, Türkiye'nin modern tarihindeki siyasi ve toplumsal tartışmaların anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Böylece, Milli Görüş Hareketi'nin siyasi mirası, siyasal İslam'ın yükselişi ve demokratikleşme sürecine etkisiyle, Türkiye'nin modern tarihindeki hem iç hem de dış politika dinamiklerini anlamak için kritik bir öneme sahiptir.

3. Erbakan Siyasetinin Türk Siyasi Kültürüne Etkileri

Necmettin Erbakan'ın siyaset anlayışı, Türkiye'nin siyasi, sosyal ve ekonomik hayatında derin ve kalıcı etkiler bırakmıştır. 1970'lerden itibaren Türk siyaset sahnesinde etkin bir rol oynayan Erbakan, özellikle İslami değerlere dayalı bir politik yaklaşımı temsil etmiştir. Bu yaklaşım, Türkiye'nin batılılaşma sürecine alternatif bir model sunarken, aynı zamanda dini ve milli değerlere vurgu yaparak toplumun farklı kesimlerinden geniş bir destek tabanı bulmuştur. Erbakan'ın siyaseti, ekonomik bağımsızlık, milli sanayi ve teknoloji gelişimi gibi konuları ön plana çıkararak Türkiye'nin iç ve dış politika stratejilerinde önemli değişimlere yol açmıştır. Ayrıca, Erbakan'ın liderlik tarzı ve politikaları, Türkiye'de siyasi kutuplaşma ve ideolojik mücadelelerin şekillenmesinde de etkili olmuştur.

1969 yılında başlayan Milli Görüş Hareketi, 1970'lerde üç kez hükümette yer almış, 1980'lerde hareketin milletvekili adayı olan Turgut Özal'ın başbakanlığı dönemine tanıklık etmiş ve 1990'lı yıllarda Refah Partisi iktidar ortağı olmuştur. 2000'li yıllarda ise harekete ilk katılan gençlerin ülkenin yönetiminde etkili olduğu bir döneme şahitlik etmiştir. Bu bağlamda, Milli Görüş Hareketi, hem hükümet ortağı olduğu dört dönemde hem de kendi içinden çıkan aktörlerin Türkiye siyasetine etkisi göz önüne alındığında, Türkiye Cumhuriyeti'nin son elli yılında önemli bir siyasi hareket olarak öne çıkmıştır. Hareket, ideolojisini Milli Görüş olarak adlandırmaktadır ve bu ideoloji büyük ölçüde Erbakan tarafından şekillendirilmiştir (Uğuzlu, 2019:28). Milli Görüş Hareketi, Erbakan'ın öncülüğünde geliştirdiği Milli Görüş ideolojisiyle, Türkiye'nin son yarım yüzyılında siyasi sahnede etkili bir rol oynayarak, hem hükümet politikalarına yön vermiş hem de Türk siyasetine derin etkiler bırakmış bir hareket olarak kendini göstermiştir.

Milli Görüş Hareketi, partilerinin dört kez kapatılmasına rağmen, 1980 öncesi dönemin de dâhil olduğu hiçbir aşamada şiddete başvurmamış hareket etmiştir. Milli Görüş, şiddeti veya silahı meşru bir araç olarak görmemiştir. Bu tutum, dini hassasiyetlere sahip olan kitlenin radikalleşmesini

engellenmenin yanı sıra Türkiye'nin komşu Müslüman ülkelerde yaşanan kaotik duruma sürüklenmesini de önlemiştir. Necmettin Erbakan, cihadı ilmi, siyasi ve ahlaki alanlarda yapılacak çalışmalar olarak tanımlamış ve silahlı mücadeleyi, ülkenin işgal edilmesi durumunda meşru bir savunma aracı olarak değerlendirmiştir (Erbakan, 2014: 23-29). Milli Görüş Hareketi, Erbakan'ın liderliği altında Türkiye'nin siyasi, sosyal ve ekonomik yapısını etkileyen ve şekillendiren önemli bir siyasi akım olarak tarihe geçmiştir. Hareketin, Türkiye'nin son yarım yüzyılındaki siyasi ve toplumsal dönüşümlerde oynadığı rol, gelecek nesiller tarafından da incelenmeye ve değerlendirilmeye devam edecektir. Erbakan'ın vurguladığı ilmi, siyasi ve ahlaki cihad anlayışı, Türkiye'de dini ve siyasi düşüncenin nasıl barışçıl ve yapıcı bir şekilde ifade edilebileceğinin bir örneği olarak görülebilir. Bu miras, Türkiye'nin gelecekteki siyasi yönünü belirlemede önemli bir referans noktası olarak kalmaya devam edeceğini göstermektedir.

Necmettin Erbakan, vefatından sonraki on yıla rağmen Türk siyasetinin en etkili isimlerinden biri olmayı sürdürmektedir. Hem olumlu hem de olumsuz anlamda, Erbakan siyasetinin günümüz Türk siyasetine çeşitli tesirleri bulunmaktadır. Necmettin Erbakan'ın siyaset anlayışı, Türkiye'nin siyasi, sosyal ve ekonomik hayatında derin ve kalıcı etkiler bırakmıştır. 1970'lerden itibaren Türk siyaset sahnesinde etkin bir rol oynayan Erbakan, özellikle İslami değerlere dayalı bir politik yaklaşımı temsil etmiştir. Bu yaklaşım, Türkiye'nin batılaşma sürecine alternatif bir model sunarken, aynı zamanda dini ve millî değerlere vurgu yaparak toplumun farklı kesimlerinden geniş bir destek tabanı bulmuştur. Erbakan'ın siyaseti, ekonomik bağımsızlık, millî sanayi ve teknoloji gelişimi gibi konuları ön plana çıkararak Türkiye'nin iç ve dış politika stratejilerinde önemli değişimlere yol açmıştır. Ayrıca, Erbakan'ın liderlik tarzı ve politikaları, Türkiye'de siyasi kutuplaşma ve ideolojik mücadelelerin şekillenmesinde de etkili olmuştur.

Sistemik düşüncüyü benimseyen Necmettin Erbakan, Türkiye'yi yönetecek bir liderin taşıması gereken yedi önemli özellik olduğunu vurgulamıştır. Bu özellikler, bilgi, tecrübe, hidayet, feraset, dirayet, şuur ve vizyonu içerir. Erbakan, kendi liderlik tarzıyla Türk siyasi hayatına benzersiz bir kimlik kazandırmış ve hocalık vasfıyla öne çıkmış bir liderdir (Tekin, 2023:121). Erbakan'ın siyasi yaklaşımı ve liderlik tarzı, onu takip eden siyasetçiler üzerinde de etkili olmuş, Türkiye siyasetinde millî ve manevî değerlerin vurgulanmasına katkı sağlamıştır. Onun bu özelliklere dayanan liderlik anlayışı, günümüzde de birçok siyasi lider ve düşünür tarafından referans alınan bir model olarak kalmaya devam etmektedir.

Erbakan sonrası Türk sağının seyri incelendiği zaman Milli Görüş geleneğinden kopan isimler, farklı partiler etrafında örgütlenmiştir. Ancak bu partilerin pek çoğu, özellikle de AK Parti, Erbakan siyasetinin belli ölçüde

izlerini taşımaktadır. Siyasal İslam anlayışı, muhafazakar söylem, yerlilik ve batı karşıtlığı gibi temalar sürmektedir. Fakat AK Parti, Milli Görüş'ten farklı olarak daha uzlaşmacı ve pragmatik bir çizgi izlemektedir.

İkinci olarak, Erbakan'ın popülist, halkçı ve yerinden yönetim vurgusu yapan söylemi, bugünün siyasetinde de etkilidir. Siyasetin dilinde, üslubunda ve vaatlerinde Erbakan izlerini görmek mümkündür. Ancak Erbakan'dan farklı olarak, bugünün partileri daha realist ve icraata dönük bir dil kullanmaktadır.

Üçüncü olarak, Erbakan'ın siyasete dini bir boyut getirmesi, Türk siyaset kültürüne önemli bir katkı olarak görülebilir. Dindarların siyasette temsili noktasında öncü bir rol oynamıştır. Diğer yandan siyaseti fazlaca dinselleştirmesi de eleştiri konusudur. Sonuç olarak, Erbakan hem Türk sağının geleneğinde hem de siyasetin dil ve üslubunda derin izler bırakmıştır. Türk siyasetinin renkli ve etkili bir siması olarak anılmayı sürdürecektir. Erbakan sonrası Türk sağının seyri konusunda şu hususlar söylenebilir:

1. **Milli Görüş'ün Evrimi:** Türk siyasetinde Milli Görüş Hareketi'nin önemi büyüktür. Bu hareket, Necmettin Erbakan liderliğinde Türk sağının temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Ancak Erbakan sonrası dönemde, bu hareketin içinden gelen politikacılar farklı siyasi oluşumlarda yer almışlardır. Bu durum, Milli Görüş'ün siyasi çizgisinin zaman içinde evrildiğini ve çeşitlendiğini göstermektedir. Milli Görüş kökenli politikacılar, farklı partilerde veya oluşumlarda siyaset yaparak hareketin etkisini genişletmişlerdir. Bu evrim, Türk siyasetinin çeşitlenmesine katkı sağlamıştır.

2. **Yeni Partiler ve Siyasi Dönüşümler:** Erbakan'ın liderliğindeki Milli Görüş Hareketi, Türk siyasetine önemli aktörler kazandırmıştır. Bu aktörler, sonraki dönemlerde yeni siyasi oluşumlar kurmuşlardır. Özellikle AK Parti, Milli Görüş kökenli politikacıların öncülüğünde kurulmuş ve Türk siyasetinin önemli bir aktörü haline gelmiştir. Bu yeni partiler, Milli Görüş'ün temel ideolojik çizgilerini devralırken, siyasi stratejilerde bazı farklılıklar ortaya koymuşlardır. Bu durum, Türk sağının çeşitlenmesine ve rekabetin artmasına neden olmuştur.

3. **Dindar-Muhafazakâr Tabanın Genişlemesi:** Erbakan liderliğindeki Milli Görüş Hareketi, Türkiye'deki dindar ve muhafazakâr kesimlerin siyasete katılımını artırmış ve bu kesimin politik temsiliyetini güçlendirmiştir. Bu durum, Türk siyasetinin önemli bir değişimini işaret etmektedir. Bu kesimler, Erbakan liderliğindeki hareketin etkisiyle siyasi arenada daha fazla söz sahibi olmuş, dini hassasiyetleri dikkate alınan politikaların oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Bu genişleme, Türk siyasetinin dindar ve muhafazakâr bir seçmen kitlesi üzerinde daha fazla odaklanmasına ve bu kesimin taleplerinin dikkate alınmasına yol açmıştır.

Milli Görüş Hareketi, Erbakan liderliğinde Türk sağında önemli bir yer edinmiştir. Erbakan'dan sonra, bu gelenekten gelen siyasetçiler farklı partiler etrafında örgütlenmişlerdir. Örneğin, AK Parti kurucu kadrolarının önemli bir kısmı Milli Görüş kökenlidir. Bu anlamda, Erbakan sonrası Milli Görüş siyasetinin bir evrim geçirdiğini söyleyebiliriz. Yeni siyasi oluşumlar, geleneğin bazı yönlerini sürdürürken, pragmatizm, batıyla ilişkiler, demokratikleşme konularında farklılaşmışlardır. Diğer yandan, Erbakan'ın siyaseti sayesinde Türkiye'deki dindar ve muhafazakâr taban genişlemiş, bu kesimin siyasette temsili artmıştır. Erbakan sayesinde yetişen siyasetçiler, iktidarın kurulmasında etkili olmuştur. Ancak zaman içinde, muhafazakâr siyaset Erbakan çizgisinden uzaklaşarak daha merkeze kaymış, daha kapsayıcı bir çizgiye evrilmiştir.

Erbakan siyasetinin bugünkü Türk siyasetindeki izlerini çeşitli alanlarda görmek mümkündür. Bu alanlar;

1. **Siyasi Söylem ve Politikalar:** Necmettin Erbakan'ın vurguladığı milli egemenlik, ekonomik bağımsızlık ve dindar-muhafazakâr değerler, bugünkü Türk siyasetinde hâlâ önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) gibi siyasi partiler, bu değerleri temel alan siyasi söylemlerle seçmen tabanlarını oluşturmuşlardır. Ekonomik bağımsızlık ve milli egemenlik konuları, Türkiye'nin dış ilişkilerindeki stratejileri ve ekonomi politikalarını şekillendirmeye devam etmektedir.

2. **Dış Politika Yaklaşımı:** Erbakan'ın bağımsız dış politika anlayışı, Türkiye'nin son dönemdeki dış politika yaklaşımının temelini oluşturmuştur. Özellikle AK Parti döneminde, Türkiye daha bağımsız bir dış politika izlemiş, bölgesel ve uluslararası ilişkilerde daha etkin bir rol oynamıştır. Bu durum, Türkiye'nin Ortadoğu ve diğer bölgelerdeki politikalarının şekillenmesine katkıda bulunmuştur.

3. **Sosyal ve Kültürel Etkiler:** Erbakan'ın vurguladığı dini ve milli değerler, Türkiye'nin sosyal ve kültürel yapısında belirgin bir etki bırakmıştır. Bu değerler, Türk toplumunun kimlik ve değerlerini şekillendirmiş, toplumun dini ve kültürel özelliklerinin korunmasına yönelik talepleri güçlendirmiştir. Aynı zamanda, bu değerlerin vurgulanması, Türkiye'nin iç siyasetinde ve toplumsal dinamiklerinde önemli bir role sahip olmuştur.

Erbakan'ın liderliğinde gelişen Milli Görüş Hareketi, Türkiye'nin siyasi, sosyal ve ekonomik yapısında önemli değişiklikler yapmış ve ülkenin dış politikasına yön vermiştir. İslami değerlere dayalı politik yaklaşımıyla, Türkiye'nin batılılaşma sürecine alternatif bir model sunmuş, ekonomik bağımsızlık ve milli sanayi politikalarıyla dikkat çekmiştir. Erbakan'ın siyaseti, aynı zamanda Türkiye'de siyasi kutuplaşma ve ideolojik mücadelelerin şekillenmesinde de etkili olmuştur.

Erbakan'ın vefatından sonra, Milli Görüş Hareketi'nden kopan isimler, özellikle AK Parti gibi farklı siyasi oluşumlar etrafında örgütlenmiştir. Bu yeni oluşumlar, Milli Görüş'ün bazı temel ideolojik çizgilerini devralmış; ancak siyasi stratejiler ve politikalar konusunda farklılık göstermiştir. Erbakan'ın dini ve milli değerlere vurgu yapan siyasi söylemi, bugünkü Türk siyasetinde de etkili olmaya devam etmektedir. Ayrıca, Erbakan'ın siyasete getirdiği dini boyut, Türk siyaset kültürüne önemli bir katkı olarak değerlendirilebilir; ancak aynı zamanda siyasetin dinselleşmesi konusunda eleştirilere de yol açmıştır.

Erbakan'ın siyasi mirası, Türkiye'nin iç ve dış politikalarını ve toplumsal dinamiklerini etkilemeye devam etmekte, Türk siyasetinin renkli ve etkili bir simgesi olarak anılmaya devam etmektedir. Dolayısıyla, Erbakan mirasının bugünün Türkiye'sinde hem siyasette hem de toplumsal yaşamda etkisini sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Necmettin Erbakan'ın siyasi mirası hâlâ Türk siyasetinin önemli bir parçasını oluşturmakta ve Türkiye'nin iç ve dış politikalarını etkilemektedir. Bu etkiler, Erbakan'ın liderliğindeki Milli Görüş Hareketi'nin Türk siyasetindeki uzun vadeli etkilerini yansıtmaktadır.

Sonuç

Türk siyasetinin renkli ve etkileyici şahsiyetlerinden biri olan Necmettin Erbakan'ın portresini çizmek, Türkiye'nin siyasi tarihini anlamak için kritik bir önem taşır. Erbakan, 1940'lı yıllardan başlayarak Türk siyasetinde derin izler bırakmış, özellikle İslami değerlere vurgu yapan siyasi anlayışıyla tanınmış bir liderdir. Onun siyasi yaşamı, Türk siyasetindeki ideolojik çatışmaları, toplumsal değişimleri ve ekonomik dönüşümleri anlamak için önemli bir referans noktasıdır.

Erbakan'ın siyasi kişiliği ve liderlik tarzı, Türkiye'nin modern siyasi tarihinde belirleyici bir etki yaratmıştır. Karizmatik ve otoriter liderlik özellikleriyle hem sadık bir takipçi kitlesi oluşturmuş hem de siyasi rakipleri tarafından tartışma konusu olmuştur. Kendine has konuşma biçimi, halka yakınlığı ve ideolojik tutarlılığı, onun siyasi kişiliğinin temel taşlarından birkaçını oluşturmuştur. Ekonomik bağımsızlık, milli sanayi ve teknoloji gelişimi gibi konuları ön plana çıkararak Türkiye'nin iç ve dış politika stratejilerinde önemli değişimlere yol açmıştır.

Milli Görüş Hareketi'nin ideolojik temelleri ve gelişimi, Erbakan'ın siyasi kariyeriyle iç içe geçmiştir. Bu hareket, Türkiye'nin hem maddi hem de manevi alanda kalkınmasını hedefleyen milli bir bilinci oluşturmayı amaçlamıştır. Milli Görüş, İslami değerleri ve milli çıkarları vurgulayan, batı karşıtı bir perspektif sunmuştur. Erbakan, bu hareketin lideri olarak, Türkiye'deki dini ve politik akımlar üzerindeki etkisini hissettirmiştir. Milli Görüş Hareketi, Türkiye'nin siyasi ve sosyal yapısında önemli bir yere sahip olmuş, dini ve

milli değerleri ön plana çıkaran bir siyasi hareket olarak kendini göstermiştir.

Erbakan'ın siyaset anlayışının Türkiye'nin siyasi, sosyal ve ekonomik hayatında bıraktığı etkiler, onun vefatından sonraki dönemde de hissedilmeye devam etmiştir. Özellikle İslami değerlere dayalı bir politik yaklaşımı temsil etmesi, Türkiye'nin batılılaşma sürecine alternatif bir model sunması ve dini ve milli değerlere vurgu yapması, toplumun farklı kesimlerinden geniş bir destek tabanı bulmasını sağlamıştır.

Sonuç olarak, 40 yılı aşkın siyasi kariyeriyle Türk sağının en etkili isimlerinden biri olan Erbakan'ın, siyasi söyleminden liderlik tarzına birçok açıdan Türk siyasetine damgasını vurduğu söylenebilir. İdeolojik duruşu, söylemleri ve eylemleriyle Türk siyasetine ilham kaynağı olmuştur. Necmettin Erbakan'ın siyasi mirası, Türk siyasetinin önemli bir parçasını oluşturmakta ve Türkiye'nin iç ve dış politikalarını etkilemeye devam etmektedir. Siyasi söylem ve politikalar, dış politika yaklaşımı, sosyal ve kültürel etkiler açısından Erbakan'ın mirasının etkileri görülebilmektedir.

Kaynakça

- Akşin, S. (2019). *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Akpınar, N. (2009). *Maddi-Manevi Kalkınma: Necmettin Erbakan Örneği*. [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. (Tez No:258320).
- Arpacı, I. (2017). *Türk Siyasetinde Erbakan*. İstanbul: Kopernik Kitap.
- Baykal, Ö. & Çaha, Ö. (2017). Politik Aktör Olarak Necmettin Erbakan'ın Türk Siyasetindeki Yeri. *Akademik Hassasiyetler*, 4 (8) , 1-18.
- Boyraz, E. Z. (2019). *Necmettin Erbakan'ın Eğitim Anlayışı*. [Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. (Tez No:553569).
- Birand, M. A. (2012). *Son Darbe 28 Şubat*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Can, S. R. (2019). *Bir Siyasallaştırma Amili Olarak Milli Görüş Hareketi*. [Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. (Tez No:548856).
- Çaha, Ö. & Baykal, Ö. (2017). Milli Görüş Hareketinin Kuruluşu: Türk Siyasetinde Milli
- Nizam Partisi Deneyimi, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 19(3), 788-806.
- Çakır, R. (2014). Milli Görüş Hareketi. Aktay, Y. (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: İslamcılık içinde* (pp. 544-576). İletişim Yayınları.
- Çelebi, M. B. (2019). "Sosyal Bölünmeler Sonucu Ortaya Çıkan Siyasal Partiler ve Milli Görüş Hareketi: MSP ve RP Örneği". *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 1 (1), 34-53.
- Emre, S. A. (1990). *Siyasette 35 Yıl-I*. İstanbul: Akabe Yayınları.
- Erbakan, N. (1975). *Milli Görüş*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erbakan, N. (2005). *Gayemiz Bütün Beşeriyetin Saadetidir*. Ankara: ESAM Yayınları.
- Erbakan, N.(2013). *Davam*. Ankara: Milli Gazete Ankara Kitap Kulübü.
- Erbakan, N. (2014). *Davam* (2. Baskı), Yayın Editörü: Mustafa Yılmaz, Ankara: MGV Yayınları.
- Erbakan, N. (2014). "MSP İkinci Büyük Kongresi Konuşması". (Ed. Tacettin Çetinkaya) Prof. Dr.
- Necmettin Erbakan Külliyyatı, 21, 431-450. Ankara: MGV Yayınları.

- Erbakan Vakfı, <http://erbakanvakfi.org.tr/>, 2018, (Erişim Tarihi: 14.11.2023)
- Ergin, M. (2006). *Dünden Bugüne Necmettin Erbakan*. İstanbul: Akis.
- Gülalp, H. (2003). *Kimlikler Siyaseti, Türkiye’de Siyasal İslam’ın Temelleri*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Günay, Tuncer. (2014). *Mukaddes Kavgam*. Ankara: Andaç Yayınları.
- Hasırcı, M. (2012). *Bitmeyen Mücadele Erbakan*. İstanbul: Yeni Dünya Yayıncılık
- Kazan, Ş. (2013). *28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Anatomisi*. Ankara: MG V Yayınları.
- Keleş, F. (2023). *Necmettin Erbakan’ın Adil Düzen Yaklaşımı ve Dış Politika Anlayışı*. [Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. (Tez No:816123).
- Kızıldaş, E. (2016). *Herkesin Hocası Erbakan*. Ankara: Hayat Yayınları.
- Koçer, M. A. (2019). *Türk Siyasi Tarihinde Prof. Dr. Necmettin Erbakan*. [Yüksek Lisans Tezi, Nişantaşı Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. (Tez No:613604).
- Mardin, Ş. (2013). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Milli Selamet Partisi (1973). *Milli Selamet Partisi Programı*. Ankara: Elif Matbaacılık.
- Milli Selamet Partisi (1973). *Milli Selamet Partisi Tüzüğü*. Ankara: Elif Matbaacılık.
- Peköz, M. (2009). *İslamcı Cumhuriyete Doğru*, İstanbul: Kalkedon Yayınları
- Poyraz, F. (2006). *Türk Siyasal Yaşamında Milli Görüş Hareketi*. [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. (Tez No:173298).
- Sevgili, Y. (2021). *Başbakan Necmettin Erbakan’ın Konuşma Metinlerinde Söz Varlığı*. [Yüksek Lisans Tezi, Siirt Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. (Tez No:675334).
- Tekin, A. R. (2023). *Necmettin Erbakan ve Dış Politika Kimlik, Siyaset ve Liderlik*. [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. (Tez No:822928).
- Tuğrul, T. (2017). Milli Görüş Hareketi’nin Temel Karakterleri. *EMakalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 617 – 657.
- Tuğrul, T. (2019a). *Milli Görüş Hareketi’nin Temel Karakterleri*. Ankara: MG V Yayınları.

Tuğrul, T. (2019b) Millî Görüş Mefkûresinde İslâm Birliği ve D-8 -Teori ve Pratik. *Muş*

Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 2(2), 23-49.

Uçar, S. 2000. *Savunan Adam*, İstanbul: Yasin Yayınevi.

Uğuz, E. S. (2019). *Milli Görüş Gençliğinin Siyasal Toplumsallaşma Süreci*. [Yüksek Lisans

Tezi, Selçuk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. (Tez No:552295).

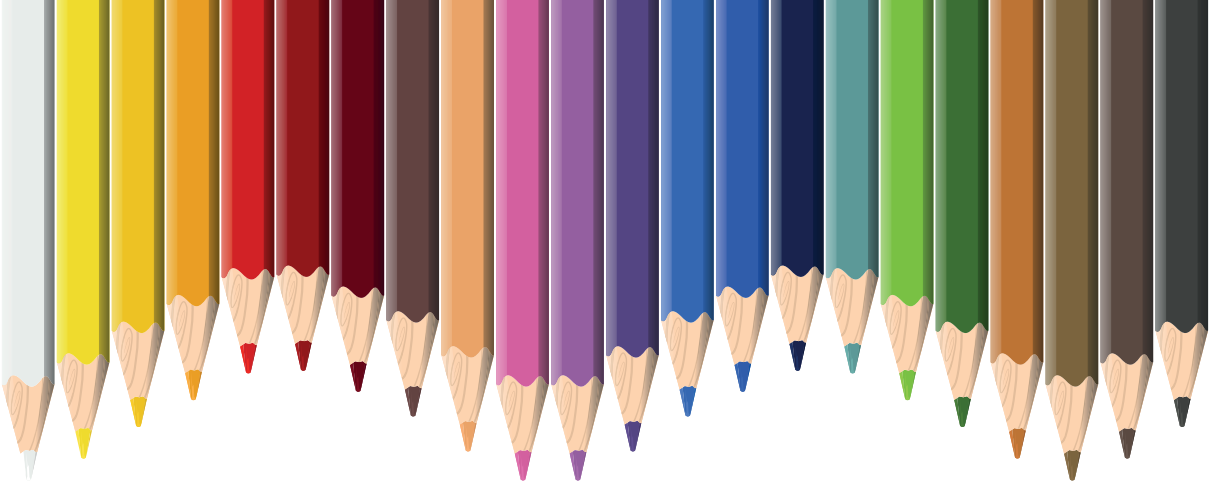
Yalçın, S. (1994). *Hangi Erbakan*. Ankara: Başak Yayınları

Yarıcı, M. (2017). *Milli Görüş Hareketi'nin Fikri Temelleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans

Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. (Tez No:463277).

Yılmaz, S. (2016). Milli Görüş Hareketi: Toplumsal Hareketlerde Çerçeve Değişimi Etkisi. *İnsan ve*

Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 1164-1185.

Bölüm 2

COVID-19 SALGINI SÜRECİNİN AVRUPA BİRLİĞİ ORTAK DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKALARINA (ODGP) ETKİLERİ

Mehmet SOYTÜRK¹

¹ Doç. Dr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi Bölümü, mehmetsoyturk@ktu.edu.tr, ORCID:0000-0002-9011-3660

1. Giriş

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Corona-19 Virüs' ün sebep olduğu solunum yolu hastalığının küresel bir salgın haline geldiğini ve bu süreci bir salgın süreci olarak tanımladığını 11 Mart 2020 yılında resmî olarak açıklamıştır (Anadolu Ajansı, 2021). Aynı dönemde Almanya Şansölyesi Angela Merkel Covid-19 salgın sürecinin henüz yeni başlamış olmasına rağmen, 2. Dünya Savaşı'ndan bu yana böyle bir süreç yaşamadıklarını ifade etmiştir (Deutsche Welle, 2021). Çin Halk Cumhuriyeti'nin Wuhan eyaletinde ortaya çıkarak Avrupa'ya ulaşan Covid-19 virüsü başta İtalya, İspanya ve Fransa olmak üzere Avrupa Birliği'ne (AB) üye ülkelerde de hızlı bir şekilde yayılarak hem sağlık hem de genel ekonomik sistemde büyük tahribatlar oluşturmaya başlamıştır. Covid-19 virüsü İtalya'da bir ay gibi kısa bir zaman içerisinde yaklaşık 11 bin kişinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Aynı şekilde Fransa ve İspanya gibi ülkelerde de benzer sayıda insan Covid-19 virüsünden dolayı hayatını kaybetmiştir. Daha önce böyle bir salgın tecrübesi yaşamamış olan Avrupa ve dünya devletleri Covid-19 virüsünün bulaştığı hastaların sağlık kuruluşlarında oluşturmuş oldukları yoğunluk büyük endişelere sebep olmuştur. Bu endişe dünya ve AB devletlerinin birçoğunun sokağa çıkma yasağı gibi sosyal ve ekonomik hayatı kısıtlayıcı önlemler almak zorunda bırakmıştır. Devletlerin almış oldukları sosyal ve ekonomik hayatı kısıtlayıcı önlemler sayesinde virüsün yayılma hızı bir nebze de olsa kontrol altına alınmaya başlanmıştır. Kamusal hayatı kısıtlayan ve ekonomileri neredeyse durma noktasına getiren bu süreç, alınan önlemler sayesinde atlatılıp en kısa zamanda tekrar eski düzene geri dönülmesi amaçlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana dünya genelinde ekonomik ve sosyal hayatı bu denli fazla etkileyen başka bir kriz süreci yaşanmamıştır. Covid-19 salgın süreci daha önce yaşanmış olan krizlerden farklı olarak ekonomik ve sosyal hayatı etkileyen kısıtlamalardan dolayı bütün dünyada ticaretin kısmen, devletler arası ulaşımın zaman zaman tamamen durmasına yol açmıştır. Bu kısıtlamaların sonucunda birçok ülke son derece büyük ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Covid-19 salgınının sebep olmuş olduğu ekonomik durgunluğu Uluslararası Para Fonu (IMF) Nisan 2020'deki paylaşımı ile 2008 Küresel Ekonomik Kriz' den daha büyük olacağı şeklinde değerlendirmiştir (SRF, 2021).

Dünya ekonomisini bu denli etkileyen Covid-19 salgını hem ulusal hem de uluslararası siyaseti de etkisi altına almıştır. AB'ne üye ülkelerin almış oldukları önlemlerden ilki Schengen ülkeleri arasındaki kontrolsüz serbest geçişlerin iptal edilmesidir. Yeterli görülmeyen bu önlemin akabinde AB'ye üçüncü ülkelere girişler belli süreliğine tamamen kapatılarak böylece virüsün üçüncü ülkelere AB ülkelerine girmesi engellenmeye çalışılmıştır.

Covid-19 salgını kısa zaman içerisinde sadece AB'nin değil aynı zamanda dünya gündeminin en önemli konusu haline gelmiştir. Henüz salgının başlangıç sürecinde, virüsün yayılma hızını azaltmaktaki en önemli unsurlar olan maske ve dezenfektan gibi hijyen maddelerinin stokları İtalya ve İspanya'da bitmeye başlamıştır. Stokları bitmek üzere olan bu iki ülke AB ve üye ülkelerden yardım talebinde bulunmuş fakat yardım çağrıları karşılıksız kalmıştır. Çağrılarının karşılıksız kalması İtalya ve İspanya hükümetlerinin ve kamuoylarının kendilerini kaderlerine terk edilmiş hissetmelerine sebep olmuş ve bu ülkelerde AB aleyhtarlığı artmaya başlamıştır. Giderek artan AB aleyhtarlığı Brexit'ten sonra yeni bir dağılma sürecine mi giriliyor sorusunu akıllarda oluşmasına sebep olmuştur.

İtalya Avrupa'da ilk ve en çok etkilenen ülke konumundaydı. Ülkeden gelen hasta ile cesetlerle dolu sokak ve hastane görüntüleri Hollywood yapımı korku filmlerini aratmamaktaydı. Covid-19 virüsü 60 yaş üstündekiler ve kronik hastalarda etkisini daha çok göstermekteydi. AB ülkelerinin ekseriyetinde olduğu gibi İtalya'nın da oldukça yaşlı bir nüfusa sahip olması sağlık sektörünün yükünü artırmış ve hatta bu sektördeki hizmetleri durma noktasına yaklaştırmıştır. Bütün AB kurumlarında olduğu gibi Birlik'in dış politikalarının şekillendiricisi olan Ortak Dış ve Güvenlik Politikaları (ODGP) Yüksek Komiseri'nin de birincil gündemi salgına çare aramak olmuştur.

Covid-19 krizi ile büyük oranda kendi iç işlerine kapanmak zorunda kalan AB ülkeleri zaten mutabakatı son derece zor olan dış ve güvenlik politikaları alanında nasıl bir süreç geçirdiler, ileriye yönelik yeni adımlar atabilecekler mi veya yeni bir paradigma etrafına birleşebilecekler midir? Bu zor süreç dış güvenlik politikaları alanlarında üye ülkelerin entegrasyonuna katkı mı sağlayacak yoksa üye ülkeler arasındaki uyumu daha da zorlaştıracak mıdır? Lizbon Antlaşması ile ODGP alanlarında kararlı bir duruş sergilenmeye çalışan AB bu süreçte genel anlamda nasıl etkilenmiştir?

Bütün bu soruları cevaplayabilmek adına gerçekleştirilen bu çalışmada öncelikli olarak AB kurumlarının resmî açıklamaları ile AB antlaşmaları metinlerinden faydalanılmıştır. Çalışma boyunca ayrıca ikincil kaynaklar, AB yetkililerin çeşitli dergi, gazete ve haber sitelerine yapmış oldukları açıklamalardan da faydalanılmıştır.

2. Covid-19 Salgını Sürecinde Uluslararası İlişkilerin Genel Görünümü

21. Yüzyıl henüz yeni başlamış olmasına rağmen uluslararası ilişkileri etkileyen üç büyük ve önemli krizden bahsetmek mümkündür; 11 Eylül 2001 Dünya Ticaret Merkezine yapılan saldırı, 2007-2008 yıllarındaki Dünya Ekonomik Krizi ve 2020 yılının başlarından itibaren bütün dünyayı etkisi

altına alan Covid-19 salgın süreci. Adı geçen bu üç kriz de bütün dünyayı etkisi altına almış ve sosyo-ekonomik sonuçları ile insanları hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkilemiştir. Covid-19 salgın sürecinin uluslararası ilişkilere olası etkisinin sonucunu şimdiden kesin bir şekilde ifade etmek mümkün değildir. Fakat şunun ifade edilmesi mümkündür; salgını kontrol altına alabilecek etkili aşilar geliştirildikten sonra dahi uluslararası ilişkilerin seviyesi ve devletlerin ulusal ekonomik kalkınmalarının üzerindeki etkisi belli bir dönem daha sürecektir. Salgın sürecinin sonrası öncesinden çok daha farklı olacaktır.

Covid-19 salgın sürecinin başında, bu sürecin tarihi bir oyun değiştirici mi yoksa tarihsel sürecin değişimini sadece hızlandırmakta mıdır şeklindeki bir soruya kesin bir cevap verilemezken, aradan geçen iki yıldan sonra daha çok tarihi bir oyun değiştirici olduğunu ifade etmek mümkün gözükmemektedir. Bazı uluslararası ekonomik ve siyasi gelişmelerin salgın sürecinden önce başlamış olduğunu fakat salgın süreci ile bu eğilimlerin ivme kazandığını ifade edebilirken, bazı ekonomik ve siyasi eğilimlerin de son bulduğunu veya sonuna yaklaştığını görebilmekteyiz.

Al Kaide tarafından gerçekleştirilen Dünya Ticaret Merkezi saldırısı, 2008-2009 Ekonomik Krizi ile Orta Doğu ve Avrupa'yı etkisi altına alan göçmenler krizinin sosyo-ekonomik sonuçları kamuoyunu dolaylı olarak etkilemiştir. Covid-19 krizi ise çok daha farklı bir şekilde doğrudan insanların günlük hayat akışlarını etkilemiş ve hatta değişmesine sebep olmuştur. Yaşadığımız bu sürecin sonu henüz tam olarak belli olmamakla birlikte icat edilen aşı ve ilaçların etkinliği doğrultusunda şekillenecektir. Kamuoyundaki günlük hayat akışındaki en belirgin değişiklik insanların birbirlerine sosyal mesafe koyarak ve çeşitli hijyenik önlemler olarak Covid-19 virüsünden korunmaya çalışmalarıdır. Devletler ise bu süreçte dışarı çıkma yasakları, zorunlu testler ve çeşitli izolasyonlar ile vatandaşlarını koruma yollarını seçmişlerdir. Aradan geçen iki yıllık süreçte bütün bu önlemlere rağmen virüsten korunmanın gerçek anlamda başılamadığı ve insanların günlük hayat akışlarının Covid-19 virüsüne göre şekillendiği görülmüştür.

3. AB Dış ve Güvenlik Politikalarının Genel Görünümü

Avrupa Birliği Antlaşması (ABA) olarak da bilinen Maastricht Antlaşması ile AB uluslararası alanda önemli bir siyasi aktör olmaya ve gerektiği gibi de irade ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu iradeye rağmen bir ulus devlet gibi yek vücut halinde, uluslararası arenada etkin bir rol oynama arzusunu şimdiye kadar gerçekleştirme başarısını gösterebilmiş değildir. AB devletleri bu süreçte ulusal ile Birlik dış ve güvenlik politikaları arasındaki dengiyi kurmakta oldukça zorlandıklarını iddia etmek pek yanlış değildir. Uluslararası arenada sahip olmak istediği etkin ve belirleyici rolü bir türlü gerçekleştiremeyen

AB 2009 tarihinde yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ile yeni bir başlangıç gerçekleştirmeyi amaçlamıştır.

AB'nin dış işlerinin nasıl şekilleneceği ilk olarak 1950'li yılların başlarında üye devletler arasında gündeme gelmiş ve bu anlamdaki ilk adımlar *Pleven Planı* (Ülger, 2002; 51) çerçevesinde atılmaya çalışılmıştır. Alanındaki ilk deneme olan Pleven Planı'nın en önemli öznesi ortak kumanda altında bir Avrupa ordusunun kurulması düşüncesi idi (Mengü, 2011;194). Üç yıllık bir görüşme sürecinden sonra dönemin *Avrupa Kömür Çelik Topluluğu* (AKÇT) üye devletleri *Avrupa Savunma Topluluğu* (AST) kurulması yönünde kendi aralarında mutabakata varmıştır (CVCE, 2021). Avrupa'daki gelişmelerin sadece askeri ve savunma alanında kısıtlı bırakmamak adına AKÇT üyeleri 1953 yılında üye devletler arasında yeni uyum aşaması olmasını düşündükleri *Avrupa Siyasal Birliği* (ASB) oluşturulması için görüşmeler gerçekleştirdiler. Avrupa Siyasal Birliği'nin amacı AKÇT ve Avrupa Savunma Topluluğu'nu birleştirmek ve güçlü dış politika unsurlarını bünyesine dahil ederek bütüncül bir yaklaşımla ekonomi, dış ve güvenlik politikaları gibi alanları bir çatı altında toplamaktı. Yapılan görüşmeler olumlu geçmelerine rağmen 1954 yılında Fransa parlamentosunda gerçekleştirilen oylamada hayır oylarının çokluğu amacın gerçekleşmesini engellemiştir. On yıllık bir durgunluk sürecinden sonra Fransız diplomat Christian Fouchet tarafından Başkan De Gaulle'e sunulan ve daha sonra *Fouchet Planı* olarak tarihe geçen teklif ile yeniden adımlar atılmıştır (Ülger, 2002; 59). Fuchet Planı'na göre üye ülkeler arasında daha yakın siyasi iş birliği ile ortak dış ve güvenlik politikaları gerçekleştirilmeliydi. Fakat 1962 yılında yapılan oylamada bu teklif de reddedilmiştir (von Zanthier, 2011; 304). Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) üye devletleri arasında siyasi ekonomik ve ortak dış ve güvenlik politikalarının uyumunun hedefleyen Fouchet Planı denemesi de olumsuz sonuçlanması ile bir sessizlik dönemine girilmiştir. Bu iki olumsuz tecrübeye rağmen AET ve üye devletler soğuk savaş döneminde Avrupa'nın kendi yolunu çizmesi gerektiğini ve dönemin süper güçleri olan ABD ile SSCB arasında sıkışıp kalmaması gerektiği düşüncesinden vazgeçmiş değillerdi.

3.1. Fochet Planı Sonrası Denemeler

AB devletlerinin entegrasyonu ve kurumsal uyumun ilerlemesi adına 20 yıl boyunca gerçekleştirmiş denemelerin sonucu olumsuz olunca Birlik'e üye devletler yeni adımlar atılması yönünden kararlılıklarından vazgeçmediler. AKÇT kurulduğunda 6 devletten oluşan bu topluluk geçen yıllar içerisinde üye sayısını artırarak 12 üye devlete ulaşmış, 1958 yılında imzalanan Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) adını alarak yeni bir hukuki statüye kavuşmuştur. AKÇT Roma Antlaşması ile AET olarak yeni bir statüye kavuştuktan sonra üye devletler arasındaki uyum çalışmalarına ivme kazandırılmış fakat, üye sayısının altıdan on ikiye yükselmesi aynı zamanda

da uyum çalışmalarının da zora girmesine sebep olmuştur. Bu süreçte üye olmuş olan Birleşik Krallık ile Fransa'nın AET'ye farklı misyonlar yüklemeleri diğer üye devletlere de yansımaktaydı. Fransa, Birlik'in ekonomik, ortak dış ve güvenlik politikaları ile aynı zamanda da siyasi anlamda entegrasyonun derinleşmesi taraftarıyken Birleşik Krallık siyasi ve sosyal alandaki uyumun olduğundan daha ileriye gitmesine gerek olmadığı görüşündeydi. Ayrıca bu iki üye ülkenin dış politika beklentileri de birbirinden farklıydı.

AET'nin yetkilerini genişletmek amacıyla 1986 yılında Avrupa Tek Senedi görüşmeleri tamamlanmış ve imzalanmıştır. Dönemin Birleşik Krallık Başbakanı Margaret Thatcher'e göre Avrupa Tek Senedi ile alınan kararlarla yeterli bir uyum aşamasına ulaşılmıştı ve daha da ileri gidilmemeliydi. AB'nin o dönemdeki en önemli başarılarından biri muhakkak ki AB Konseyi tarafından alınan karar ile üye devletlerde tek tip trafik levhaları uygulaması olmuştur (Gialdino, 2006; 18). Kendine has mesafe ve ağırlık birimleri ile farklı bir trafik uygulaması olan Birleşik Krallık için alınan bu karar önemli bir aşama oluşturmaktaydı. Bütün üye devletlerdeki trafik tabelaların tek tipleştirilebilmesi uzun bir dönem üye devletler arasındaki uyum için en önemli kararlardan birini teşkil etmiştir.

AB yetkilileri sadece dünya genelinde değil aynı zamanda coğrafi olarak hemen yanı başlarındaki dünya siyasi tarihi için son derece önemli gelişmelerin başlamış olduğunu fark edememişlerdi. Sovyetler Birliği Komünist Partisi genel sekreterliğine gelmiş olan Michail Gorbatschow 10 Nisan 1987 yılındaki konuşmasında “*ortak Avrupa evi*” (Gorbatschow, 1991; 100) ifadesini kullanması Avrupalıları ve ABD'yi kuşkulandırmış ve ABD başkanı Reagan'ının Sovyetler Birliği'ne karşı daha ofansif bir dış politika izlemesine sebep olmuştur. Bu süreçte demir perdenin doğu ve batısında daha önceleri de gerçekleştirilen senaryo tartışmaları tekrar alevlenmeye başlamıştır. ABD, Birleşik Krallık ve NATO Avrupa üzerindeki hegemonyalarının devamı için uğraşırken SSCB ve askeri kanadı olan Varşova Paktı ise yorgunluk emareleri göstermeye başlamıştır.

Ortak Pazar oluşturulmasına methiyeler dizen *Cecchini Raporu*'na (Bontrup, 2004; 788) karşı görüşte olan Birleşik Krallık'ın Başbakanı *Demir Leydi* lakaplı *Margaret Thatcher* Brüksel'de *College d'Europe* (Margaret Thatcher Foundation, 2021) yapmış olduğu konuşmasında Cecchini raporunu eleştirmekten geri kalmamıştır. Cecchini Raporu'na göre AT'nin geleceği ortak pazarın kurulmasından geçmektedir. Şayet Ortak Pazar hayata geçirilemezse, Avrupa ağır bedel ödemek zorunda kalacaktır. Margaret Thatcher konuşmasında Avrupa Topluluğu'nun (AT) yoğun bürokrasisine, uyum sürecine ivme kazandırılmasına ve özellikle de Avrupa Birliği projesine karşı olduğunu ifade ediyordu. Thatcher'in Brüksel konuşmasında takriben bir yıl sonra soğuk savaşın simge şehirlerinden olan Berlin'i ikiye ayıran duvarın

kaldırılması aslında birçok Avrupa ülkesini bir yandan sevindirirken diğer bir yandan da tedirgin etmeye başlamıştır. AT bu dönemdeki gelişmelerin gölgesinde kalmış ve soğuk savaş sonrası Avrupa'sının şekillenmesinde aktif bir rol oynayamamıştır.

Demir Leydi'nin AB'nin kurulmasına karşı gelmesinden dolayıdır ki Birleşik Krallık başbakanı M. Thatcher'in 22 Kasım 1990 yılında başbakanlıktan istifa etmesini AB'li yetkililer uyum için yeni bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Thatcher hükümetinin son aylarına denk gelen AB Konseyi'nin Ekim 1990 toplantısında AT'nin Avrupa Birliği'ne dönüştürülmesi kararı Thatcher'in bütün muhalifliğine karşı alınmıştır. Kendilerine rağmen böyle bir kararın alınması İngilizler tarafından pek memnun karşılanmamıştır. Dönemin Almanya Başbakanı Helmut Kohl ile Fransa devlet Başkanı François Mitterrand'dan oluşan AB'nin iki lokomotif güçleri, soğuk savaş sonrası uluslararası arenada oluşan hareketliliği fırsata çevirerek Birlik'i kendi beklentileri doğrultusunda şekillendirmek arzusundaydılar. AB'nin 14 ve 15 Aralık 1990'daki Devlet ve Hükümet Başkanları toplantısında Avrupa uyumunun tamamen yeniden düzenlenmesi kararı alınmış ve bu karardan sadece birkaç ay sonra Avrupa Komisyonu Mart 1991 yılında, Ortak Dış ve Güvenlik Politikaları teklifini Almanya ve Fransa'nın da desteği ile hazırlama başarısını göstermiştir. AB nezdindeki bu gelişmelere paralel olarak dünya siyasi tarihinin en önemli gelişmelerinden sayılan değişimler devam etmekteydi; Varşova Paktı 1 Temmuz 1991 yılındaki toplantısında kendini lağvetme kararı alarak iki kutuplu dünya düzeninin sonunu ilan etmiş oldu. Böylece Soğuk Savaş Döneminin batı cephesi düşmansız kalmış, dünya iki kutuplu olmaktan kurtulup yeni bir döneme girmiştir. Aynı yılın son günlerinde Sovyetler Birliği'nin son Başkanı olan Michail Gorbatschow bütün makamlarında istifa ettiğini açıklayarak Sovyetler Birliği'nin dağılmasını perçinlemiştir.

Tüm bu gelişmeler Avrupa'daki devletlerin nispeten daha rahat bir döneme girmesine sebep olurken, tarihin çöplüğünde yerini alan SSCB Batı için artık bir tehdit olmaktan çıkmıştır. Kapitalist Batı dünyasının süper gücü olan ABD AB'nin kuruluşundan bu yana hem destekleyicisi hem de müttefikiydi. Komünizm tehlikesinin kaybolmaya başlaması ile Batı Avrupa devletleri Birliği yeniden düzenlenmesi için harekete geçtiler. AB dönem başkanı olan Hollanda beklenmedik bir şekilde üye devletlere çağrıda bulunarak Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu uyumlaştırılmış bir Birlik haline getirmek amacıyla yeni bir Zirve çağrısında bulundu. Hollanda'nın amacı Birlik'i siyaset, ekonomi, hukuk, içişleri, dış ve güvenlik politikaları alanında supranasyonel bir yapıya dönüştürmektir. Fakat bu adımı atmak için henüz zaman yeterince olgunlaşmamıştı; Avrupa Konseyi 9-10 Aralık 1991 yılında Maastricht Zirvesi'nin kapanışında almış olduğu karara göre Avrupa Birliği'nin üç sütunlu yapının temelini atmış oldu. Üç sütunlu modelin birinci

sütununda Avrupa Toplulukları, Bütünleşme ve uluslar üstü yapı, ikinci sütunda Hukuk ve üçüncü sütunda ise iç işleri ile dış ve güvenlik politikaları organize edilmişti (Can, 2013; 43).

3.2. Ortak Dış ve Güvenlik Politikaları (ODGP)

Çalışmanın ana konusu olan Avrupa Birliği Ortak Dış ve Güvenlik Politikaları'nın (ODGP) temeli 1991 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması ile atılmıştır. O günden günümüze kadar geline süreçte her bir üye devletin AB'den farklı beklentisi olması ve kendi dış politikasının ülke menfaatleri gereği birincil kabul etmesinden dolayı arzulanan ilerlemeler kaydedilememiştir. ODGP'nin arzulanan uyumu yakalamamış olmasındaki bir diğer sebepte üye devletlerin dış ve güvenlik politikaları ile ilgili beklentilerin birbirlerinden farklı olmasıdır. Enternasyonalist kuramcılara göre ODGP'nin tanımlanmasında Avrupa Konseyi en önemli yetkili kurum olmalıydı. Maastricht Antlaşması ile oluşturulan ODGP'nin yapısı reaktif bir görünüm almış, uzun vadeli ve sürdürülebilir durumun ortaya çıkmasına müsaade etmemiştir. Maastricht Antlaşması yürürlüğe girdikten kısa bir zaman sonra Amsterdam Antlaşması ile ihtiyaç duyulan alanlarda değişiklikler gerçekleştirilmiştir.

Maastricht Antlaşması ile oluşturulan ODGP, Amsterdam Antlaşması ile getirilen ortak stratejinin yürürlüğe girmesi ile Birlik ilk kez aktif hareket etme imkanına kavuşmuştur. Amsterdam Antlaşması Birlik'in savunma politikalarını ODGP'ye entegre ederek bu alanı egemen bir devletin uhdesinden alarak üye devletlerin alışmaları gereken yeni bir durum oluşturmuştur. Avusturya gibi anayasaları gereği uluslararası askeri gelişmelerde tarafsız kalmak zorunda olan devletler, tarafsızlık şartını yerine getirememeye tedirginliğinden kurtulabilecek duruma gelmiştir.

Maastricht Antlaşmasında üye devletler henüz ortak bir savunma politikası perspektifi üzerinde anlaşamazken Amsterdam'da yapılan görüşmelerde ortak bir savunma perspektifinde buluşabilmiş ve ayrıca savunma sanayiini ilgilendiren konular üzerinde de anlaşabilmiştir. Bu süreç ile başlatılmak istenilen ortak perspektif ve onu takip edecek olan ortak çizgi ile AB kendi savunma politikalarını oluşturma imkanına sahip olabilecektir. Bu sebeple Amsterdam zirvesinde ODGP uygulamalarının iki ve çok taraflı anlaşmalarla genişletilmesi ve daha tutarlı bir hale getirilmesine çalışılmıştır. Birlik'in ODGP'sini yönetecek bir makam üzerinde ne Maastricht ne Amsterdam ne de Nice zirvelerinde anlaşılabilmiştir. Üye devletlerin kendi dış politik çıkarlarını tek bir kişiye teslim etmekten çekinmeleri güçlü bir başkan formülü üzerinde anlaşılmasını engellemiş, sadece bir *Yüksek Temsilci* makamı üzerinde mutabık kalılabilmektedir. Yüksek Temsilcilik makamının çok fazla yetkiyi elinde bulundurmasını engellemek amacıyla ODGP alanı

Konsey Genel Sekreterine bağlanmıştır. Nice’de 2000 yılında gerçekleştirilen AB zirvesinde ODGP’nin daha fazla uyumlaştırılması yönünde bir ilerleme kaydedilerek *Güçlendirilmiş İş birliği* bu alanda devreye sokulmuştur (Kuhn, 2012; 147).

Siyasette niyet ve uygulamanın birbirinden çok farklı olabileceği gerçeğini gösterebilecek en güzel örneklerden birisi ODGP alanındaki gelişmelerdir; AB’nin dış politikasını ilgilendiren önemli konularda bütün iyi niyet göstergelerine ve alınan kararlara rağmen AB devletleri tutarsız bir tavır sergilemeye devam etmiştir. AB devletlerinin tutarsızlıklarına verilebilecek en güzel örneklerden biri Kosova’nın Sırbistan’dan ayrılıp kendi bağımsızlığını ilan ettiği süreçte iki devlet arasında yaşanan gelişmelerdir. Avrupa kıtasında yani AB sınırlarına çok yakın bir coğrafyadaki sorun ancak ABD’nin kararlılığı ve NATO’nun askeri gücü ile çözülebilmektedir. AB’nin dış ve güvenlik politikaları alanında bu denli pasif kalmasındaki en önemli etken; üye devletlerin farklı görüşlerde olmaları ve ODGP alanındaki oy birliği ilkesidir.

Maastricht Antlaşması detaylı bir şekilde analiz edildiğinde ortak hareket edememenin sebebi anlaşılabilir; Antlaşmanın ODGP’yi ilgilendiren bölümünde Birlik’in savunma politikalarının AB çatısı altında organize edilmesi amaçlanmaktadır ama bu alanların aynı zamanda da hükümetler arası nitelikte olması bazı sorunları da beraberinde getirmiştir (Güneş, 2013; 370). Oy birliği ilkesi gereği üye devletler arasında bir mutabakat oluşturulmadığı sürece dışarıya karşı bir bütün olarak hareket etme ihtimali zorlaşmaktadır. Tek vücut halinde hareket edebilmek için üye devletlerin bütün bireysel ittifaklarını ve kendi ulusal çıkarlarını bir kenara bırakıp uzlaşılabilir formüller etrafında buluşmaları gerekmektedir. Son yıllarda ortak dış ve güvenlik alanlarında gerçekleştirilen girişimlere baktığımızda birçok olumsuz sonuçla karşılaşmaktayız.

Lizbon Antlaşması’nın imzalanmasına kadar geçen sürede başarılı dış ve güvenlik politikalarının önündeki bir diğer engel ise bu alanlardaki yetkinin tek bir makamda buluşturulamamasıdır. AB Konsey Dönem Başkanı, Dış ve Savunma Politikaları Yüksek Temsilcisi ve Dış İlişkiler komiserlerinden oluşan troyka ortak hareket etmek zorundaydı. Kurumlar hiyerarşisi gereği Konsey Dönem Başkanı bu üçlünün en yetkili makamıdır. Rotasyon prensibi gereği Konsey Dönem Başkanının her altı ayda bir değişmek zorunda olması siyasi istikrarı engellemekteydi. Dış ve Savunma Politikaları Yüksek Temsilcisi ve Dış İlişkiler Komiserinin farklı kurumları temsil ediyor olmaları ve bu kurumların menfaatleri doğrultusunda hareket etme gerekliliği ODGP’nin gelişmesi önünde ayrıca engel teşkil etmekteydi. Bu üçlü (troyka) yapıdakilerin farklı kurumlara ait olmaları ve içerisindeki hızlı personel değişimi kurumlar arası rekabete sebep olmaktaydı.

AB devletlerinin Irak Savaşı'nda kendi ulusal çıkarlarını bir kenara bırakarak ortak bir tavır etrafında buluşamaması yeni gelişmelere de beraberinde getirmiştir. Nisan 2003 yılında Atina'da gerçekleştirilen Zirve'de Devlet ve Hükümet Başkanları, Avrupa Birliği Dışişleri Bakanlığı'nın kurulması yönünde karar almayı başarmıştır (Hesse, 2007; 211). Atina'daki zirvede alınan kararlar Avrupa Anayasa Antlaşması'nın taslağı haline getirilerek 2004 yılında Brüksel'deki zirvede AB Anayasa Antlaşması olarak kabul edilmiştir. Avrupa Birliği Anayasası (ABA)'nın Brüksel zirvesinde alınan karar gereği Fransa ve Hollanda'da halk oylamalarına sunulduktan sonra yürürlüğe girmesi gerekmektedir. Sırasıyla önce Fransa akabinde Hollanda'da yapılan halk oylamaların sonucu beklentilerin aksine olumsuz olmuştur. Halk oylamalarından çıkan olumsuz sonuçlar gereği AB Anayasası yürürlüğe girememiştir. Hollanda ve Fransa'daki sonuçlar ne kadar da oylamaya sunulan Anayasa metninin sonucu olsa dahi, yapılan kamuoyu yoklamalarında hayır oyu verenlerin büyük çoğunluğu hayır kullanmalarındaki sebebin ülkelerindeki yüksek işsizlik oranlarından ve ABA'nın yürürlüğe girmesiyle işsizlik oranlarının daha da artacağı endişesinden kaynaklandığını ifade etmişlerdir (Federmann, 2007; 298).

3.3. Lizbon Antlaşması Sonrası Ortak Dış ve Güvenlik Politikaları (ODGP)

AB Devlet ve Hükümet başkanları 2007 yılında Lizbon'da düzenlemiş oldukları Zirve'de mevcut antlaşmaları değiştirecek olan yeni bir Antlaşma üzerinde mutabık kaldılar. Fransa ve Hollanda'daki halk oylamaları ile reddedilmiş olan Avrupa Anayasası metnindeki kazanımları yeni yapılacak olan antlaşmaya aktarılması karara bağlanmış fakat, AB Dışişleri Bakanı unvanı kaldırılmış, çeşitli semboller ve tek bir "Avrupa Anayasası" ifadesi de değiştirilmiştir. Portekiz'in dönem başkanlığında gerçekleştirilmiş olan AB zirvesinin ön hazırlıklarını Avusturya ve Almanya gerçekleştirmiştir. Bu iki devletin Lizbon Antlaşmasının gerçekleşmesindeki katkıları yadsınamayacak kadar büyüktür. Lizbon Antlaşması ile olağan yasama prosedürü (Yakut, 2010; 56), yaklaşık bütün kararların nitelikli çoğunluk ile alınması (Yakut, 2010; 56), üç sütunlu yapının genel bir uluslar üstü yönelim lehine feshedilmesi ve temel hakların (Metin, 2011; 136) güçlendirilmesi yönünde kararlar alınarak daha önceki antlaşmaların eksiklikleri giderilmesi amaçlanmıştır. Reform özelliği taşıyan bu değişikliklerle beraber özellikle dış ve güvenlik politikaları alanında hukuksal ve makamsal yeni temeller atılmıştır. Daha önce imzalanmış olan Avrupa Birliği (AB) ve Avrupa Topluluğu (AT) antlaşmalarındaki dış politika ile ilgili bütün maddeleri birleştirerek yeni ve sağlam bir temel atılması yönünde anlaşılmıştır.

AB Antlaşması ODGP ve Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikaları (AGSP) alanlarının genel yönetmeliklerini oluştururken Avrupa Birliği'nin

İşleyişine Dair Antlaşma (ABİA) ise dış politika alanlarına ilişkin hükümleri, ortak ticaret politikası, kalkınma iş birliği, üçüncü ülkelerle ekonomik mali ve teknik iş birliği, insani yardım, kısıtlayıcı tedbirler, uluslararası antlaşmalar, Birlik'in uluslararası kuruluşlarla ilişkileri ve dayanışma maddelerini içermektedir (Schwartman, 218; 35). ABİA ile diğer AB Birincil Hukuk kaynaklarında, dış politika ile ilgili yetkilerin dağınık olmasından dolayı Birlik şimdiye kadar tutarlı bir dış politika izleyememiştir. Üye devletler kendi ulusal menfaatlerini gözetip ve kollama refleksi göstermelerini ortadan kaldırılması yönünde belli arzular gösterilmiş ve gerçekleştiği takdirde AB, dış politika ile ilgili konularda dışarıya karşı bir bütün olarak hareket edebilecek bir yapıya ulaşmış olacaktı. Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikaları (AGSP) alanları için getirilen en önemli yeniliklerden biri, *Petersberg Görevleri*'nin (Şöhret, 2013; 679) AGSP uygulama prensiplerinin temelini oluşturmasıdır. Terörizm ile mücadelenin Petersberg Görevleri arasına dahil edilmesi ile operasyon çeşitliliği artırılmıştır. İkinci önemli yenilik ise *karşılıklı yardım ilkesi* getirilerek üye devletlerden herhangi birinin saldırıya maruz kaldığında üye devletlerin bu ilke doğrultusunda hareket etme zorunluluğudur. Böylece AB'nin terör ve afet durumları için geçerli olan *dayanışma ilkesi* ile askeri saldırıya maruz kalındığında devreye girecek olan *karşılıklı yardım ilkesi* arasında farklı bir yaklaşım gösterilerek ilkeleri birbirinden ayırma yolu tercih edilmiştir.

ODGP ve AGSP alanlarındaki bir diğer yenilik ise *Daimî Yapılandırılmış İş Birliği İlkesi*'dir (Turhan, 2019; 10). Bu ilke AB'nin askeri yeteneklerini geliştirmek için özel çaba sarf etmeye hazır ve arzulu olan üye devletlere hitap eden bir ilkedir. Konsey kararı ile yürürlüğe giren bu düzenleme AB nezdinde büyük bir adım sayılırken üye devletlerin onayına bağlı kalmadan alacağı tedbirlere kendi karar verebilecektir. İzin verilen ve hukuken mümkün olanın sınırlarının belirlenmesinde birincil hukuk sözleşmeleri belirleyici öneme sahipken, 2007 yılındaki AB Zirvesi'nde alınan bir karar ile ODGP alanında faaliyet gösterecek personeller için yeni çerçeve kuralları tanımlanmıştır. Böylece Birlik'in dış ve güvenlik politikalarının belirlenmesinde Konsey Başkanı, Yüksek Temsilci ve Komisyon Başkanı belirleyici bir konuma gelmiştir.

ODGP Yüksek Temsilcisi'nin sorumluluk alanına aynı zamanda Dış İlişkiler Konseyi Başkanı ve Komisyon Başkan yardımcısı görevleri de girmektedir. Yüksek Temsilcinin birçok farklı sorumluluğu olmasından dolayı makamlar arası çıkar çatışması yaşanma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Bu gibi durumların önüne geçebilmek için Yüksek Temsilci'nin Avrupa Konseyinden sadece oy birliği ile çıkacak olan kararları ifa etmekle yükümlü olması şartı getirilmiştir. Yüksek Temsilci Komisyon üyesi olarak Komisyondan çıkacak olan kararlara bağlı iken Konsey'in alacağı kararlar üzerinde etki sahibi değildir. Hem Konsey'de hem de Komisyon'da görevi bulunan Yüksek

Temsilci kısa ve uzun vadede yeterli desteğe sahip olabilmek için kurumlar arasında bağlantı kurmak zorunda kalmaktadır. Komisyon üyelerinin güvenini kaybetmemek adına Konsey kararlarını ve Komisyon'daki çoğunluk ve sürdürülebilirliği devam ettirebilmek için çok hassas olmak zorundadır.

3.4. Sibiu Zirvesi (2019); AB Dış Politikalarını Güçlendirme Denemesi

AB'yi uluslararası arenada daha etkin bir duruma getirebilmek amacıyla Birlik'e üye bazı devletler 2019 yılının haziran ayında Romanya Sibiu'da düzenlenen Dış İşleri Bakanları Zirve'sinde oylama ilkesini gündeme getireceklerine dair bilgiler zirve öncesinde kamuoyunu meşgul etmeye başlamıştı. Alman *Handelsblatt* (2021) gazetesine göre; ODGP konusu bu zirvede başta Almanya ve Fransa olmak üzere toplam dokuz üye devlet tarafından gündeme getirilerek karar alma mekanizmalarındaki tıkanıklığın giderilmesine çözüm aranılacaktı. Günlük ekonomi gazetesi *Handelsblatt*'daki haberin devamında AB'ye üye dokuz devletin ODGP'nin işleyişine dair sorunları gündeme getirip görüşülmesini sağlayarak üye devletler arasında bir mutabakata varılmasını amaçlamışlardır. *Handelsblatt*'a göre bu dokuz devlet başta AB'nin lokomotif ülkeleri sayılan Almanya ve Fransa olmak üzere, Danimarka, Finlandiya, Hollanda, Romanya, İspanya, İsveç ve Çek Cumhuriyet'leriydi (*Handelsblatt*, 2021). Adı geçen ülkelerin amacı AB'ye üye diğer ülkeleri ODGP alanlarındaki farklılıkları kaldırıp daha etkin ve hızlı karar alabilen ve aynı zamanda AB'yi uluslararası arenanın güçlü aktörleri ile rekabet edebilecek bir duruma getirilmesi yönünde ikna etmektir.

Covid-19 salgını öncesinde AB'nin Çin, Rusya ve ABD gibi güçlü devletlerle olan ilişkileri arzulan boyuta ulaşmış değildi. Son yıllardaki Suriye krizi ve Rusya-Ukrayna Savaşı Birlik için önemli bir tehlike potansiyeli taşımaktaydı. AB yakınındaki bütün bu gelişmelere anında reaksiyon göstermesi gerekirken oy birliği ilkesinden dolayı gerektiği gibi hızlı hareket edemeyerek kendi beklentilerinin altında kalmıştır.

ODGP alanındaki oy birliği ilkesi AB'nin önünde önemli bir engel olarak durmaya devam etmektedir. Çin, Rusya ve ABD gibi güçlü ülkeler ODGP alanındaki oybirliği ilkesinin varlığından faydalanıp belli üye devletler üzerinde baskı oluşturmuş ve karar alma süreçlerini etkilemeyi başarmıştır. AB ülkeleri arasındaki mutabakat sorunu Birlik'in uluslararası arenadaki etkinliğini oldukça pasif bir konuma indirgemektedir. AB'nin bu pasif ve etkisiz durumundan dolayı, Alman Hristiyan Demokrat Parti (CDU) Avrupa Parlamentosu vekili Elmar Brok, AB Komisyon Başkanı Jean-Claude Juncker ve Alman Şansölyesi Angela Merkel'de dahil olmak üzere birçok Birlik siyasetçisi oy birliği prensibinin, Birlik dış politikasının oluşup gelişmesinin önünde büyük bir engel teşkil ettiğini dile getirmekten geri kalmamışlardır (Telepolis, 2018).

AB'nin ODGP alanlarındaki kararsızlığına verilebilecek en güzel örneklerden biri kesinlikle 2019 yılında Venezuela'da meydana gelen gelişmelerdir. ABD Venezuela Devlet Başkanı Nicolás Maduro'yu devirmek amacıyla muhalefet lideri Juan Guaidó'yu Venezuela'nın geçici Devlet Başkanı olarak tanımış ve doğal müttefiki olan AB'den de aynı kararı almasını beklemiş fakat, AB kendisinden beklendiği şekilde hareket edememiş ve ABD'nin beklentisi doğrultusunda karar alamamıştır. İtalya hükümet temsilcileri oylamada hayır oyu kullanarak ABD'nin beklentileri doğrultusunda karar alınmasını engellemeyi başarmıştır (Reuters, 2019).

Diğer bir yandan ODGP alanlarındaki ortak karar alma prensibinin kaldırılmasının kolay olmayacağı ifade edilebilir. Bu ilkeyi kaldırabilmek için sadece üye devletlerinin devlet veya hükümet başkanlarının oy birliği ile karar almaları yetmemektedir, alınan karardan sonra Lizbon Antlaşması gereği üye devletlerin meclislerinde alınan kararın onaylanması zorunludur (Das Parlament, 2019). Oybirliği ilkesinin değiştirilmesinin ne kadar zor olduğu; üye devletlerden Letonya, Litvanya, Polonya ve Yunanistanlı diplomatların Eylül 2018 yılında Alman Handelsblatt gazetesine vermiş oldukları demeçte, oy birliği ilkesinin kaldırılmasına karşı olduklarını ifade etmelerinden anlaşılmaktadır (Handelsblatt, 2018). Ayrıca, İrlanda Dış işleri Bakanı Simon Coveney, dış politika alanlarında ortak karar almanın çok önemli olduğunu dile getirerek oy birliği ilkesinin önemi üzerinde durmuştur (Reuters, 2018).

Almanya Şansölyesi Angela Merkel 2018 yılında Avrupa Parlamentosunda yapmış olduğu bir konuşmada oy birliği ilkesinin değiştirilmesi talebini tekrar dile getirmiştir (Bundeskanzler, 2018). Merkel AB Parlamentosundaki konuşmasında konunun ehemmiyeti üzerinde durarak ayrıca AB Güvenlik Konseyi'nin kurulması yönünde fikrini beyan etmiştir. Merkel'e göre Güvenlik Konseyi'nin kurulmasıyla AB'nin uluslararası arenada kendi kaderini belirleyebilmesi adına önemli bir adım atılmış olacaktır (Scazzieri, 2020).

AB Komisyon Başkanı Jean-Claude Juncker'in görev süresinde gerçekleştirmek istediği hedeflerinden biri oy birliği karar alma ilkesini kaldırarak yerine nitelikli çoğunluk ilkesinin getirilmesi idi (Eurocative, 2018). Fakat bütün girişimlerine rağmen Juncker bu hedefini gerçekleştirilmeden görev süresi sona ermiştir. AB Komisyonu'nun 2018 yılındaki kararlarından biri bir yıl sonra Sibiu'da gerçekleştirilecek olan Zirve'de ODGP alanlarındaki ulusal veto hakkının kaldırılmasının oylamaya sunulmasıydı. Fakat olası oylamada çoğunluk oluşturulamayacağı düşüncesi konunun gündeme gelmesini engellemiştir.

Sibiu'da gerçekleştirilen AB Zirve'sinden sonra Konsey'in hazırlamış olduğu sonuç bildirgesinde Konsey Güvenlik ve Savunma konularında

gerçekleştirilmiş olan çalışmaları takdir ederek Birlik'in Güvenlik ve Savunma Politikaları ile uluslararası alanda global aktör haline gelebilmesini ODGP sayesinde gerçekleştirebileceklerini vurgulamıştır. Dış İşleri Bakanları Konseyi'nde Birlik'in ODGP alanlarındaki etkinliği dile getirilmiş ve değişen uluslararası konjonktürde AB'nin daha etkin bir rol alması gerektiği ifade edilmiştir. Sonuç bildirgesinin devamında AB'nin uluslararası arenada daha etkin olabilmesi için ODGP alanlarındaki oylama ilkesinde değişiklik yapılması gerektiği de dile getirilmiştir (Avrupa Konseyi, 2019). Konsey'in yayınlamış olduğu sonuç bildirgesinden anlaşılabileceği gibi Sibiu Zirvesinde de Birlik'e üye devletler aralarında anlaşıp ortak oylama ilkesinin değiştirilmesi yönünde başarılı olamamışlardır.

4. Covid-19 Salgını Sürecinde AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikaları

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra AB'nin fikir babalarından biri olan Fransız politikacı Jean Monnet "*Avrupa kriz dönemlerinde şekillenecektir*" (Monnet, 1982; 528) diye ifade etmiştir. Monnet'in ifadesinden yola çıkarak Covid-19 salgını süreci AB için yeniden şekillenmek adına bir fırsat olabilir. AB Konseyi salgının olumsuz sonuçlarını minimize edebilmek amacıyla Temmuz 2020 yılında gerçekleştirilmiş olan Zirve'de önemli kararlar almıştır. Salgın sürecinin sosyo-ekonomik sonuçları ile baş edebilmek amacıyla AB Komisyonu ve AB'ye üye devletler şimdiye kadar hazırlanmış en kapsamlı mali yardım paketini karara bağladılar. Alınan karar ile oluşturulan *Çok Yıllı Mali Program* yedi yıllık kapsamlı bir yeniden inşa programı niteliğindedir. Temmuz 2020'de gerçekleştirilen Zirve'de ayrıca 1,8 milyar Euro bütçeli *Next Generation EU (NGEU)* (Dorn, Fuest, 2021) adı altında yeni bir fon oluşturulmuştur. AB Komisyonu tarafından oluşturulan bu fon üye devletlerde birbirinden farklı şekillerde algılanmıştır. Üye devletlerin bir kısmı NGEU'yu tasvip etmelerinin sebebi; AB'nde birliğin ve ekonomik dayanaklığının sağlanması açısından gerekli görmeleridir. Bazı ülkeler ise oluşturulan Fon'un üye devletlerin mali disiplinden uzaklaşmalarına sebep olacak ve bu durumunda AB'yi olumsuz geri dönüşünün olacağından karşı çıkmıştır. NGEU fonuna yapılan diğer bir eleştiri ise Fon'dan yararlanma kriterlerinin üye ülkelerinin salgın sürecindeki ekonomik şartlar veya sağlık sistemindeki gelişmelerle alakalı olmayıp salgından önceki dört senenin ekonomik rakamlarının kriter olarak baz alınmasıydı. Daha detaylı bir şekilde ifade edecek olursak 2019 yılından sonraki ekonomik veriler değil de 2015-2019 yılları arasındaki ekonomik gelişmeler ve işsizlik oranı baz alınarak Fon'dan faydalanılabilecekti (Die Welt, 2021). Bu kriterlere göre salgın sürecindeki ekonomik gelişmeler kendi başına bir kriter sayılmamaktadır. NGEU Fon'un oluşturulmasının önemli olumlu bir sonucu, İtalya'da salgın sürecinin başında oluşmuş olan AB karşıtlığı olumlu bir havaya dönüşmüştür.

Covid-19 Salgını süreci birçok ülkenin dış politikalarını ikincil duruma indirgemelerine sebep olmasına rağmen Türkiye, Rusya ve Çin gibi ülkeler bu süreçte aktif dış politika anlayışlarından vazgeçmemişlerdir. Türkiye bu süreçte Libya'daki (Altun, 2021; 40-43) gelişmelere aktif bir şekilde müdahale etmiş ve ayrıca Akdeniz'deki kıta sahanlığı sorununu salgından hemen önce Libya ile yapmış olduğu *Deniz Sınırı Antlaşması* (Acer, 2020) ile lehine çevirebilmiştir. Salgın döneminde ise Azerbaycan ordusuna İnsansız Hava Araçları (İHA) ve Silahlı İnsansız Hava Araçları (SİHA) ile destek vererek yıllardır süren Karabağ sorununun Azerbaycan lehine çözüme kavuşturulmasında yardımcı olmaktan geri kalmamıştır (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2021; 50-66). Covid-19 salgınından önce olduğu gibi salgın sürecinde de AB devletleri ulus devlet merkezli dış politikalarından vazgeçmemişlerdir. Böyle olunca da Ortak Dış ve Güvenlik Politikaları (ODGP) alanlarında Covid-19 salgını sürecinde de önemli bir gelişme olmamıştır.

AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen AB'nin jeostratejik konumundan dolayı AB'ye yüklemeye çalıştığı stratejik önemin ODGP'nin de gelişmesine katkı yapacağını düşünmektedir (Ehm, 2020). Ayrıca, NGEU fonu kapsamında gerçekleştirilecek ekonomik yardımların üye ülke ekonomilerinin canlanmasına katkı sağlayacağı ve Birlik dış politikasının sonuç odaklı bir hale gelmesine sebep olabileceği beklenilmektedir. Fakat, AB dış politikasının sonuç odaklı veya bir bütün haline gelebilmesi AB'nin kendi ortak pazarı ve ekonomik gücünün farkına varıp bunu Birlik'in dış ve güvenlik politikalarına yansıtılabilmesiyle doğru orantılı bir durum arz etmektedir. ODGP'nin üye devlet kamuoyları tarafından benimsenebilmesi üye devletlerin tutumlarına bağlı olması AB Komisyonu'nun üye devletlere bağımlı kılmaktadır. Üye devletlerin kendi dış ve güvenlik politikalarını Birlik'in ortak ve dış güvenlik politikalarından ayrı değerlendirip daha önemli kabul etmeleri, uyum açısından önemli bir engel olarak varlığını sürdürmektedir.

Covid-19 salgını öncesinde Birlik'in jeopolitik değişikliklere daha kolay reaksiyon gösterip müdahale etme imkânı olması düşüncesi üye devletler arasında artan bir şekilde kabul görmeye başlamıştır (Karnitschnig, 2021; 229). Oy birliği ilkesinin kalkmasından yana olan üye devletlere göre AB, dünyanın ekonomik süper gücü adayları olan Çin, Rusya ve ABD gibi devletlerle olan ilişkilerini aynı seviyeye getirip ve onlarla aynı dili kullanmalıdır. Salgın süreci başladığında AB'nin henüz böyle bir konumda olmadığı ve halen istenilen seviyeye gelemediği açık bir şekilde ifade edilebilir. Arzu edilen seviyeye gelinememesinin en önemli sebeplerinden biri mutlaka Birleşik Krallık'ın Brexit kararı ile AB'den ayrılmış olduğudur. Dünyanın sayılı askeri, ekonomik ve siyasi güçlerinden olan Birleşik Krallık AB'den ayrılması Birlik'i global player olma hedefine ulaşmasını engellediği kesindir.

Salgın sürecinde dış ve güvenlik politikalarını bir kenara bırakıp gücünün büyük çoğunluğunu Covid-19 salgının olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmak için kullanmak zorunda kalması, dış ve güvenlik politikalarının ikincil duruma düşmesine sebep olmuştur. ODGP Yüksek Temsilciliği salgın sürecinde oluşan bilgi kirliliği ile mücadele etmekten asli görevi olan dış ve güvenlik politikaları ile gerektiği gibi ilgilenememiştir. Covid-19 salgını ile ilgili bilgi kirliliğinin yoğunluğundan dolayı ODGP Yüksek Temsilciliği'nin alt birimi olan Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi belli bir süre sadece Covid-19 bilgi kirliliğini ile mücadele etmek zorunda kalmıştır (AB Komisyonu, 2021). Salgın sürecinden önce ciddi bir şekilde tartışılan oy birliği ilkesinin değiştirilmesini ve salgın sürecinde bir ilerleme kaydedilmesini Komisyon Başkanı dahi sağlayamamıştır. Komisyon Başkanı ve ODGP Yüksek Temsilcisi üye devletlerin itirazları karşısında çaresiz kalmışlardır.

Ayrıca, ODGP Yüksek Temsilcisi'nin AB devletleri arasındaki farklı Türkiye veya ABD yaklaşımlarını ortadan kaldırmak amacıyla gerçekleştirmiş olduğu çabaları da karşılıksız kalmıştır. AB devletlerinin Türkiye'ye karşı farklı yaklaşımları Covid-19 salgın sürecinde de devam etmiştir. Yunanistan ve Kıbrıs Türkiye'nin Akdeniz'de gerçekleştirmiş olduğu hamleleri agresiflik olarak lanse ederek Birlik'in Türkiye'ye karşı olumsuz tutum alması yönünde etkilemeye çalışmışlardır. Adı geçen iki ülke AB'nin Belarus'a karşı yaptırımlar oylanmasında Türkiye'yi de benzer yaptırımlarla tehdit edilmesi şartını ilave etmek istemişlerdir (AB Bakanlar Konseyi, 2021). Oy birliği ilkesinin varlığı bu şartın dahil edilmesine mâni olmuştur.

ODGP Yüksek Temsilcisi'nin üye devletlere yapmış olduğu Çin'e karşı daha dik bir duruş sergileme çağrısı ancak birkaç kez yenilenmesine rağmen üye devletler tarafından kabul görmüştür. Çin hükümeti Hong Kong özel yönetim bölgesinde uygulanmak üzere yürürlüğe koymuş olduğu yeni Güvenlik Kanunu'nu engelleyebilmek amacıyla ODGP Yüksek Temsilcisinin çağrısı üzerine Temmuz 2020'de küçükte olsa bir ekonomik önlemler paketi açıklayabilmiştir (Süddeutsche Zeitung, 2020). Karar alınan toplantının bildirgesinde AB Komisyonu ve ODGP Yüksek Temsilcisinin Çin'in Hong Kong'u *tek devlet iki sistem* yönetme sorumluluğundan giderek uzaklaştığı ifadesini de dahil etmeyi başarmıştır (Tagesschau, 2020). Çin ile olan olumsuz gelişmeleri AB Komisyonu da ortadan kaldıramayacağını anlamış olacak ki Haziran 2020 yılında "*White Paper on foreign subsidies in the Single Market*" adı altında bir *White Paper* kabul etmiştir (AB Komisyonu, 2020). AB yayınlamış olduğu Beyaz Kitap'ta yabancı sermayenin Avrupa Ortak Pazarındaki olumsuz etkisini sınırlandırarak kendi malları için adil koşulları sağlamayı amaçladıklarını açıklamak zorunda kalmıştır. AB daha önce Çin hükümetinden AB mallarının Çin pazarına eşit şartlarda girme talebini birkaç kez dile getirmiş olmasına rağmen cevap alamamış olmasında dolayı böyle bir önlem alma yoluna gitmiştir.

ODGP alanları açısından Covid-19 salgını süreci durağan bir dönem olduğunu “*Komşular ve Dünya*” (Cengiz ve Kurtar, 2019; 14) bütçesinin seviyesinden anlaşılmaktadır. *Komşular ve Dünya bütçesi* uzak coğrafyalarla olan ilişkiler maliyeti ile AB’ye aday ülkelere yönelik mali yardımları kapsamaktadır. Bu başlık altında toplanan alanların bütçesi 2021-2027 yılları arası için 110,6 milyar Euro olarak planlanarak beklenen artış gerçekleştirilmemiştir (AB Komisyonu, 2020). Bu artış bir önceki dönemin bütçesi ile kıyaslandığında sadece 2,3 milyarlık bir artış seviyesinde kalmıştır. *Komşular ve Dünya* başlığı altındaki konulardan sadece biri olan ODGP’nin genel bütçedeki oranı ise bir önceki döneme göre azalmıştır. Covid-19 salgın sürecinin olumsuz sonuçları ve AB’nin yakın çevresindeki ekonomik ve siyasi sorunların artacağını düşünecek olursak, AB’nin bu alan için ayırmış olduğu bütçenin azalması kendi çevresinde gelişen olaylara ne kadar önem verdiğini ve aynı zamanda da AB üyeleri arasında ne kadar birlik sağlanabildiğinin bir göstergesidir. Covid-19 salgınının ülke ekonomilerine ilave bir olumsuz yük olması üye devletlerin birincil olarak kendi ulusal çıkarlarını düşünmek zorunda kalmalarına sebep olmuştur.

AB’nin öncelikli hedefi Kasım 2016 yılında *Avrupa Savunma Eylem Planı* (AB Komisyonu, 2016) çerçevesinde alınan kararların üye devletler tarafından uygulanmasının sağlanmasıdır. Bu süreçte yeni kararların alınmamış olması dış ve güvenlik politikaların alanında daha önce alınan kararların uygulanmasında başarılı olma umudunu artırmaktadır.

Covid-19 salgını sürecinde ODGP’nin bütçesinde artış değil nispeten bir durağanlık gözlemlenirken, Ortak Güvenlik ve Savunma Politikaları (AGSP) bütçesinde ise az da olsa bir artış gerçekleşmiştir. Bütçe artışından yola çıkarak salgın sürecinin AGSP alanlarında ortak hareket edilebilmesine katkı sağladığı ifade edilebilir. Bu süreç içerisinde AB’nin ABD ile güvenlik ve savunma politikaları alanlarında ortak hareket etme yönünde gelişmeler gerçekleşmiştir. Covid-19 salgın sürecinin diğer bir sonucu ise kısa ve orta vadede üye devletlerin sağlık harcamalarının bütçelerine getirmiş olduğu ağır yüküdür. Sağlık alanındaki harcamaların salgın dolayısıyla beklenmedik bir şekilde artış göstermesi savunma bütçelerinde kısıtlamalara gidilmesine sebep olma ihtimalini artırmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

ODGP alanlarındaki entegrasyonun arzulan seviyeye gelebilmesi için üye devletler AB’nin diğer konularında olduğu gibi bu alanda da uluslar üstü yapısını benimseyip sahip çıkmaları gerekmektedir. Birlik kendi menfaatleri doğrultusunda karar alabilmesi için özellikle şimdiye kadar ulus devlete nazaran daha az yetkili olduğu alanları supranasyonal yetkilerle donatılması gerekmektedir.

AB'nin ortak dış politikasının şekillenmesindeki en önemli engellerin başında oy birliği prensibi gelmektedir. Oy birliği ilkesinin yol açtığı karar alamama durumundan dolayı Birlik uluslararası gelişmelere ya çok yavaş ya da hiç reaksiyon gösterememektedir. Üye devletlerin Birlik menfaatlerini mütemadiyen ulusal menfaatlerinden ayırıp ikincil duruma indirgemeleri Birlik'in dış ve güvenlik politikalarını olumsuz etkilemektedir. Oylamalarındaki tutumları etkileyen en önemli nedenlerden bir diğeri de üçüncü devletlerin üye devletler üzerinde oluşturabildikleri yönlendirici baskı ve taleplerdir. Üye devletler ayrıca oylama ilkesini fırsata çevirerek AB'den mümkün olduğu kadar imtiyaz koparmaya çalışmaktadırlar. ODGP alanlarındaki oylama süreçleri gerektiğinden fazla uzayıp olumsuz sonuçlanırken AB'nin çevresindeki krizler artmakta ve ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Birlik'e sunmuş olduğu koruma kalkanı giderek zayıflamaktadır. Dış politikada hareket alanı kısıtlanmış bir AB kendisi ile her zaman aynı hedeflere sahip olmayan Türkiye, Rusya veya Çin gibi ülkelerin etki alanlarını genişletmelerine seyirci kalmaktadır.

ODGP alanlarındaki karar alma usulü artık istisnai bir durum teşkil etmektedir. Giderek artan üye devlet sayısı ile AB son yıllarda hareket kabiliyetinin yitirmemek adına birçok alanda çoğunlukla karar alma ilkesini uygulamaya koymuştur. Lizbon Antlaşması ile ODGP alanlarında kurumsal reformlar gerçekleştirilmiş olsa bile AB Antlaşmasının 31. maddesine göre halen oy birliği ilkesi ile karar almaya devam etmektedir (Dejure, 2021).

Salgın süreci başında hijyen ve sağlık ekipmanları tedarik zincirinde zorluk çeken İtalya ve İspanya gibi AB ülkelerinde Birlik'e karşı olumsuz bir yaklaşım ortaya çıkması Brexit'ten sonra AB'nin dağılma sürecine girdiği korkusunun oluşmasına sebep olmuştur. Salgın sürecinin ilk aylarında ortaya çıkan bu durum Birlik tarafından alınan önlem paketleri ile düzeltilmeye çalışılmıştır. Birlik ODGP alanlarında bu süreçte daha ziyade Covid-19 salgının olumsuz sonuçları ile meşgul olmak zorunda kalmıştır. ODGP alanlarında oy birliği ilkesinin yıllardır tartışılıyor olması salgın sürecinde de değiştirilememiştir. AB'nin dış ve güvenlik politikalarının daha sonuç odaklı, etkin bir hale gelebilmesinin önündeki engel halen ortada durmaktadır. Oy birliği ilkesinden vazgeçilip değiştirilemediği sürece AB ODGP alanlarında reaksiyoner bir vaziyet sunmaya devam edecektir.

Kaynakça

- AB Antlaşması; <https://dejure.org/gesetze/EU/31.html>, (Erişim tarihi 27.12.2021)
- AB Komisyonu, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/de/ip_20_1006, (Erişim tarihi 06.09.2021)
- AB Komisyonu (2020), https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1070, (Erişim tarihi 07.09.2021)
- AB Komisyonu (2018). https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe_de, (Erişim tarihi 10.09.2021)
- AB Komisyonu, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/de/IP_16_4088, (Erişim tarihi 11.09.2021)
- AB Konseyi (2021). <https://www.consilium.europa.eu/de/press/press-releases/2021/05/10/security-and-defence-eu-to-move-forward-on-common-security-and-defence/>, (Erişim tarihi 14.09.2021)
- AB Konseyi (2020). <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/10/02/belarus-eu-imposes-sanctions-for-repression-and-election-falsification/>, (Erişim tarihi 07.09.2021)
- Altun, F. (2021). Doğu Akdeniz Denkleminde Stratejik Adım: Libya- Türkiye Muta-
bakatı, İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları
- Altun, F. (2021). İkinci Karabağ Savaşında Türkiye'nin Rolü, Yukarı Karabağ'da 44
Günde Gelen Zafer, İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayın-
ları
- Anadolu Ajansı (2020). <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/dunya-saglik-orgu-tu-yeni-tip-koronavirusu-kuresel-salgin-ilan-etti/1762600>, (Erişim tarihi 21.09.2021)
- Auswärtigesamt Deutschland, <https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/ma-as-muesiko/2306680>, (Erişim tarihi 08.12.2021)
- Avcıoğlu, G.Ş. (2014). Immanuel Wallerstein'in Dünya Sistemi, Jeopolitik Ve Jeokül-
tür Kuramı, Selçuk Üniversitesi/Seljuk University Edebiyat Fakültesi Dergisi/
Journal of Faculty of Letters, Sayı/Number: 31
- Avrupa Konseyi, <https://www.consilium.europa.eu/de/meetings/fac/2019/06/17/>, (Erişim tarihi 14.12.2021)
- Bundestkanzleramt Deutschland, <https://www.bundestkanzler.de/bk-de/aktu-elles/rede-von-bundestkanzlerin-merkel-vor-dem-europaeischen-par-lament-am-13-november-2018-in-strassburg-1549538>, (Erişim tarihi 08.12.2021)
- Bontrup, H. J. (2024). Volkswirtschaftslehre: Grundlagen der Mikro- und Makroö-
konomie, München: Oldenburg Verlag
- Can, H. (2013). Avrupa Birliği Hukuku, İstanbul: Sürat Yayınları
- Cengiz, Ç. ve Kurtar, A. (2019). 2021-2027 Çok Yıllı Mali Çerçevesi: Avrupa Birli-

ğ'inde Güncel Zorlukların Bütçe Önceliklerine Yansımaları, Special Issue on Business and Organization Research, Journal of Yasar University, 14 (Special Issue), 1-17

- Deutsche Welle (2020). <https://www.dw.com/de/corona-live-ticker-vom-18-m%C3%A4rz-gr%C3%B6%C3%9Fte-herausforderung-seit-dem-zweiten-weltkrieg/a-52817097>, (Erişim tarihi 20.09.2021)
- Dorn, F. ve Fuest, C. (2021). <https://www.wirtschaftsdienst.eu/pdf-download/jahr/2021/heft/2/beitrag/next-generation-eu-chancen-und-risiken-des-europaischen-fonds-fuer-die-wirtschaftliche-erholung-nach-der-corona-krise.html>, (Erişim tarihi 18.08.2021)
- Ehm, E. (2020). "Geopolitische Kommission" in Wartestellung, Hans Seidel Stiftung, <https://www.hss.de/news/detail/geopolitische-kommission-in-wartestellung-news6653/>, (Erişim tarihi 02.09.2021)
- Euroactiv (2018). <https://www.euractiv.de/section/eu-aussenpolitik/opinion/mehrheitsentscheidungen-und-machtverschiebungen-im-rat/>, (Erişim tarihi 10.12.2021)
- Federmann, F. (2007). Die Konstitutionalisierung der Europäischen Union, Köln: EUL Verlag
- Gialdino, C. C. (2006). Die Symbole der Europäischen Union: die Wahl der Flagge (2006). https://www.cvce.eu/content/publication/2006/5/15/9f9b039a-d7f7-4cc2-b1fd-2842513a9153/publishable_de.pdf, (Erişim tarihi 04.10.2021)
- Gorbatschow, M. (1991). Meine Vision. Die Perestroika in den neunziger Jahren. München: Goldmann Verlag
- Güneş, A. M. (2013). Avrupa Birliği Hukukuna Giriş, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık
- Handelsblatt (2019). <https://www.handelsblatt.com/politik/international/europaeische-union-wie-neun-eu-staaten-die-gemeinsame-aussenpolitik-staerken-wollen/24309402.html>, (Erişim tarihi 08.12.2021)
- Handelsblatt (2018): <https://www.handelsblatt.com/politik/international/europaeische-union-abschaffung-des-nationalen-vetos-eu-staaten-sperren-sich-gegen-vorstoss/23126486.html>, (Erişim tarihi 08.12.2021)
- Hesse, J. J. (2007). Vom Werden Europas, Berlin: De Gruyter Verlag
- Mengü, E. (2011). Avrupa Güvenlik Mimarisi ve Türkiye, Dünya Jeopolitiğinde Türkiye, Prof. Dr. Hasret Çakmak (Ed.), İstanbul: Hiperlink
- Karnitschnig, M. (2021). Eine geopolitische Europäische Union, Sicher. Und Morgen? Republik Österreich, Wien: Bundesministerin für Landesverteidigung
- Körner, M. (2020). <https://www.welt.de/wirtschaft/article209619005/Moritz-Koerner-FDP-kritisiert-den-EU-Wiederaufbaufonds.html>, (Erişim tarihi 18.08.2021)

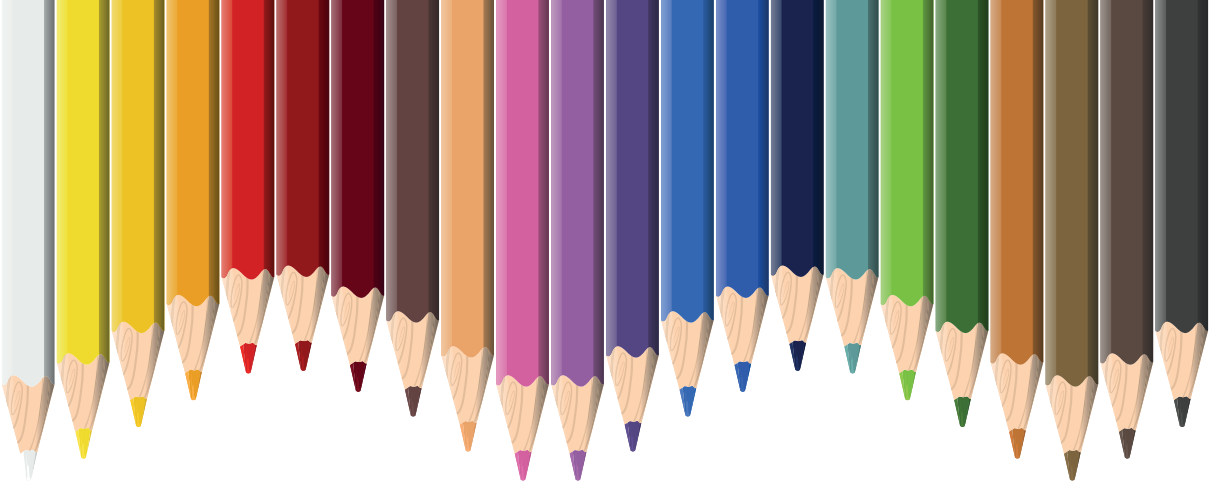
- Kuhn, M. (2012). Die Europäische Sicherheits- und Verteidigungspolitik im Mehrebenensystem, Heidelberg: Springer Verlag
- Margaret Thatcher Foundation, <https://www.margaretthatcher.org/document/107332>, (Erişim tarihi 11.10.202)
- Metin Y. ve Kaygısız, Ü., (2011). Avrupa Birliği'nde Temel Hakların Korunması Ve Lizbon Antlaşması'nın Getirdiği Yenilikler, S.D.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi C.I, S.1
- Menze, J. E., https://ec.europa.eu/germany/sites/germany/files/stk_eu-kommission_flyer_210x105_web_bf.pdf, (Erişim tarihi 18.08.2021)
- Monnet, J. (1982). Erinnerungen eines Europäers, München: Carl Hanser Verlag
- Parlament Österreich, <https://www.parlament.gv.at/PERK/GL/EU/P.shtml>, (Erişim tarihi 08.12.2021)
- Reuters (2019). <https://www.reuters.com/article/us-venezuela-politics-italy-idUSKCN1PT15G>, (Erişim tarihi 08.12.2021)
- Reuters; <https://www.reuters.com/article/eu-aussenpolitik-conveney-idDEKCN1L-DITK>, (Erişim tarihi 08.12.2021)
- Scazzieri, L. (2020). Brauchen wir einen Europäischen Sicherheitsrat?, SIRIUS- Zeitschrift für Strategische Analysen, De Gruyter March 31
- Schwartmann, R. (2018). Der Vertrag von Lissabon, Heidelberg: C.F. Müller
- Schweizer Radio und Fernsehen (SRF) (2020). <https://www.srf.ch/news/wirtschaft/iwf-schlaegt-corona-alarm-viel-schlimmer-als-die-finanzkrise-2008-2009>, (Erişim tarihi 21.09.2021)
- Şöhret, M. (2013). Avrupa Birliği'nin Güvenlik Yapılanmasının Tarihsel Gelişim Süreci ve Mevcut Durumu, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 6/2, 59-100
- Süddeutsche Zeitung (2020). <https://www.sueddeutsche.de/politik/eu-china-hong-kong-krise-exporte-1.4982398>, (Erişim tarihi 07.09.2021)
- Tagesschau (2020). <https://www.tagesschau.de/ausland/sicherheitsgesetz-china-eu-hongkong-101.html>, (Erişim tarihi 07.09.2021)
- Telepolis (2018): <https://www.heise.de/tp/features/Merkel-will-Einstimmigkeitsanforderung-mit-EU-Sicherheitsrat-aushebeln-4180615.html>, (Erişim tarihi 08.12.2021)
- T.C. AB Başkanlığı, <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>, (Erişim tarihi 20.09.2021)
- The University of Luxembourg (2013). https://www.cvce.eu/content/publication/1999/4/9/2af9ea94-7798-4434-867a-36c4a256d0af/publishable_de.pdf, (Erişim tarihi 21.09.2021)
- Turhan, E. (2019); Avrupa Birliği'nin Ortak Güvenlik Ve Savunma Politikasının Savunma Boyutunun Gelişiminde Pesco'nun Rolü: Fırsatlar Ve Zorluklar, İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt 20, Sayı 2, 347-374, Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme

Fakültesi Dergisi

Ülger, İ. K. (2002). Avrupa Birliğinde Siyasal Bütünleşme, İstanbul: Gündoğan Yayınları

Yakut, B. (2010). Lizbon Sonrası AB'nin Yeni Kurumsal Yapısı ve Karar Alma Süreçlerinin Özgürlük, Güvenlik Ve Adalet Alanındaki Yansımaları, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi (TAAD), Yıl:1, Sayı:2

Zanthier, B. v. (2011) Die Interdependenzen zwischen Währungsunion und Politischer Union in der Europäischen Union des Maastrichter Vertrages, Hamburg: Diplomata Verlag

Bölüm 3

KANT'IN EBEDİ BARIŞ ÖNERMESİNİN BÖLGESEL BARIŞA YANSIMASI: AVRUPA BİRLİĞİ ÖRNEĞİ

Gökhan DUMAN¹

Ali Can AYBAY²

¹ Doç.Dr. , İzmir Demokrasi Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, E-posta: g.duman@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7007-3542

² İzmir Demokrasi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-posta: alicanaybay8@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1432-755X

1. Giriş

Barış kavramı insanlığın gruplaşmaya başlamasıyla birlikte tartışma konusu olmuş bir kavramdır. Barışın ne olduğunun yanında süregelen bir barış durumunun nasıl oluşturulabileceği de tartışılan konular arasındadır. Sürekli barış durumu, bir diğer deyişle ebedi barış, arayışı 21.yüzyılda da hala devam etmektedir. İnsanlık tarihindeki ilerlemenin bir sonucu olarak artık bu arayışın oluşturulan devletlerarası kurum ve kuruluşlar eliyle devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu doğrultuda barış durumunun inşa edilmesi ve ebedi kılınması amacıyla Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi hem uluslararası hem de bölgesel örgütlerin ortaya çıktığı iddia edilebilir. Ancak artık hukuki zemin üzerinde inşa edilmeye çalışılan barış durumu tarihsel olarak daha önceleri farklı öğeler üzerinden kurgulanmaya çalışılmıştır. Antik çağlardan 18.yüzyıla kadar barışın gerçekleşmesi adına düşünürler; dinin temel nokta alınmasıyla sağlanabileceğini öne sürmüşlerdir. Bazı düşünürler güçlü bir hükümdara bağlılıkla barışın sağlanabileceğini ileri sürmüşken, akıl ve aydınlanma çağlarıyla hukuksal teminatın gerektiği düşünceleri barış kavramına entegre olmuştur.

İşte böyle bir ortamda hukuk temelleriyle ve evrensel bir barış anlayışını oluşturmak isteyen Kant, sadece felsefe alanında değil, siyaset bilimi literatüründe de etkisi görülen bir düşünürdür. Bu çalışmada ilk olarak barış kavramının çerçevesi verilmiştir. Daha sonra ise Kant'dan önce barış üzerine çalışmaları olan bazı düşünürler ve düşünceleri ele alınmıştır. Çalışmanın odak noktasından sapmamak adına ele alınan düşünürler; Kant'ın felsefesinin dinsel öğelerden veya iktidara bağlılık açısından nasıl farklılaştığını ortaya koymak amacıyla ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise Kant'ın felsefesi, aydınlanma ve akıl kavramlarına yaklaşımı ele alınmıştır. Sonrasında ebedi barış üzerine deneme eserindeki ön maddeler ve nihai maddeler ortaya konmuş ve ebedi barışa götürecek yolların neler olduğu aktarılmıştır. Bu bölümde Kant'ın ön ve nihai maddeleri açıklanmaya, neden-sonuç ilişkisi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise örnek olayı teşkil eden Avrupa Birliği'nin kısa gelişim süreci ve kuruluşunda yatan temel düşüncelere yer verilmiştir. Böylece Kant'ın fikirlerinin; evrensel bir odak noktasından ziyade, bölgesel bir kurum olan Avrupa Birliği'ne derece temel teşkil ettiği sorgulanmıştır.

Sonuç bölümünde ise Kant'ın ebedi barış önermesi ile Avrupa Birliği'nin faaliyetlerinin uyusup uyuşmadığı irdelenmiştir. Bu irdeleme ile çalışmanın temel tartışma sorusu olan Avrupa Birliği'nin evrensel ve ebedi barış düşüncesine paralel bir ilerlemede bulunup bulunmadığı cevaplanmaya çalışılmış ve böylelikle Kant'ın ebedi barış düşüncesinin; herhangi uluslararası kurum veya kuruluşun temelinde yer alıp almadığına yönelik akademik literatüre katkı sunmak hedeflenmiştir.

2. Yöntem

Dünya’da arta gelen şiddete karşı, barış düşüncesinin örgütsel çerçevede incelenmesini vurgulayan bir çalışma konusudur. Bu sebeple bölgesel örgüt niteliğindeki Avrupa Birliği’nin politikalarına bağlı olarak barış fikriyatı incelenmiştir. Bu inceleme barış düşüncesinin hukuksal bağına ve örgütsel önemine vurgu yapan Kant’ın felsefesine ilişkin ilerlemiş ve literatür bu doğrultuda takip edilmiştir.

Bu araştırma literatürde; Avrupa Birliği, Kant, ebedi barış kavramlarına farklı bir analiz getirmeyi hedeflemiştir. Buna ek olarak Kant felsefesine ve bu bağlamda örgütlenme çalışmalarına da katkı sağlaması hedeflenmiştir. Bu sebeplerle araştırmanın odak noktası; felsefi düşünceye yakınlık ve bunun analizini ortaya koymaktır.

3. Ebedi Barış Hakkında

Barış arayışı, savaşın ve çatışmanın var olduğu dönemlerden bu yana sürmektedir. Barışın hangi anlamda kullanıldığı da bu sürecin bir parçası olmuştur. Barış; ateşkes dönemlerine benzer bir çatışmasızlık durumunu belirtiyorsa negatif barış; hukuksal bir güvence etrafında geleceğe yönelik sürdürülebilirlik anlamı taşıyorsa pozitif barış olarak ikiye ayrılmaktadır (Yeşilçayır, 2019,s. 109).

Birçok düşünür barışı ebedi kılabilmek adına önermeler ortaya atmıştır. Örnek olarak Stoacılar; insanlığın logosdan, evrensel akıldan, eşit miktarda pay aldıkları görüşüne dayanarak, barışın ancak logos ile uyumlu olunması halinde gerçekleşeceğini ileri sürmüşlerdir (Yeşilçayır, 2019, s. 110). Ayrıca barış çerçevesinde eşitlik ilkesi Stoacılar da görülmektedir. İnsanlar özgür-köle, zengin-yoksul gibi ayrıma tabi tutulmadan; Tanrı’nın insana verdiği roller altında eşit ve kardeşler (Ağaoğulları, 2016, s. 163). Augustinus ise insanın yaratıcısı olan Tanrı’ya mutlak itaat etmesinin ebedi barışa götürecek yol olduğunu savunmuştur (Yeşilçayır, 2019, s. 110). Bu önermenin temelinde, Augustinus’un insan doğasına olan yaklaşımı yer almaktadır. Augustinus; insanların eşitliğine inanmaktadır. Bu inancın olumlu sonucu; toplumdaki yerleri ne olursa olsun insanlar Tanrı karşısında eşit olduğu çıkarımıdır (Tannenbaum, 2017, s. 107). Olumsuz sonucu ise; tüm insanların, buna yeni doğmuşlar da dahil, günahkâr ve kötü olduğu yargısıdır (Tannenbaum, 2017, s. 108). Bu düşüncelerden dolayı Augustinus, insanın merkezde olduğu bir adalet ve devlet anlayışından ziyade, hakiki adaleti ve devleti; Tanrı Devleti olarak nitelendirmiştir (Ağaoğulları, 2016, s. 221). Bunun yanı sıra, Augustinus haklı bir savaş durumu için bir haksızlık ortamının gerektiğini belirtmiştir. Bu sebeple Hristiyanlığın savaş öğretisini geliştirmiş ve savaşa meşruluk kazandırdığı gerekçesiyle eleştirilmiştir (Yeşilçayır, 2019, s. 110-111).

Yeni Çağ'a bakıldığında barış üzerine önemli düşünceleri olan Thomas Hobbes'u bir diğer örnek olarak ele almak yerinde olacaktır. Thomas Hobbes; monarşi üzerinden, insanların yasa koyucuya mutlak bağlılık göstermesiyle ebedi barışın sağlanacağını ifade etmiştir (Yeşilçayır, 2019, s. 111). Belirttiği mutlak güç Leviathan'dır. Ayrıca insanların kendilerini koruma istekleri doğrultusunda barışa yönelimli olduğunu savunmuştur (Ağaoğulları, 2016, s. 438). Yani bir başka ifadeyle insanı barışa götüren etken, insandaki ölüm korkusudur. Fakat geçmiş ve gelecek arasında ilişki kurabilen insan; barışa olan yaklaşımında sadece ölüm korkusu gibi duygusallık barındırmayıp, aklıyla da bunu tamamlamıştır (Ağaoğulları, 2016, s. 439). Thomas Hobes'un bu fikirleri devletlerarası bir barış fikrine yönelik olmadığı ve sadece bir devlet içinde sağlanabilecek barışı ifade ettiğinden eleştirilmiştir (Yeşilçayır, 2019, s. 111).

Reformist düşünür Abbe de Saint Pierre 1713-1717 yıllarında uluslararası organizasyon yolu ile barışı sağlama düşüncesini "Projet pour rendre la Paix perpétuelle en Europe" [Avrupa'da Kalıcı Barışa Dair Proje] adlı çok ciltli çalışmasıyla ortaya koymuştur (Çınar, 2017, s. 63). Bu çalışmada Avrupa Federasyonu fikrini benimsemektedir. Rousseau'da "Jugement sur la paix perpetuelle" [Kalıcı Barış üzerinde bir Yargı] makalesiyle Avrupa'daki halkın ve yöneticilerin çıkarlarına uygun olduğu gerekçesini göstererek Pierre'e destek vermiştir (Çınar, 2017, s. 63). Böyle bir federasyonun devrim veya fetih yolu ile sağlanabileceğini söyleyen Rousseau, mevcut dönemi göz önüne alarak Avrupa'daki barışı sağlayacak Avrupa Federasyonu fikrinin mümkün olamayacağını belirtmiştir (Çınar, 2017, s. 64).

4. Kant ve Ebedi Barış Üzerine Deneme

Orta çağ'da din kavramı; bilim ve felsefeye yön vermişken, Yeniçağ'da akıl ve bilim temel dayanak olarak alınmıştır (Yeşilçayır, 2019, s. 111-112). Akıl ve bilimin yorumlanması; aydınlanma ile farklı bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde barış üzerine önem arz eden eser; aydınlanma düşünürü olan Kant'ın 1795 yılında kaleme aldığı "*Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*" dir (Yeşilçayır, 2019, s. 112). Karl Popper'a göre, Kant aydınlanmanın son büyük savunucusu iken; bazı düşünürlere göre ise aydınlanmayı yok eden "Alman İdealizminin" kurucusu olmakla eleştirilmiştir (Popper, 2020, s. 136). Kant'ın siyaset felsefesinde toplum sözleşmesi önemli bir unsurdur. Kantçı sözleşmecilik; bireylerin birbirleri üzerindeki yasal iddialarını desteklemek için, aklın normatif otoritesini kendine temel almıştır (Demir; 2020, s. 134).

Orta çağ felsefesinde varlık sorunu merkezdeyken, çağdaş felsefede bu kavram yerini bilgi sorunu ile değiştirmiştir (Copleston, 1989, s. 346). Dünya'nın ve insanın deneyiminin yorumunu felsefeciler hemen her çağda vermeye çalışmıştır. Ancak Kant bu düzlemde sadece "Neyi bilebilirim?"

sorusuna cevap aramamış, “Ne yapmam gerekir?”, “Ne umabilirim?” sorularıyla ahlaksal yasanın konutlarına ulaşmayı hedeflemiş ve Kant’ı çağının ötesine taşımıştır (Copleston, 1989, s. 347- 348).

Kant aydınlanmayı; insanın kendi benliğini tutsak kıldığı ergin olmamasından kurtulabilmesi olarak görmektedir (Popper, 2020, s. 137). Ergin olmayışı, başkalarının himayesinde olmadan akli kullanamamak olarak tanımlamıştır. Başka bir deyişle “Sapare aude” -aklını kendi iradenle kullanma cesaretini gösterme- söylemiyle aydınlanmaya karşı cevabını vermiştir (Cesim, 2019, s. 2). Temel olarak Kant’ın felsefesindeki anahtar kavramın akıl olduğu görülmektedir. Tarihsel ilerleme içerisinde güç kavramının son bulup artık akıl kavramının kendisine yer bulacağı da Kant tarafından savunulmuştur (Bozkurt, 2017, s. 502). Bu akılcı yaklaşımları ebedi barış eserine götüren süreçte ebedi barışın temelleri olarak görülebilecek; *Salt Aklın Kritiği*, *Pratik Aklın Kritiği*, *Yargı Gücünün Kritiği* gibi eserler, Kant’ın yaklaşımlarını anlamamıza yardımcı olmaktadır (Yeşilçayır, 2019, s. 112).

Kant eserlerinde ahlak ve gök ilgisini vurgulamaktadır. Pratik Usun Eleştirisi kitabının sonlarında içindeki merak duyusunun iki şeye hayranlıkla yaklaştığını ifade eder: “*Üstümdeki yıldızlı gök ve içimdeki ahlak yasası*” (Kant, 2008, s. 221). Bu eserlerinde, usun toplumdaki bilgelige ulaşımına yol göstermiş ve kendi ahlak kavramının sınırlarını ortaya koymuştur. Kant bilimin, bilgelik yolunun iyi ve açıkça tanınabilir olmasını savunmuştur. Bu süreci, ‘felsefeciler görev olarak üstlenmeli’ yargısıyla net olarak savunmuştur (Kant, 2008, s. 221).

Kant felsefi deneyin mükemmel bir geliştirme içerisinde metafiziğe götüreceği kanısını açıklarken tüm içeriğin serimlemeyi ve bildirmeyi istemek olduğunu göstermektedir (Cassirer, 1996, s. 442). Bu alt metinle, teorik ve pratik aklın koşullarını tam bir sistem ile açıklamaktadır. Kant öğretisi de araştırılabilir ve araştırılabilir olmayan kavramlarını bu sistem içinde sınırlayıp belirler (Cassirer, 1996, s. 442). Kimi yazarlarca yukarıdaki eserler anlaşılmadan Kant’ın “Ebedi Barış Üzerine Felsefi Denemesi”nin incelenmesi mümkün değildir. Tek başına Ebedi Barış Üzerine Deneme’yi yorumlamak eksik bir analiz yapmış olmak anlamına gelecektir (Cesim, 2019, s. 2).

Kant, Salt Aklın Kritiği’nde bireyi merkeze almış ve yaşadığı dönem için bu yaklaşım bir devrim olarak nitelendirilmiştir (Demir, 2020, s. 32). Salt Aklın Kritiği eserinde yargıların; analitik yargılar mı veya sentetik yargılar mı olduğunu işlemektedir. Salt doğa bilimleri, matematik ve metafizik alanlarından; ilk ikisinin *a priori* (önsel) olduğunu, metafiziğin ise tartışmalı olduğu analizini yapmıştır. Bu alanların birbirinden ayrı incelenmesi gerektiğini savunmuştur (Heimsoeth, 2007, s. 78). Pratik Aklın Kritiği’nde etik temellendirmesi, otonomi gibi kavramları ele almıştır (Heimsoeth, 2007,

s. 119). Kant önceleri ahlaklı olmanın mutluluğu getireceği görüşündeyken; Pratik Aklın Kritiği'nde mutluluğa ulaşamayacağı görüşünü belirtmiştir (Demir, 2020, s. 27). Yargı Gücünün Kritiği'nde ise kendi doğa metafiziğini tamamlayıp, canlılardaki “özel yasaları” ele almıştır (Heimsoeth, 2007, s. 168- 169). Kant'ın bu temel düşüncelerden sonra kaleme aldığı; Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme eserinde eleştirilere maruz kalan Locke (Doğanyılmaz Duman ve Uslu, 2022) ve Rousseau (Uslu ve Kancı, 2022) da olduğu gibi sözleşmecî kuram yaklaşımı görülmekte olup ayrıca genel geçer ve evrensel bir barış teorisi amaçlanmıştır (Yeşilçayır, 2019, s. 112). Kant barışın ebedi kılınmasına yönelik önermesini hukuksal zemine dayandırmıştır. Burada ahlakın; salt aklın dayanağı, *a priori*, olduğunu ortaya koymuş ve ahlakın herkes tarafından benimsenen olgular olduğunu belirterek evrensel bir ahlak oluşturmak istemiştir (Cesim, 2019, s. 3-4).

Prusya'daki politik ortamın da Kant'ın felsefi görüşlerine etkide bulunduğu kanısı kimi araştırmalarda görülmektedir. II. Friedrich Wilhelm'in 1795 Mart'ında Birinci Koalisyon Savaşı'ndan çekilmesi ve ardından Fransa ve Prusya arasında imzalanan Basel Barış Antlaşması, Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme'nin muhtelif gerekçeleri arasında gösterilmektedir (Doğan, 2022, s.202).

Daha önce yukarıda bahsedilen, Rousseau'nun devrim veya fetih ile ortaya çıkarılacak federasyon fikrine alternatif bir çıkar yol olarak Kant, kademeli ve gönüllü olarak kalıcı barış yaratma fikrine sahiptir (Çınar, 2017, s. 65). Bu da oluşturmak istediği evrensel ahlakın bağlayıcılığındandır.

Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme'nin giriş kısmında Hollandalı bir hancının mezarlık resmi olan tabelası ve tabelada bulunan hicivli sözlerin kimlere yöneltildiği sorgulanarak başlar (Kant, 1960, s. 7). Burada hancının tüm insanlığa yönelik bir gönderme yaptığını anlayıp, tabelada bulunan mezar figürüyle bağdaştırmış ve ebedi barışın ölümcül bir huzurda bulunabileceğini hicvetmiştir (Bozkurt, 2017, s. 503-504). İkinci olarak ise; doyumsuz hükümdarların dünyayı yok edeceğini, üçüncü olarak da ebedi barışın filozoflarca görülen bir rüya olduğu Kant tarafından belirtilmiştir (Bozkurt, 2017, s. 504).

Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme'nin birinci bölümünde Kant; ebedi barışa ulaşmanın ön maddelerini belirtmiştir.

1- “İçinde gizlenmiş yeni bir harp vesilesi bulunan hiçbir andlaşma bir barış andlaşması sayılamaz” (Kant, 1960, s. 9).

Bu maddede Kant; eğer bir antlaşmada yeni bir savaş niyeti barınıyorsa yapılan antlaşmanın barış sağlamayacağını, sadece bir ateşkes ortamı sağlayacağını belirtmiştir (Cesim, 2019, s. 7). Burada saldırganlığın durması

değil, barışın düşünce ve yaklaşım olarak da benimsenmesi istenmektedir. İnsanların hiçbir şekilde yalan söylememesi gerektiğini, hep doğrudan yana olması gerektiğini savunmaktadır (Bozkurt, 2017, s. 504). Ayrıca devletlerin gerçek zafer anlayışının, çeşitli yollarla kudretini devamlı kılmak olduğu şeklinde anlaşılması halinde Kant kendi düşüncelerinin ukalalık olarak anlaşılacağını belirtir (Kant, 1960, s. 9).

2- *“İster küçük ister büyük olsun, hiçbir bağımsız devlet, diğer herhangi bir devletin hakimiyeti altına tevarüs, mübadele, alım-satım veya hibe yollarıyla asla geçmemelidir”* (Kant, 1960, s. 9).

Devletlerin insanlardan oluştuğu bu sebeple eşya gibi kullanılamayacağı belirtilmiş olup, insan topluluklarının kendi kararlarını verebilmesi savunulmaktadır (Cesim, 2019, s. 7-8). Kant'ın akli kullanma felsefesi burada görülmektedir. Kant genel çerçevede orduya da ilk olarak bu maddede değinmiş ve ordunun başka bir devlet hizmetine verilmemesi gerektiğini de ele almıştır (Bozkurt, 2017, s. 505).

3- *“Daimî ordular (miles perpetuus) zamanla ortadan tamamiyle kalkmalıdır”* (Kant, 1960, s. 10).

Sürekli ordu sisteminin barışı koruyacak bir yapı olmadığını, her an savaş çıkma ihtimaline karşı orduların kullanılabileceği bu ön maddede açıklanmıştır (Bozkurt, 2017, s. 505). Kant; ölmek ve öldürmek için ücret verilmesini insan hakları açısından olumsuz olduğunu söylemekle beraber, orduların sürekli hazırda tutulmasının diğer devletlerce tehdit unsuru sayılacağını ve silahlanma yarışının olacağını belirtmektedir (Cesim, 2019, s. 8).

4- *“Devlet dış menfaatlerini desteklemek için borçlanmalara girişmemelidir”* (Kant, 1960, s. 11).

Kant; iç menfaatler çerçevesinde borçlanmaya karşı çıkmaz ancak kredi sisteminin uzun vadede milli bir iflas yaratıp savaş ortamına sürükleyeceği düşüncesini öne sürmektedir (Cesim, 2019, s. 8). Kant'a göre savaş kaçınılmaz ve engellenemez bir sonuç değildir ve bu sebeple ilk çözüm yolu olarak borçlanma yasağı getirilmelidir. Bununla beraber borç batağına batmamanın en akılcı yolu da borç veren devlete karşı ittifaka girişmektir (Bozkurt, 2017, s. 507).

5- *“Hiçbir devlet, diğer bir devletin esas teşkilatına veya hükümetine zor kullanarak karışmamalıdır”* (Kant, 1960, s. 12).

Kant bu maddede iç işlerinde bir devletin başka bir devlete müdahale etmemesi gerektiğini belirtmektedir (Cesim, 2019, s. 8). Ancak Kant; bir anarşi

durumunda, iç savaş halinde, üçüncü bir devletin müdahalesinin, devletlerin egemenliğinin mutlaklığına karşı; bir hareket olarak görmemektedir (Bozkurt, 2017, s. 507).

6- *“Hiçbir devlet, harpte, ileride barış akdedileceği zaman, devletlerin birbirlerine karşılıklı güven duymalarını imkansız kılacak yollara başvurmamalıdır: Bu yollardan örnekler şunlardır: Düşman ülkesinde katiller (percussores), zehirleyiciler (venefici) kullanmak, kapitülasyonlara aykırı hareket etmek, düşman tebaasını kendi devletine karşı ihanete (perduellio) kışkırtmak vs...” (Kant, 1960, s. 13).*

Kant, devletlerin savaş esnasında dahi birbirlerine olan ahlak ve güven zihniyetlerinin yok olmaması gerektiğini belirtmiştir (Cesim, 2019, s. 9). Bu maddenin amacı; barış ortamı için uygun şartlar konuşulduğunda devletlerin barışa yaklaşmasında zorluk çekmemesini sağlamaktır.

Kant ön maddelerden birinci, beşinci, altıncı maddelerinin mutlak olduğunu belirtmiş ve derhal uygulanması gerektiğini ifade etmiştir. İkinci, üçüncü ve dördüncü maddeleri ise devletlerin rahat hareket edebileceği veya şekillenebileceği maddeler olarak belirtmiştir (Bozkurt, 2017, s. 509).

Kant ikinci bölümde ebedi barışın nihai maddelerini ortaya koymaktadır.

7- *“Her devletin esas teşkilatı cumhuriyetçi olmalıdır.” (Kant, 1960, s. 18)*

Cumhuriyetçi esas teşkilatta; eşitlik, özgürlük ve bağlılık ilkeleri bulunur. Bu esas teşkilatta kararlar halkın iradesine bırakıldığından; aklıyla hareket eden insanın savaşın zararlarını kestirebileceği ve böylece barışa yöneleceği varsayılmıştır (Cesim, 2019, s. 9). Burada hukuksal bir zemin karşısında insanları eşit kılma amacı da görülmektedir (Bozkurt, 2017, s. 512). Daha sonraları Demokratik Barış Teorisi olarak geliştirilecek bu önermeye göre günümüzde liberal demokrasiler olarak şekillenen devlet yapılarının birbirleri ile savaşa girmeleri daha az olasıdır (Russett, 1994, s. 3-5; Olive Serret ve Doğanılmaz Duman, 2020, s. 36).

8- *“Devletler hukuku hür devletlerden kurulu bir federasyona dayanmalıdır.” (Kant, 1960, s. 22)*

Bu madde ile tek bir devlet yaratmak yerine milletler arasında bir ittifak yaratmak ve barışı teminat altına alacak bir platform kurmak amaçlanmaktadır (Cesim, 2019, s. 10). Birinci madde ve ikinci madde birlikte okunmalıdır. Yani bir devletin kendi içinde hukuksal bir zeminde barışı sağlamadan, uluslararası platformda bunu sağlayamayacağı düşüncesi bulunmaktadır (Bozkurt, 2017, s. 511-513).

9- “Dünya vatandaşlığı hukuku, evrensel bir misafirlik şartları ile sınırlandırılmalıdır.” (Kant, 1960, s. 26)

Kant burada aklın şartı olarak insan severliği kabul etmektedir. Ancak bir duruş olarak değil, hukuki teminat altına alınarak insan severliğinin olması gerektiğini açıklamaktadır (Cesim, 2019, s. 10). Kant’ın ortaya koyduğu bu maddede; kimliklerin ortadan kalktığı, ayrımların sonlandığı ve dünyanın tamamının insanların yurdu sayılması anlamına gelen kozmopolitanizm yaklaşımı görülmektedir (Bozkurt, 2017, s. 516).

Kant Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme eserinin son kısmını ekler bölümü olarak ayırmıştır. İlk olarak barışın teminatının doğa olduğunu vurgulamış, sonrasında ebedi barışın gizli maddesi olarak filozofların düsturlarının alınması gerektiğinden söz etmiş ve son ekte de siyaset ile ahlak arasındaki ilişkiye ve karşılığına değinmiştir (Kant, 1960, s. 29-56; Bozkurt 2017, s. 520).

5. Ekonomik Temelli Bölgesel Aktör: Avrupa Birliği

Soğuk Savaş sonrası Dünya düzeninin önemli küresel aktörlerinden olan Avrupa Birliği’nin öncü kuruluşları her ne kadar ekonomi temelli ortaya çıkmış olsalar da Avrupa Birliği 1993’ten itibaren siyasi-ekonomik bir bölgesel örgüt olarak sistem içerisinde yer almaya başlamıştır. Paasi’ye (2009, s. 132-133) göre belli bir bölgede ekonomik ve politik ilişkilerin bir yapıya dönüşebilmesi için bir birleştirici unsur gerekmektedir. Avrupa Birliği öncülü örgütlerde bu birleştirici unsur ekonomik çıkar olarak belirmişken, Avrupa Birliği ile birlikte siyasi çıkar durumu da ortaya çıkmıştır. Öncelikle ekonomik anlamda ortak politikalar geliştirilmiştir (Dilbaz Alacahan, ve Akarsu, 2017). Bununla birlikte, bölgedeki ilişkilerin nihayetinde kurumsallaşarak bölgeselleşmenin olumlu şekilde sonuçlanması için ekonomik çıkarların yanında ortak sosyo-kültürel özelliklerinde ortaya çıkarılması gerekmektedir (Raco, 2006, s. 320-334). Tüm bu bileşenlerin bir araya gelmesiyle birlikte kurumsallaşma gerçekleşebilir ve ortaya çıkan yeni yapı uluslararası sistem içerisinde meşru bir aktör olarak yer alabilir.

Avrupa Birliği’nin oluşum sürecine giden yol İkinci Dünya Savaşı sonrasına ortaya çıkan uluslararası yapıda kendini göstermiştir. Almanya’nın tekrar güç kazanmasıyla beraber Sovyetler Birliği, Çekoslovakya ittifak haline girmiş, çıkar birliği görülmüş ve Avrupa devletleri için tehdit oluşmuştur (Kıraç ve İlhan, 2010, s. 193). 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’nun kurulması ile birlikte Avrupa’da yer alan devletler için ekonomik çıkarlar belirlenmiştir (Akçay, Argun ve Akman, 2011, s. 121). Ekonomik kaynakların bir araya getirilmesi ile birlikte İkinci Dünya Savaşı benzeri bir durumun ‘sadece gerçekleşmesinin düşünülemez değil, maddi olarak da imkânsız’ hale getirilmesi amaçlanmıştır (EU: Schuman Declaration). Aynı zamanda

ekonomik çıkar etrafında kümelenmeye başlayan devletlerin hali hazırda aynı tarihsel geçmişin aktörleri olmaları, kültürel öğelerin paylaşılması, konuşulan dillerin birbirine yakınlığı gibi unsurlar bir arada hareket etmeyi kolaylaştırmıştır. 1958 yılında ise Avrupalı devletler arasındaki iş birliğinin sınırlarının genişlemesiyle Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu kurulmuştur. Avrupa Ekonomik Topluluğu ile amaçlanan hedef, ortak pazarın hayata geçirilmesi ile birlikte İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra elde edilen barış ortamının kalıcı hale getirilmesidir (Say, 2019, s. 117). Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun hedefi ise nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılması olmuştur. Ortak çıkarlar sonucu ortaya çıkmış bu üç ayrı yapı nihayetinde 1965 yılında Avrupa Toplulukları adı altında toplanmıştır. Avrupa Toplulukları organizasyonunu ortaya çıkaran Füzyon Anlaşmasının giriş bölümünde topluluğun amacı 'barışı ve özgürlüğü korumak ve güçlendirmek için kaynakları bir araya getirmek' olarak açıklanmıştır (Önsöz-Avrupa Topluluklarını Kuran Antlaşmalar). Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kurulması ile başlayan süreç 1993 yılında Maastricht Antlaşması'nın imzalanması ile Avrupa Birliği'ni ortaya çıkarmıştır.

Kendisine öncülük eden organizasyonlardan başlamak üzere bölgesel güvenliğin ve barışın sağlanması Avrupa Birliği'nin temel hedefleri arasında yer almaktadır. Bu hedef doğrultusunda Avrupa Birliği zaman zaman genişlemeye gitmiş¹ ve yeni üye devletleri bünyesine katma gerekçesi dönemin Avrupa Komisyonu Başkanı Romano Prodi tarafından 'kıtanın tüm halklarının barış, güvenlik, özgürlük, adalet ve eşitlik içinde bir arada yaşayabileceği bir Avrupa yaratmak' olarak açıklanmıştır (European Council, 1999). Barış ve güvenliği sağlama hedefi doğrultusunda ortak politikalar geliştirilmiş ve 2003 yılında Avrupa Güvenlik Strateji belgesi kabul edilmiştir (ESS, 2003). Bölgesel güvenliğin ve barışın sağlanması için Avrupa Birliği kendi geliştirdiği politikalar yanında uluslararası sistem içerisindeki diğer aktörler ile de iş birliği içinde hareket etmektedir. Soğuk Savaş sonrası değişen güvenlik anlayışı içerisinde güvenlik artık sadece sınır güvenliği ve askeri güç olarak kabul edilemeyeceğinden, Avrupa Birliği sınırları içerisindeki bireylerin refahının artırılması, yoksulluğun azaltılması, insan haklarının geliştirilmesine yönelik politikaları ile sadece kendi bölgesinin değil dünyanın daha güvenli bir hale gelmesine katkı sunmaktadır. Bu yöndeki tüm politikalarının bir sonucu olarak Avrupa Birliği 2012 yılında Nobel Barış Ödülü'ne layık görülmüştür. Ödül takdimi esnasında Avrupa Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası Dünya'da barış ve demokrasinin itici gücü olduğu vurgusu yapılmıştır (European Commission, 2012).

1 Bu genişleme süreci sonucunda serbest dolaşım hakkı kazanılması birlik içerisindeki beşeri ve finansal mobilitenin artmasına ve bu sayede kültürel sosyal ve ekonomik anlamda gelişme sağlanmasına ve birliğin temel motivasyonlarından olan "Avrupalı" olmak hissinin gelişmesine katkı sağlamıştır (Uğuz&Topbaş, 2016).

Avrupa Birliği'nin temel ilkelerine bakıldığında; yapının barışı koruma, ekonomik ve sosyal ilerlemeyi pekiştirme amacıyla bir araya gelmiş Avrupa devletlerini ifade etmekte olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Say, 2019, s. 117). Avrupa'daki üye devletler varlıklarını koruma ve refahlarını en üst seviyeye çıkarma amacındayken, bununla beraber egemenliklerinin bir kısmını veya tamamını Brüksel merkezli Avrupa Birliği'ne kademeli olarak bırakmaya başlamışlardır (Özkan, 2003, s. 230). Ülkelerin anlaşma süreçleri uzun ve sancılı olmuş, ancak birliğin serbest piyasada üst seviye bir çıkar oluşturmaya avantajlı görüldüğünden, çıkarlara dayalı ortak politikalar uygulanması savunulmuştur (Kıraç ve İlhan, 2010, s. 199). Avrupa Birliği; ekonomik iş birliği ve bütünleşmenin yanı sıra Avrupa ülkeleri arasında çıkabilecek savaşların engellenmesini sağlayabilecek siyasi bütünleşmenin adı olarak da kabul edilmektedir (Özkan, 2003, s. 233). Neo-fonksiyonalistlere göre ekonomik temelli başlayan bütünleşme hareketleri, ekonomik çıkarların korunması adına ortaya çıkardığı araçlarla devletlerarası rekabeti ortadan kaldıran bir siyasi bütünleşmeyi beraberinde getirecektir (Burley ve Mattli, 1993, s. 55-56). Ekonomik çıkarlar üzerine inşa edilmiş siyasi bir yapı olan Avrupa Birliği kendisine üye olan devletlere sağladığı avantajlar² yanında bireylere de yeni özellikler kazandırmıştır. Avrupa Birliği'ne üye olan devletlerin vatandaşları zamanla birlik üyesi olmaktan ötürü yeni bir kimlik algısı kazanmıştır. Avrupa Birliği tarafından sunulan bölgesel kimlik, üye ülkelerin vatandaşlarına yeni bir sosyal statü kazandırmış ve bu yeni kimlik, bölgesel kimlik, ulusal kimlik ile eklemlenmiştir (Duman ve Doğanyılmaz Duman, 2021, s. 88). Avrupa Birliği sınırları içerisindeki ortak değerler üzerinde yükselen bu kurumsal kimlik bir anlamda Avrupa Birliği'ne üye devletlerin ortak hedef ve politikalarının bir sonucudur (Giesen, 2003, s. 22).

Bugün geline nokta Avrupa Birliği uluslararası siyasette yeni bir tür gücü temsil etmekte ve her geçen gün artan bir role sahip durumdadır. Ekonomik temelli başlayan bütünleşme süreci daha sonra siyasi bir özellikte kazanmış, kurumsallaşma ile birlikte ortak politikalar geliştirilmiş ve nihayetinde Avrupa Birliği sınırları içerisinde yaşayan bireylerde yeni özellikler kazanmıştır. Avrupa Birliği'ne öncü kuruluşların tarihsel olarak Avrupa Birliği'ne dönüşümü her ne kadar bazı yapıları ortadan kaldırmış olsa da bölgesel barış ve güvenliğin sağlanması hedefi hiçbir zaman değişmemiştir.

2 Avrupa Birliği kendisine üye olan devletlerin yanı sıra aday ülkelere de mali yardımlar, hibeler, krediler, ticari işbirlikleri vs. birçok ekonomik avantaj sağlamaktadır. Uzun bir geçmişe sahip olan Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri 2000'li yılların ilk yarısında 2005 yılında başlayan AB'ye katılım müzakereleri gibi birçok yeni dönüm noktasını yaşarken Türkiye bu süreçten 2009 yılında ülkeyi etkileyen küresel ekonomik ve finansal krize kadar ekonomik anlamda olumlu etkilenmiştir ve işgücü piyasası ve sosyal güvenlik sistemleri açısından mevzuatın uyumlaştırılması çabaları gözlemlenmiştir (Aslan, 2022: 174). Fakat sonraki süreçte aday ülke Türkiye ve Avrupa Birliği arasında ekonomik anlamda ve kurumsal düzeyde yakınsama gözlemlenmediği gibi farklılıklar sürmüştür ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin aday ülkelere sağladığı ekonomik avantajlardan ne denli yararlandığı ise tartışmalıdır (Aslan, 2020: 189).

6. Sonuç

Kant'ın Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme eserinde sıraladığı ön maddelere ve nihai maddelere bakıldığında Avrupa Birliği'nin tasvir edilen kalıcı barışı en azından kendi bölgesinde ortaya çıkarmaya başaran bir aktör olduğunu söylemek mümkündür. 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu olarak başlayan yapı, tarihsel süreçler sonucunda Avrupa Birliği'ne evrilmiş ve kurucu antlaşma metinlerinde kurucu ülkeler birbirleri ile tarihsel rekabetlerinden vazgeçerek savaş koşullarından uzaklaşmışlardır. Avrupa Birliği'nin ilk adımı olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Fransız ve Alman şirketlerinin tüm topluluğun pazarlarına erişmesini kolaylaştırarak ve ekonomik alanda hareket eden tüm ülkelerin vatandaşları arasında barışçıl ekonomik ilişkiler kurarak ekonomik karşılıklı bağımlılık sürecini başlatmış ve gelişmeler Avrupa Birliği'ne ve Avrupa'da süregelen bir barış durumuna yol açmıştır (Russett ve Oneal, 2001, s. 158).

Avrupa Birliği'ne üye devletlerin kendi orduları olmasına rağmen bu orduların birbirlerine karşı kullanılmaması, bunun yanında bir zamanlar kurulmak istenen Avrupa Ordusu projesinden vazgeçilmiş olması Kant'ın daimî orduların zamanla ortadan kaldırılması ve devletlerin birbirlerine zor kullanmaları önermelerine uyumludur.

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kuruluşu ile ortaya konan ekonomik perspektif ve hedeflere, daha sonra politik perspektif ve hedeflerin de eklenmesi ile birlik üyesi devletleri tanımlayan üyelik durumu, üye devletlerin toplumları için yeni bir sosyal kimlik ortaya çıkarmıştır. Avrupa'nın kültürel mirası üzerine; işleyen demokrasi, insan hakları, eşitlik, hukukun üstünlüğü gibi olguların konulması ile ortaya çıkan Avrupa Birliği algısı, bahsi geçen yeni sosyal kimliği meydana getirmiştir. Artık Avrupa Birliği'ne üye olmanın ortak tarihe paydaş olmanın yanında yukarıda sayılan değerlere de sahip olmak demek olduğu ortadadır (Duman ve Doğanyılmaz Duman, 2021, s. 90). Bu durum Kant'ın nihai maddelerde belirttiği dünya vatandaşlığı ve misafirperverlik felsefesinin en azından Avrupa Birliği sınırları içerisinde gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Avrupa Birliği'nin; Birlik vatandaşlarına yönelik tutumunu, birlik dışı bireylere karşı takınmamış olması eleştiri konusu olmuştur. Göçmenlerin tehdit olarak algılanıp Avrupa Birliği'nin sınır güvenliğine önem vermesi; birliğin kendi içinde Kantçı bir politika benimseyip, dışarıya karşı da Hobbesçu (dışlayıcı) kültür uyguladığı eleştirisinin yapılmasına neden olmuştur (Cesim, 2019, s. 19). Ancak nihayetinde bölgesel bir örgüt olan Avrupa Birliği'nin birliğin devamlılığını incelemesi ve buna yönelik politikalar belirleyerek birliği dışsal tehlikelere karşı koruması çalışması olağan karşılanmalıdır.

Barış kavramı genellikle uzlaşma, ortak zeminde buluşma kavramlarıyla bağdaştırılmakta ve uzlaşının sürekli hale geldiği durumu nitelendirmektedir. Kant da bu düşünürlerin arasından sıyrılmayı, barışta hukuksallık belirterek sağlamıştır. Barışa, din yerine hukuk zemini oluşturması Kant'ı, günümüze taşıyan bir düşünür yapmıştır. Avrupa Birliği ise Avrupalı devletlerin birbirleriyle olan rekabetlerini ortadan kaldırarak Kant tarafından tasvir edilen ebedi barışı kendi bölgesinde gerçekleştirmiş bir uluslararası aktör konumundadır. Sonuç olarak Avrupa Birliği'nin; Kant'ın Ebedi Barış önermesine en yakın aktör olduğunu ancak bölge sınırlaması sebebiyle, bölgesel barışı sağlayabilecek bir aktör olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. (2016). *Sokratesten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akçay, E. Y., Argun, Ç. ve Akman, E. (2011). AB'nin Tarihsel Gelişimi ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(4), 117- 131.
- Aslan, G. (2020). Institutions for Wage Determination in the EU and Turkey: A Comparative Perspective. In *Handbook of Research on Social and Economic Development in the European Union* (pp. 188-203). IGI Global.
- Aslan, G. (2022). Krizler Çağında Yoksulluk: Sosyal Transferlerin Önemi ve Etkinliği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 22(54), 169-195.
- Bozkurt, E. (2017). Kant'ın Ebedi Barış Üzerine Denemesinin Günümüze Yansıması. *Anayasa Yargısı*, 501- 523.
- Burley, A.-M., & Mattli, W. (1993). Europe before the Court: A Political Theory of Legal Integration. *International Organization*, 47(1), 41-76. <http://www.jstor.org/stable/2706882>
- Cassirer, E. (1996). *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi* (D. Özlem Çev.). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Cesim, A. (2019). Immanuel Kant'ın Felsefi Görüşlerinin Uluslararası İlişkiler Disiplinine Yansımaları. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, (2), 1 - 24.
- Copleston F. (1989). *Felsefe Tarihi Cilt VI Çağdaş Felsefe Fransız Aydınlanmasından Kant'a Bölüm 2 Kant* (A. Yardımlı Çev.). İstanbul: İdea Yayınları.
- Çınar, M. U. (2017). Rousseau ve Kant İle Avrupa'da Kalıcı Barışa ve Avrupa Birliği'ne Dair. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 16(1), 61-80.
- Demir, A. (2020). *Kant- Ahlak- Siyaset*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Dilbaz Alacahan, N., ve Akarsu, Y. (2017). Avrupa Birliği Ortak Dış Ticaret Politikasını Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri. *Journal Of Life*, 4(1), 25-38.
- Doğan, S. (2022). Ebedi Barış ve Askeri Sosyoloji İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42(1), 191-215. Doi: <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.1.0103>.
- Duman, G. ve Doğanılmaz Duman, D. (2021). Bölgesel Kimlik İnşasında Devletlerarası Örgütlerin Rolü: Akdeniz Havzası Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Yönetim ve Ekonomi*, (28), 83 - 101.
- European Commission. (2012). *EU Awarded the Nobel Peace Prize*. Şu adresten alındı: http://ec.europa.eu/languages/news/20121012-eu-nobel-peace-prize_en.htm, erişim tarihi: 3 Kasım 2022.
- European Commission. *The Schuman Declaration: 9 May 1950*. Şu adresten alındı: <http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/europe-day/schu->

man-declaration/index_en.htm, erişim tarihi: 5 Kasım 2022.

European Council. (1999). *Conclusions of the Presidency, Helsinki European Council*, 10 and 11 December.

European Security Strategy. (2003). *A Secure Europe in a Better World*. Şu adresten alındı:

<http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf>, erişim tarihi: 6 Kasım 2022.

Heimsoeth, H. (2007). *Kant'ın Felsefesi* (T. Mengüşoğlu, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Kant, I. (1960). Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme (Y. Abadan ve S. L. Meray Çev.). Ankara: *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları No: 113-95 ve Dış Münasebetler Enstitüsü Yayınları No: 14*.

Kant, I. (2008). *Pratik Usun Eleştirisi* (İ. Z. Eyüboğlu Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Kıraç, S. ve İlhan, B. (2010). Avrupa Birliği Oluşum Süreci ve Ortak Politikalar. *Milli Eğitim*, (188), 191- 201.

Olive Serret, E., & Doğanılmaz Duman, D. (2020). A Quarter Century after the Barcelona Process UfM in Mediterranean Politics. *FORCE: Focus on Research in Contemporary Economics*, 1(1), 31–45.

Özkan, G. (2003). Avrupa Birliği Hukuku ve Milli Egemenliğin Devri. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* (11), 229 - 263.

Önsöz-Avrupa Topluluklarını Kuran Antlaşmalar. Şu adresten alındı: <http://ieie.itam.mx/docs07/Stephan%20Sberro/Declaracion%20Schuman%20y%20Tratados%20de%20Paris%20y%20Roma.pdf>, erişim tarihi: 9 Kasım 2022.

Paasi, A. (2009). The Resurgence of the 'Region' and 'Regional Identity': Theoretical Perspectives and Empirical Observations on Regional Dynamics in Europe. *Review of International Studies*, 35, 121-146. Doi: <https://doi.org/10.1017/S0260210509008456>.

Popper, K. R. (2020). *Daha İyi Bir Dünya Arayışı: Son otuz yılın makaleleri ve bildirileri* (İ. Aka, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Raco, M. (2006). Building New Subjectivities: Devolution, Regional Identities and the Re-scaling of Politics. İçinde M. Tewdwr-Jones, & P. Allmendinger (Eds.), *Territory, Identity and Spatial Planning* (ss. 320-334). Londra: Routledge.

Russett, B. (1994). *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*. (Princeton: Princeton University Press).

Russett, B. ve John O. *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence, and International Organizations*. New York: W.W. Norton & Company, Inc., 2001.

Say, S. (2019). Avrupa Birliği'nin (AB) Örgüt Yapısı İçerisinde Bulunan Mali Kurmlar. *Mesleki Bilimler Dergisi*, 116-122.

Tannenbaum, D. G. (2017). *Siyasi Düşünce Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri*, Ankara:

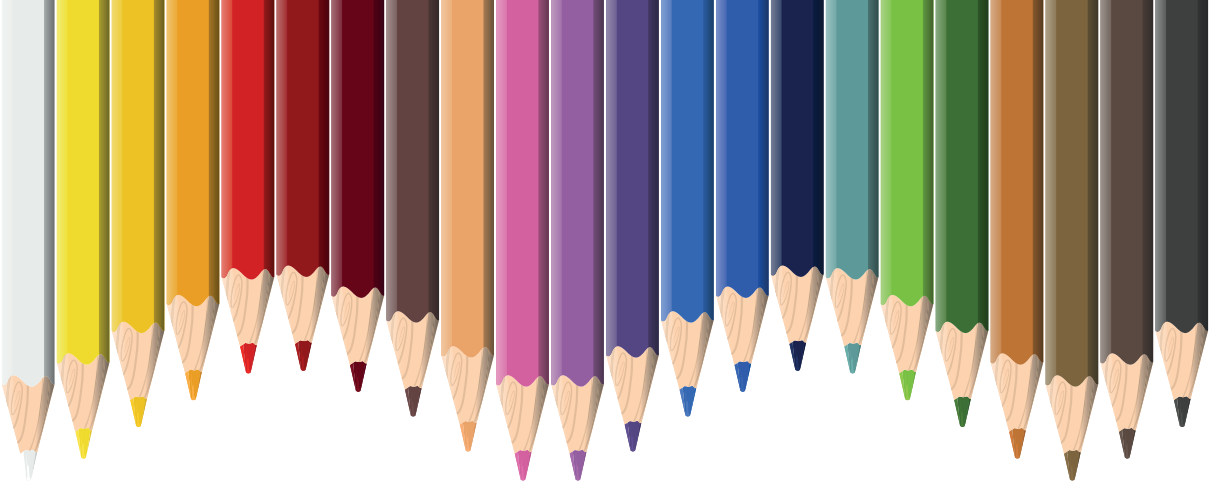
BB101 Yayınları.

Uğuz, S ve Topbaş, F. *Bürokratik ve Siyasal Engellerin Turizm Sektörüne Etkisi: Avrupa Birliği Genişleme Süreci Üzerine Bir Değerlendirme*, 01-03 Şubat 2016; Barselona, İspanya. https://barcelona2016.econworld.org/papers/Uguz_Topbas_Effect.pdf

Uslu, C., ve Doğanyılmaz Duman D. (2022). *John Locke'un Toplumsal Sözleşme Teorisine Carole Pateman Perspektifinden Feminist Bir Eleştiri*, içinde (Editör: Bedriye T.), s. 66-74, Bursa: Ekin Yayınevi

Uslu, C., ve Kancı, T. (2022). Rousseau'nun Emile'inde İdeal Kadın Ve Erkek Kurgularının Eleştirisi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(4), 1630-1655. <https://doi.org/10.16953/Deusosbil.1110684>

Yeşilçayır, C. (2019). Kant'ın Ebedi Barış Teorisinin Özgünlüğü. *Mavi Atlas*, 7(2), 108 – 120.

Bölüm 4

TÜRKİYE'DE KATILIMCILIĞIN SAĞLANMASI YÖNÜNDEN KENT KONSEYLERİNİN ÖNEMİ

*Sevinç ŞAŞMAZ¹
Alper BİLGİLİ²*

1 Yüksel Lisans Öğrencisi, ÇOMÜ, LEE, Orcid: 0009-0005-8551-1348

2 Doç. Dr., ÇOMÜ, Biga İİBF, Orcid: 0000-0003-0417-5070

GİRİŞ

Katılımcılık, devlet kurumları ile yurttaşlar arasında ortak fayda sağlayan bir kavramdır. Bu yaklaşımın temel gereksinimlerinden biri, yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde birçok katılımcının sürece dahil olmasıdır. Katılım hem yönetimin hem de vatandaşların gerektiğinde problem çözme aracı olarak kullanılmaktadır. Katılımcılığın dört temel amacı ise yönetim, sosyal adalet ve uyum, hizmet kalitesinin artırılması, kapasite geliştirme ve öğrenme sürecini içerir. Demokratik sistemlerde, vatandaşlar sadece kendi temsilcilerini seçmekle kalmamalı, aynı zamanda kendilerini ilgilendiren konulara katılım göstermelidirler. Ulusal ve yerel düzeyde vatandaşların katılımlarına olanak sağlanmalıdır ve bu katılım gönüllülük esasına dayanmalıdır.

Kent konseyleri, 5393 sayılı Belediye Kanunu ve kent konseyi yönetmeliği kapsamında oluşturulan yapılar olarak halkın karşılaştığı sorunlara çözüm üretme, yönetim esaslı ve sivil toplum odaklı bir mekanizmadır. Bu konseyler, yerel demokrasinin güçlendirilmesi amacıyla Yerel Gündem 21 programının bir parçası olarak sürdürülebilir kalkınmayı desteklemeyi ve halkın etkin katılımını sağlamayı hedefler. Türkiye’de Yerel Gündem 21 programı kapsamında 2005’ten itibaren kent konseylerinin kurulması zorunlu hale getirilmiştir. Bu konseylerin ana hedefi, sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler ve halkın bir araya gelerek demokratik yönetimi gerçekleştirmektir. Faaliyetleri, kentin vizyonunu ve yerel yönetimi güçlendirerek yerinden yönetimi benimser. Konseyin çalışma alanları oldukça geniştir ve kentin ve kentlilerin çıkarları doğrultusunda stratejiler geliştirir ve uygular.

Katılımcılık kavramı, kamu yönetimi tarafından sıkça kullanılır ve idareciler insanlara ulaşmak için bir araç olarak görülür. Ancak katılımcılık sadece problemleri çözen bir araç değil, vatandaşların politika oluşturma süreçlerine etkin katılımını sağlamak önemlidir. Katılımcılık, yönetimin önemli bir parçasıdır ve Türkiye’de bu konuda kent konseylerinin rolü oldukça önemlidir. Bu konseyler, kentin kimliğini ve ruhunu oluşturan arabulucu kurumlar olarak bilinir ve yerel siyasete katılımın önemli bir unsuru olarak kabul edilirler.

Çanakkale Kent Konseyi, demokratik katılımın yaygınlaştırılması ve çok aktörlü yönetim anlayışının benimsenmesine katkıda bulunur. Kadın, çocuk, engelliler ve gençlik meclisleri gibi dört meclis üzerinden faaliyetlerini sürdürerek kent sakinlerini karar alma süreçlerine dahil eder ve eşitlik ile demokrasiyi teşvik eder. Konseyin amacı, katılımın sağlanmasıyla kent vizyonunu gerçekleştirmektir. Çanakkale Kent Konseyi, 2004 yılında kurulmuş olup yerelde demokratik katılımın yaygınlaşmasını ve hemşerilik bilincinin gelişmesini hedefler. Çalışma ilkesi, görevleri, organları ve mali

yapısı konseyin çalışma yönergesinde belirtilmiştir. Yürütme kurulu haftalık, genel kurul ise yılda dört kez, Mart, Haziran, Eylül, Aralık aylarında toplanır ve olağanüstü durumlarda ek toplantılar düzenlenebilir. Bu toplantılar herkese açık bir şekilde düzenlenmektedir.

1. Katılımcılık Kavramı

Katılımcılık, yurttaşların her hususta politika geliştirmelerindeki süreçlere etkili bir biçimde katılmalarıdır (Toksöz, 2008, s. 18-19). Bunu “Devlet kurumlarıyla yurttaşlar arasında müşterek fayda sağlayan şeklinde belirtebiliriz” (Kalkınma Bakanlığı, 2012, s. 3). Böylece devlet, politika üretebilme aşamasından uygulanması aşamasına kadar toplumun beklenti ve isteklerini bilerek hareket eder (Kösekahya, 2003, s. 34). OECD’ye göre ise katılımcılık, sürdürülen politikalar ile hizmetteki kalitenin artırılmasını sağlamak amacıyla STK’ların, yurttaşların, iş dünyası ile diğer hissedarların karar almadaki süreçlere dahil olmalarıdır (OECD, 2013). İngiltere merkezli insanların kamu hizmetine katılımları hususunda uzmanlaşmış sivil toplum örgütü olan Involve’a göre katılımcılık, halkın yaşamına etki eden durumlara dahil olmaları ile kararlarını etkileyen her şeydir. (www.involve.org.uk).

Katılımcılık, devletin politika oluşturarak denetlemeyle uygulama sürecine STK’lar ile yurttaşların katılımlarını anlatan görüş şeklinde tanımlanmaktadır (DPT, 2007: 14). Kamu yönetiminin sık kullandığı kavramlardan birisi katılımcılıktır. İdareciler katılımcılığı, yurttaşlara ulaşma amacıyla araç olarak kullanmışlardır. Yönetişimin önemli unsurlarından biri katılımcılıktır. Ulusal, uluslararası, yerel ve bölgesel birçok katılımcının süreçlere dahil edilmeleri katılımcılığın esas gereklerinden birisidir. Bilindiği üzere katılımcılığı etkileyen önemli konulardan birisi de Belediyeler ve Büyükşehir Belediyeleridir. Türkiye yerel yönetim yapılanması 2012 yılında yapılan değişiklik ile köklü değişime ve dönüşüme uğramıştır (İpek, Işık ve Bilgili, 2016: 94). Bu değişiklikler yereldeki katılımcılık olgusunu önemli ölçüde etkilemiştir.

Katılımcılık birçok hususta problem çözen araç olarak sunulsa bile tek başına problem çözmeye yarayan araç değildir. Fakat diğer araçlar ve ek önlemler ile desteklenmeleri durumunda etkili olabilmektedirler. Ayrıyeten katılım hem yönetim hem de vatandaşlar için ihtiyaç olduğunda çözüme aracı olarak görülmektedirler (Şengül, 2002: 39).

Demokratik yönetimlerde belirli süreler ile vatandaş kendi temsilcisini seçmeyle yetinmeyerek, kendilerini ilgilendiren hususlarda süreçlere katılma konularında kendileri doğrudan gönüllü olmalıdırlar. Bu konularda gereken düzenleme yapılmadığı süreçte gerçek bir katılımcılık ve demokrasiden söz edilmesi olanaksızdır. Ulusal ve yerel seviyede demokrasiden söz edebilmek için uygulama ile karar alma süreçlerine diğer aktörlerle vatandaşların

katılımlarına imkân tanınması gerekmektedir (Geray, 1995: 76).

Yönetmel ve siyasal boyutu ile değerdendireceğimiz katılım, kişiler ve onların oluşturdukları teşkilatların kendilerini yöneten eylem ve seçimlerini etkileme ve belirleme amacı ile girişmiş oldukları çabalar boyutu ile siyasal katılıma karşılık gelmektedir. İdare durumuysa yönetimsel ve siyasal yerlerin belirlenmelerinden çok onların aldıkları karara, yaptıkları işlemlere, sivil toplum kurumlarıyla vatandaşların katılımları şeklinde tanımlanmaktadır (Demir, 2008: 46).

1.1. Katılımcılığın Amaçları

Günümüzdeki kamu politika yaklaşımlarında 4 temel amaç bulunmaktadır

Bunlar:

- Yönetişim: Demokratik meşruluk ve hesap verebilmeyi güçlendirerek etkin yurttaşlığı teşvik etme,
- Sosyal adalet ve sosyal uyum: Sosyal ilişkiler ile sosyal sermayeyi sahiplenme, geliştirme, eşitlik hissini güçlendirme,
- Hizmet kalitesini artırma: Toplumdaki değerlere uyarak ihtiyacını karşılayan, daha iyi ve etkili hizmette bulunma,
- Kapasite geliştirme ve öğrenme: Daha güçlü toplum inşa etme kalkınma ve büyüme için temel sağlama,

1.2. Katılımcılık Düzeyi

Sherry Arnstein'in katılımcılık merdiveni, katılımcıların söz ve güç sahibi olması durumuna göre, farklı katılım seviyelerini belirten tanımlamasıdır (Involve, 2005: 18). Merdiven 8 basamaktan oluşmaktadır (Bakınız Şekil 1). Basamakların adlandırılmaları, Arnstein'in gücün vatandaşlara ne düzeyde bırakıldıklarına bağlı olarak yetersiz katılımdan iyi katılıma yönelik gelişme gösterdiği yönünde örtülü olasılığın tonunu ayarlar.

Şekil 1. Katılımcılık Merdiveni

Kaynak: Brodie vd., 2009: 18

İlk 2 basamak katılımcı olmayan, ikisinin de katılanları yönlendirme amacı taşır. 3, 4, 5. basamaklar, yarı katılımcı olup katılımcıların görüşlerini sunabilmeleriyle bilgi edinmelerini içerisine alır. Fakat görüş ve düşüncelerin dikkate alınıp alınmayacakları şüphelidir. 6, 7, 8. basamaklar katılımcıların karar alması süreçlerini elinde bulundurmalarını ifade ederek, karar yetkilerinin katılımcıların elinde olduğu katılımcı aşamasıdır.

2. Kent Konseyleri

Kent konseyleri, 1990'ların ortalarında Türkiye'de oluşturulmuş ve yerel düzeyde hesap verebilirlik ve şeffaflığı sağlamak için yapısal uyum politikaları kapsamında kurulmuştur (Şahin, 2011, s. 175). Bu yapılar, 5393 sayılı belediye kanunu ve kent konseyi yönetmeliği temel alınarak oluşturulmuştur (Toprak, 2012: 39). Kent konseyleri, 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 76. Maddesinde 26313 sayılı kent konseyleri yönetmeliğinde belirtilen amaçlar yönünde yerel halkın yaşadığı, kentte karşılaştığı problemlere çözüm üreterek, yönetim

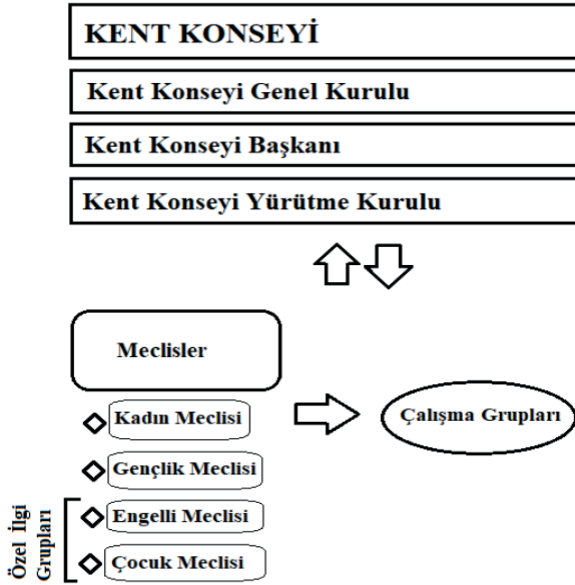
esaslı, katılımcı demokrasiyi önemseyen sivil toplum temelli mekanizmalar olarak ortaya konmuştur (Aygen, 2014: 218). Kent konseyleri, şehrin kimliğiyle ruhunun oluşturulmasında arabulucu rolünü oynayan kuruluşlardır. Aktif katılıma olanak veren tarafı itibarıyla kent konseyleri demokrasinin atar damarıdır

Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak amacı ile Yerel Gündem 21 programının temel hedefi olan yerel katılımın sağlanarak yerel seviyede demokrasiyi geliştirme düşüncesinden yola çıkıp bütün halkın etkinliklere katılım sağlamaları düşünülmüştür. Kent kurultayı, kent meclisi, kent parlamentosu biçimindeki kuruluşlar ile kent konseyi uygulamalarının başlangıcı oldu. Sonrasında ortak adla isimlendirilen, kent konseyi adını alan yapının amacı, hemşeri hukukunun ön plana çıktığı, kentin ortak kültürünün korunduğu STK, kamu kuruluşuyla yerel halkın katılımlarını sağlamak, kent için ortak faaliyetlerin meydana getirildiği yapılar şeklinde amaçlanmıştır (Ergin, 2008: 70).

Türkiye’de faaliyet gösteren kent konseyleri, küresel çapta Gündem 21’in yerel uygulaması olan YG 21 programı çerçevesinde yerel yönetimleri, merkezi idareyi ve sivil toplum kuruluşlarını aynı merkezde buluşturan bir idare biçimi olarak düşünülmüştür. Bu yapı, ortak karar alma ve ortak hareket etme anlayışını benimseyerek işlev göstermektedir (Emrealp, 2005: 65).

Ülkemizde Yerel Gündem 21 programı sonucunda 2005’ten itibaren faaliyete konulan 5393 sayılı yeni belediye kanunuyla beraber Türkiye genelini içerisine alacak biçimde belediyelerde kent konseyi kurulması mecburi duruma getirilmiştir (Koru, 2019, s. 48). Etkin katılım, şehrine sahip çıkma, çözümde ortaklık ilkesi esasında, kenti sürdürülebilir geleceğe götürülmesine imkân tanıyan ortaklık modeli biçiminde nitelenen kent konseyleri yerel sistemlerde geniş temelde yaygınlaşan katılımın yapılandırılmasını, hemşerilik bilincinin ilerletilerek yönetim sürecinde pek çok paydaşı içerisine alan yönetim biçimine uyulmasını sağlamaktadır (Ergin, 2008, s. 71).

Kent konseyleri, yerel yönetimler ile yerel siyasete katılımın önemli oluşumlarından birisi olarak yerellik çerçevesinde demokrasiyle katılımcılığın gelişmesini sağlamaya yarayan uygulamadır. Kent konseylerinin hedefi çok aktörlü anlayışla beraber STK’ların, yerel yönetimlerin, halkın beraberliğinden meydana gelen demokratik yönetim şeklini gerçekleştirmektir.

Şekil 2. Kent Konseyi Teşkilatı

2.1. Kent Konseylerine Üyelik

Kent konseylerine üyelikle ilgili kurallar ve yönergeler, Kent Konseyi Yönetmeliği'nin 3. Bölümü'nün 8. Maddesi'nde belirlenmiştir. Kent konseylerinin oluşturulması ise Kent Konseyi Yönetmeliği'nin 5. maddesine göre gerçekleşir. Bu çerçevede, her şehirde yerel seçimlerin sonuçlanmasını takip eden üç ay içinde, belirtilen üyeler yönetmelikte belirtilen şartlarla bir araya gelerek kent konseyini kurarlar (Reyhanoğulları, 2018, s. 60). Daha sonra, ilgili şehrin belediye başkanı, kent konseyinin oluşturulacağını duyurur ve konseye katılmak isteyen tüm paydaşlara bildirim yapar. (Karanuh, 2018, s. 52).

Buna göre (KKY, 2006: Md. 8): Kent konseyi yönetmeliğinin 8. maddesi uyarınca kent konseyinin üyeleri: (Karabulut, 2009, s.84).

“İlgili bölgenin en üst düzey idari yetkilisi veya yasal temsilcisi,

Şehrin belediye başkanı veya onun yasal temsilcisi,

Belirlenmiş bir üst sınırı aşmayacak şekilde; valinin ilde veya kaymakamın ilçede belirleyeceği kamu kurum ve kuruluşlarından temsilciler,

Mahalle sayısı yirmiyi geçmeyen belediyelerde, tüm mahalle muhtarları; yirmiden fazla mahalleye sahip şehirlerde ise belediye başkanının çağrısı üzerine toplanan mahalle muhtarlarının belirleyeceği temsilciler. Toplam muhtar sayısının yüzde otuzunu geçmemek üzere seçecekler.

Belde yönetimini oluşturmuş olan siyasi partilerin temsilcileri,

En az iki üniversiteden olmak kaydıyla, üniversite sayısının birden fazla olduğu şehirlerde her üniversiteden sadece bir temsilci,

Kamu kurumu statüsündeki meslek kuruluşları, sendikalar, noterler, barolar ve ilgili dernekler ile vakıfların temsilcileri,

Şehir konseyi tarafından oluşturulan meclis ve çalışma gruplarının her birinden birer temsilci”. Şeklinde ifade edilmiştir.

2.2. Kent Konseylerinin Faaliyet Alanı ve İşlevleri

Kent konseylerinin faaliyetleri kent konseyi yönetmeliğinin genel amacı çerçevesinde kent vizyonu ile kent yaşamında, hemşerilik bilincinin geliştirilerek kentteki hak hukuku korumak, çevreye duyarlılık, hesap verme ile hesap sorma, sürdürülebilir kalkınma, katılım, yerinden yönetim ve yönetim kriterlerini yaşama geçirme ilkesinde ortaya koymaktadır (İçişleri Bakanlığı, 2006: Mad 1). Bu hedefler çerçevesinde faaliyetler devam ettirilirken hem uluslararası alanda, hem de yönetimdeki değişimlerin yerele etkisi anlamında uygun süreçleri yaşamaktadır.

Kent konseyi kente dair temel stratejiyle faaliyet planının belirlenmesi, izleme, uygulama sürecinde bütün kent içerisine alan ortak aklın oluşturulmasına katkıda bulunma amacıyla kurulan kuruluşlardır (Kent Konseyleri Yönetmeliği, 2006: Mad. 6-c). Kent konseylerinin faaliyet alanları hususunda sınırı bulunmamaktadır. Kent ile kentlinin menfaatine olabilecek her türden stratejiyle faaliyet planı belirleyerek konu üzerinde uygulama gerçekleştirilir.

Kent konseyleri 4 temel alanda faaliyetlerini yürüteceklerdir (Coşkun, 2007: 105-107). Bunlar:

Kente Dair Faaliyetler: Kentin korunarak, yaşam kalitesini arttırma, yaşanabilir özelliğe kavuşması amacıyla kentin tarihi, doğal, kültürel mirası yönünden korunması, gereken katılım ile bilincin sağlanması yönünde katkıda bulunmaları beklenir.

Kentlilere Dair Faaliyetler: Kent konseyleri, kent meclislerinin aracılığı ile kentte yaşamlarını sürdürenlerin birbirlerine bağlanması, müşterek problemlerine karşı dayanışma duygusu ile beraber çözüm oluşturmak, dayanışma ve sosyal yardımlaşma duygusunu güçlendirerek buradaki amaca hizmette bulunan faaliyetlerin artırılması beklenilmektedir.

Çevreye Dair Faaliyetler: Çevrenin korunması, sürdürülebilir kalkınma, bunlara özgü bilincin oluşturularak geliştirilmesi amacıyla kent konseylerinin katkı sağlamaları beklenilmektedir.

Kent Yönetimine Dair Faaliyetler: Özellikle kentliler ile belediyeye yönelik faaliyet oluşturan kamu otoritelerinin yönetimlerine etkide bulunmaları ve katılım aracı olarak oluştukları görülür. Kent konseyleri çok aktörlü yapıyla sürdürülebilirlik, katılım, dayanışma kökenli olarak kente ilişkin yerel yönetimlerdeki gelişim aracıdır. Faaliyet alanları konularında sınırlama yoktur. Kente ilişkin her alan ve konuda faaliyet yürütmektedirler.

2.3. Kent Konseylerinin Yapıları ve Organları

Kent konseyleri yönetmeliğinin 4. maddesinde kent konseyi organları sıralanmış olup; genel kurul, meclis ve çalışma grupları ile yürütme kurulu ve kent konseyi başkanı yer almaktadır. Bu organlar, genel kurulun meclis ve çalışma gruplarının çalışma usul ve esaslarını belirler. Meclis ve çalışma gruplarında alınan kararlar, kent konseylerinde görüşülüp onaylandıktan sonra genel kurula sunulur. Kent konseylerinde genel kurul toplantılarının, yönetmelikte belirtilen eylül ve ocak ayları dışında da gerçekleştiği ve bazılarının olağanüstü toplantılar düzenlediği gözlemlenmektedir. Kent konseylerinin genel yapısı, genel kurul, meclis, çalışma grupları, yürütme kurulu ve kent konseyi başkanı gibi temel organlardan oluşur. Genel kurul, kent konseyi üyelerinin bir araya geldiği en geniş katılımlı organdır. Meclis, genel kurul tarafından seçilen veya atanmış temsilcilerden oluşur ve kent konseyinin temel karar alma birimidir. Çalışma grupları, belirli konularda derinlemesine çalışma yapmak üzere oluşturulur ve kent konseyinin çeşitli alanlarda uzmanlık geliştirmesine yardımcı olur. Yürütme kurulu ise kent konseyinin günlük işleyişini ve icraatlarını yönetir, kararları uygular ve koordinasyonu sağlar. Kent konseyi başkanı ise kent konseyinin temsilcisidir ve genellikle yürütme kurulunu yönetir.

Bu yapı, kentteki sivil toplum kuruluşları, meslek odaları, akademisyenler, iş dünyası temsilcileri, mahalle muhtarları, gençlik ve kadın dernekleri gibi çeşitli paydaşları bir araya getirerek kentteki farklı görüşlerin, ihtiyaçların ve önerilerin tartışılmasını sağlar. Böylece kent konseyleri, yerel yönetimde demokratik katılımı artırır, şehir planlaması, çevre koruma, kültürel etkinlikler, sosyal hizmetler gibi konularda öneriler sunar ve karar alma süreçlerine katkıda bulunmaktadır.

2.3.1. Genel Kurul

Genel kurul, kent konseylerinin sorumlu organı olup, 8. Madde de sayılan üyelerden oluşmaktadır. Genel kurul, eylül ve ocak ayında yapacakları iki toplantıdan az olmamak üzere üyelerin salt çoğunluğuyla toplanmaktadır. Kent konseyi başkanı genel kurula başkanlık eder. Başkanın bulunmadığı durumda yürütme kurulundaki en yaşlı üye toplantıya başkanlık eder. Genel kurul yürütme kurulundaki, meclis ve çalışma gruplarındaki, meclis ve çalışma gruplarındaki çalışma ve seçim esasını yönetmelik kararlarına olmamak şartıyla çalışma yönergeleri belirler (KKY, 2006: Mad 10).

Genel kurulun eylül ve ocak aylarında toplanmaları zorunluluğu bazı konseylerce ihlal edildi, aktif olarak isimlendirilen birkaç konsey iki yılda bir toplantı gerçekleştirmişlerdir. Kent konseyi başkanının belirlenmesi çok aktörlü sistemden kaynaklanan problemler önlenmektedir. Kent konseylerinin çalışma yönergeleri hususunda serbest bırakılmaları kentin ihtiyacına özgü hizmetlerin gerçekleştirilmeleri adına avantajlı durumdur.

2.3.2. Yürütme Kurulu

Kent konseyi yürütme kurulu, KKY'nin 11. Maddesinde düzenlendi. Genel kurul tarafından yürütme kurulu, 1 ve 2. Dönem için 3 sene görev yapma amacıyla seçilen gençlik ve kadın meclisi başkanlarının yer aldıkları en az 7 kişiden oluşmaktadır. Kent konseyi başkanı yürütme kurulunda bulunmaması durumunda yürütme kurulundaki en yaşlı üye başkanlık eder. Yürütme kurulunda toplumdaki farklı kesimden temsilcilerin bulunmaları yerel yönetimi sağlama yönünden önemlidir. Çalışmaların etkinliklerini artırmaları yönünden yürütme kurulunun üyeleri başkan ve sözcülerinden seçilmeleri önem arz eder (Kaypak, 2011: 19-33).

2.3.3. Çalışma Grupları ve Meclis

KKY 12. Maddesinde 12. Maddesine göre, kent konseyi görev alanına giren konularında çalışma ve meclis grupları oluşturulmaktadır. Bunların çalışma usulü ve esasları genel kurulca belirlenmektedir. Kent konseyi meclisleri, kadın, çocuk, gençlik, hemşeriler meclislerinden oluşmuştur. Türkiye’de kent konseylerindeki konsey meclisi, genel kent konseylerinden etkin bir biçimde faaliyet gösterir. Oluşturulan çalışma grupları, kent konseylerinin aktifliği ile kentin durumuyla alakalıdır.

3. Çanakkale Kent Konseyi

Çanakkale kent konseyi Eylül 2004’te kurulmuştur. TC. İçişleri Bakanlığı’nın yönetmelikte yaptığı düzenlemeyi uygulamak amacıyla, 30 Eylül 2009’da Genel kurul ile organlarını tekrardan seçerek gerekli organizasyonları yerine getirmiştir (Erkul vd. 2013: 98).

Çanakkale kent konseyinin görevi, yerelde demokratik katılımın yaygınlaşmasını, yaşam bilinci ile hemşerilik hukukunun gelişmesini, çok aktörlü yönetim düşüncesinin kabul edilmesini sağlamak, yerellik ilkesinde demokrasi ve uzlaşi kültürünü, katılımcılığı geliştirme, izleme ve uygulama sürecinde bütün kenti içerisine alan ortak aklın oluşumuna katkı sağlamak şeklinde belirlenmiştir (Çanakkale Kent Konseyi Yönetmeliği, 2009).

Çanakkale kent konseyi yönetmeliğinde kent konseyinin görev ve çalışma ilkesi, üyelik ve organları, genel kurul, yürütme kurulu, meclis ve çalışma grubu, konsey başkanı, genel sekreterlik kararları düzenlenmiştir (Çanakkale Kent Konseyi Yönetmeliği, 2009).

Konsey çalışma yönergesinde konseyin çalışma ilkesi, amacı, görev ve organları, meclisler ile çalışma gruplarının mali yapısı düzenlenmiştir (Çanakkale Kent Konseyi Yönetmeliği, 2011).

Çanakkale kent konseyi kadın meclisi yönergesinin amacı, kadınlar için kent vizyonu ile hemşerilik bilincinin geliştirilip, kadının hak hukukunun korunarak din, dil, sınıf, kültür, ırk, eğitim, düşünce farkı gözetmeden kent içerisinde yaşayan bütün kadınların sosyal hayattaki etkinliğini artırarak karar alma mekanizmasında etkin rol almalarını sağlamadır (Çanakkale Kent Konseyi Meclis Yönergesi, 2010). Çevre meclisi yönergesinin amacı, çevre değerinin, kültürel ve tarihi kaynaklarını koruma, ekolojik ve sürdürülebilir yaklaşımlarının kent yönetimiyle politikasına yansıtılması yönünde çalışmalar yapmaktır (Çanakkale Kent Konseyi Çevre Meclisi Yönergesi, 2011). Çanakkale meclisi yönergesinin amacı, çocukların kent yaşamlarındaki rollerini güçlendirmek, karar sürecine katılımları ile sosyal fayda üretiminde etkin rol almalarını sağlamaktır (Çanakkale Kent Konseyi Çocuk Meclisi Yönergesi).

Engelliler meclisinin yönergesinin amacı, kentteki engellilerin sosyal hayata doğrudan katılımları, sağlık, rehabilitasyon, sosyal bakım, eğitim gereksinimlerinin karşılanarak üretim yeteneklerinin geliştirilmeleri amacıyla kentin, diğer kentlilerin engeller ile beraber yaşayarak, engellilerin yaşamlarını kolaylaştırılmalarını sosyal ve ekonomik fayda üretiminde etkin rol almalarının sağlanmasıdır (Çanakkale Kent Konseyi Engelliler Meclisi Yönergesi, 2009).

Gençlik meclisi, gençlerin kent yönetimine doğrudan katılımları, söz sahibi olmaları, karar alma uygulama sürecinde etkin yer almaları, gençlik ile ilgili programların teşvik edilerek hayata geçirilmesini kolaylaştırma, gençlik örgütlerini güçlendirme, örgüt bilincini geliştirme, ulusal düzeyde gençlik politikasının oluşumuna katkı sağlamaktır.

Çanakkale kent konseyinin yürütme kurulu her hafta, genel kurulu ise her sene, Mart, Haziran, Eylül, Aralık olmak üzere 4 defa toplanmaktadırlar. Ayriyeten oluşan koşullara göre olağanüstü toplantılar da yapmaktadırlar. Genel kurul toplantılarına yönetmelikte belirtilen temsilcilerin yanında herkesin katılımlarına açıktır, toplantıya katılanlar gündem ile ilgili düşüncelerini belirtebilmektedirler (Çanakkale Kent Konseyi, 2020).

3.1. Çanakkale Kent Konseyi Vizyon ve Misyonu

Çanakkale kent konseyi vizyonu, sivil toplumu güçlü kentin her çeşit diyaloga açık ve müşterek iş yapma iktidarına sahip özerk kent konseyi olarak vizyonu, kamu kuruluşlarının desteklerini alarak katılımcı, müzakereci, demokrasi ilkesiyle karar alma süreçlerinde kentlinin etkin rol almalarını

sağlama, kent vizyonunu gerçekleştirmek amacıyla çalışmaktır (Çanakkale Kent Konseyi, 2020).

Çanakkale kent konseyi misyonu, kentlinin kentteki vizyonunu en üst düzeyde gerçekleştirmelerini sağlamak amacıyla desteklemeyi hedeflemektedir. Bundan dolayı insan ve yer kaynağını nitelikli biçimde artırıp, meclis ve çalışma grubunun işerine destek olarak, kentlileri karar alma süreçlerine dahil ederek, ilk olarak bütçe kaynakları olmak üzere bütün hizmetlerde katılımcılık ile eşitliği göz ardı etmeden karar süreçlerinin demokratikleşmesini görev bilmektedir (Çanakkale Kent Konseyi, 2020).

3.2. Çanakkale Kent Konseyinin Katılım ile İlgili Görevleri

- Çanakkale’de katılımı yaygınlaştırmak, ortak yaşam ile hemşerilik hukuku bilincini geliştirmek, yerel yönetim anlayışını benimsemek,
- Çanakkale’ye dair, faaliyet planıyla temel stratejilerin belirlenmelerinde izleme ile uygulama sürecinde bütün kenti içerisine alan ortak aklın oluşumuna katkı sağlamak,
- Yerellik ilkesi çerçevesinde demokrasiyi, uzlaşma kültürünü, katılımcılığı geliştirme,
- Kent amacıyla üretilen projelerin karar verilmesi sürecinde, kentlinin katılımını sağlayarak daha çok aktif olmalarını sağlama,
- Çanakkale’de her kesimden, her yaş grubundan vatandaşın sosyal hayattaki etkinliğini artırma, yerel karar alma sürecinde etkin rol alınmasını sağlama,
- Kent yönetiminde katılımcılık, hesap verebilirlik, saydamlık, öngörülebilirlik öğelerinin uygulanabilirliğine katkı sağlamak,

SONUÇ

Yerel yönetimler, demokrasinin etkin bir şekilde uygulanabileceği en temel kurumlardır, çünkü halka en yakın hizmetleri sunarlar. Yerel yönetimlerin görevleri ve yetkileri zaman içinde değişmiş ve artmıştır. Küreselleşme ile, kamu yönetimi disiplinine dahil olan şeffaflık, hesap verebilirlik, vatandaş odaklılık ve katılım gibi kavramlar, yerel yönetimler için önemli hale gelmiştir. Bu süreçte, yerelleşme anlayışı ve yerel dinamikler daha fazla önem kazanmıştır. Yerel yönetimler, şeffaflık, katılım, etkinlik ve verimliliğin uygulandığı temel alanlardır ve birçok kesim tarafından demokrasinin öğretici bir okulu olarak görülmektedir. Demokrasi, yerel düzeyde ifade edilebilmesi için temel bir gerekliliktir ve demokrasinin güçlenmesi ve gelişmesi için yerel düzeyde gerçek anlamda demokrasinin var

olması gerekmektedir. Katılımcılık, devletin politika oluşturma, denetleme ve uygulama süreçlerine sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların katılımını ifade eder. OECD'ye göre, politika uygulamalarının kalitesini artırmak için iş dünyası, vatandaşlar ve sivil toplum kuruluşlarının karar alma süreçlerine dahil edilmesi hedeflenir. Bu süreç, insanların yaşamlarını etkileyen her durumda etkin olmalarını ve kararları şekillendiren unsurları içerir. Birden fazla katılımcının bu süreçlerde yer alması, katılımcılığın önemli bir parçasıdır. Demokrasiyi gerçekleştirebilmemiz için vatandaşların katılımına imkân tanınması kritik bir konu olmaktadır.

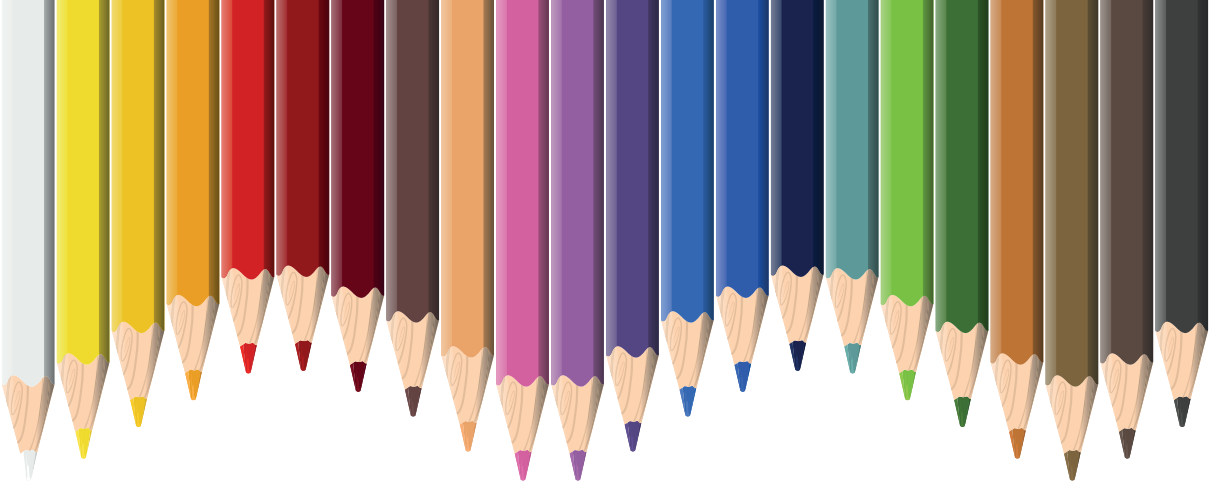
Kent konseyleri, 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 76. Maddesi gereğince kentte yaşayanların karşılaştığı sorunlara çözüm üreten, yönetim esaslı ve sivil toplum odaklı bir yapıdır. Yerel düzeyde Yerel Gündem 21'in bir parçası olan kent konseyleri, Türkiye'de etkinlik göstererek yerel ve merkezi yönetim ile sivil toplum kuruluşlarının ortak karar alma sürecine dahil oldukları bir yapıdır. Bu model, şehre sahip çıkma, ortak çözüm arayışı ve etkili katılım ilkesiyle kentin sürdürülebilir geleceğini sağlarken, demokratik katılımın yaygınlaştığı bir yönetim biçimini benimser. Konseyin yapısı ve organları, ilgili yönetmeliklerde belirtilmiştir. Genel kurul toplantıları genellikle eylül ve ocak ayları dışında düzenlenirken, bazı durumlarda olağanüstü toplantılar yapılabilir. Çalışma grupları ise genellikle kent konseyinin faaliyetleri veya şehrin durumuyla ilgilidir.

Çanakkale Kent Konseyi, İçişleri Bakanlığı'nın yönetmeliklerine uygun şekilde organlarını yeniden seçerek ve düzenlemeler yaparak uygulamalarını düzenlemektedir. Konseyin vizyonu, sivil toplumu güçlendirerek, kentin her türlü diyaloga açık, ortak iş yapabilme yeteneğine sahip olmasını ve kamu kuruluşlarının desteğiyle katılımcı demokrasi ilkesine dayalı karar alma süreçlerinde kentlinin etkin rol almasını sağlamaktır. Misyonu ise, kent sakinlerinin kent vizyonunu en üst düzeyde gerçekleştirmelerine yardımcı olmayı hedeflemektedir.

KAYNAKÇA

- 8 Ekim 2006 tarih ve 26313 sayılı Kent Konseyi Yönetmeliği. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=10687&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> (erişim tarihi: 10.12.2023)
- Aygen, M. (2014). Kent Konseylerinin Kent Yönetimine Katkıları Üzerine Bir İnceleme: Elazığ Örneği . The Journal of Academic Social Science(29), 217-236.
- Brodie, E., Cowling, E., Nissen, N. (2009). Katılımı Anlamak: Bir Literatür Taraması, Çev. Aslı Toksabay Esen, <http://www.sp.gov.tr>.
- Coşkun, Bayram, (2007), Kent Yönetimine Katılım ve Kent Konseyleri, Abdullah Yılmaz ve Yavuz Bozkurt (Ed.), Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Çanakkale Kent Konseyi (2020). <https://www.canakkalekentkonseyi.org/>
- Çanakkale Kent Konseyi Çevre Meclisi Yönergesi (2011). Çanakkale Kent Konseyi Yayınları, Yayın Çanakkale Kent Konseyi Engelliler Meclisi Yönergesi (2009). Çanakkale Kent Konseyi Yayınları, Yayın No: 18, Çanakkale.
- Çanakkale Kent Konseyi Çocuk Meclisi Yönergesi (2012). Çanakkale Kent Konseyi Yayınları, Yayın No: 27, Çanakkale.
- Çanakkale Kent Konseyi Engelliler Meclisi Yönergesi, (2009), <https://www.canakkalekentkonseyi.org/wp-content/uploads/2023/01/canakkale-kent-konseyi-engelliler-meclisi-calisma-yonergesi.pdf>
- Çanakkale Kent Konseyi Yönetmeliği (2009). Çanakkale Kent Konseyi Yayını, Yayın No: 16, Çanakkale.
- Demir, O. (2008). Yerel siyasette katılımcılık ve kalkınma (Türkiye’de Yerel Gündem 21 örneği), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- DPT; Dokuzuncu Kalkınma Planı Kamuda İyi Yönetişim Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2007.
- Emrealp, S. (2005) Yerel Gündem 21 Uygulamalarına Yönelik Kolaylaştırıcı Bilgiler Elkitabı, Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği- Doğu Akdeniz ve Ortadoğu Bölge Teşkilatı (IULA- EMME), İstanbul.
- Emrealp, S. (2005) Yerel Gündem 21 Uygulamalarına Yönelik Kolaylaştırıcı Bilgiler Elkitabı, Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği- Doğu Akdeniz ve Ortadoğu Bölge Teşkilatı (IULA- EMME), İstanbul.
- Ergin, B. Belediyelerde yönetime katılım ve Zeytinburnu Belediyesi Kent Konseyi Uygulaması. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008
- Erkul, H., Baykal, T., & Kara, H. (2013). Kent Konseylerinin Sorunları Üzerine Bir İnceleme: Çanakkale Kent Konseyi Örneği. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(22), 85-105.
- Geray, C., (1995), “Yerel Demokrasi, Özerklik ve Katılım”, Yeni Türkiye, Sayı:4.

- İpek, S., Işık, S., & Bilgili, A. (2016). 6360 Sayılı Kanun'un Büyükşehir Belediyelerinin Mali Yapılarında Meydana Getirdiği Değişiklikler Üzerine Bir Değerlendirme. *Eurasian Academy Of Sciences Social Sciences Journal*, (10), 93–106.
- Karabulut, H. (2009). “Yerel Demokrasilerde Kent Konseylerinin Rolü: Bursa Kent Konseyi Örneği” (Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Karanuh, Z. D. (2018). “Yerel Yönetimlerde Katılım ve Kent Konseyleri” (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Reyhanoğulları, S. (2018). Türkiye’de kent konseylerinin sivil ve siyasal karakterinin çözümlenmesi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Altınbaş Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kalkınma Bakanlığı (2012). *Katılımcılığın İlkeleri: Katımlı Çalışmaları Tasarlayan, Uygulayan ve Yönetenler için Uygulama Kılavuzu*. Kalkınma Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Kaypak, Ş. (2011), “Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre”, *Kmü Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(20)19-33
- Koru, M. (2019). “Yerel Yönetimlerde Yönetim Katılımı Açısından Kent Konseyleri : Sivas Örneği” (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Hacıbayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Kösekahya, G. (2003). “Katılımcılık ve İyi Yönetişim”, *İyi Yönetişimin Temel Unsurları*, T.C. Maliye Bakanlığı, Ayrıntı Basım Evi.
- OECD, (2013). Definition Of Functional Urban Areas (Fua) For The Oecd Metropolitan Database, *Oecd Working Paper*.<https://www.oecd.org/cfe/regional-policy/Definitionof-Functional-Urban-Areas-for-the-OECD-metropolitan-database.pdf>.
- OECD; Focus on Citizens, 2009.
- Şahin, S. Z. (2011) “Kent Konseylerinin Katılımcı Kent Yönetimine Katkıları Üzerine Bir Değerlendirme: Ankara Örneği”, *Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Bursa: Bursa Kent Konseyi Yayını.
- Şengül, M. (2002), “Çevre Yönetimine Halk Katılımı Yolu Olarak Belediye Yönetimine Halk Katılımı,” *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. II, Sayı: (2 Nisan 2002).
- Toksöz, F. (2008). *İyi Yönetişim El Kitabı*, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), Punto Baskı Çözümleri, İstanbul.
- Toksöz, F. (Ed., 2008) *İyi Yönetişim El Kitabı*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- Toprak, Z. (2012). *Yerel Yönetimler*, Birleşik Matba, İzmir
- Toprak, Z. (2012). *Yerel Yönetimler*. İzmir: Birleşik Matbaa.
- Involve; People and Participation, London, 2005.www.involve.org.uk

Bölüm 5

TÜRK KAMU YÖNETİMİNİN TARİHSEL SÜRECİNDE YEREL YÖNETİMLER¹

Mesut KOÇ²

1 Bu çalışma, Prof. Dr. Yüksel Demirkaya danışmanlığında hazırlanan “6360 Sayılı Kanunun Mahalleye Dönüşen Köylerde Muhtarlığa Etkisi: Muğla Deneyimi” isimli doktora tezinden (Marmara Üniversitesi, SBE) yararlanılarak hazırlanmıştır.

2 Dr. Öğr. Üyesi; Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Gölhisar Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu mesutkoc@mehmetakif.edu.tr ORCID No: 0000-0002-0231-747X

GİRİŞ

Türk kamu yönetimi sistemi, merkezi yönetim ağırlıklı olmak üzere, merkezi ve yerinden yönetim anlayışı doğrultusunda yapılandırılmıştır. Yerinden yönetim kavramı ve dolayısıyla mahalli idarelerin tarih sahnesinde ortaya çıkışı ve gelişimleri hakkında farklı görüşler mevcuttur. Tarihsel süreçte Türkiye’de yerel yönetimlerin merkezi yönetimin gerçekleştirdiği batılılaşma reformları ile yönetim sistemimize girdiği söylenmektedir. Cumhuriyet’e geçişle birlikte Osmanlı’dan devralınan yönetim kültürünün aynen sürdürülerek yerel yönetimlerin ikinci planda kaldığı da çeşitli kaynaklarda dile getirilmektedir.

Bu çalışmada, yerel yönetimlerin Türk kamu yönetimi yapılanması sürecinde yaşanan değişimleri bağlamında ele alınarak, büyükşehir belediyeleri ile birlikte belediyelerin, il özel idareleri ve köylerin tarihsel sürecine yer verilecektir.

TARİHSEL SÜREÇTE YEREL YÖNETİMLER

Türk kamu yönetimi tarihinde yerel yönetimler değişim, gelişim ve dönüşüm süreçleri dikkate alınarak çeşitli dönemlere ayrılabilir. Yerel yönetimler tarihi oluşum içerisinde, belli ihtiyaçları karşılamak ve bir takım yerel hizmetleri yürütmek üzere devletle beraber ortaya çıkmış ve devletin bir parçası olarak bir kısım hizmetleri yürütmeleri gelenek haline gelmiştir (Parlak ve Ökmen, 2015:7). Yerel yönetimlerin kesin bir başlangıç tarihi yoktur ancak demokrasinin yerel yönetimler ile birlikte başladığı söylenebilir. Bilindiği gibi parlamenter demokrasi ile yönetilen batı ülkelerinde önce yerel yönetimler, daha sonra merkezi yönetimler ortaya çıkmıştır. Yerel yönetimler gerek demokratik hayatta oynadıkları roller gerekse kamu hizmetlerinin halka götürülmesinde yüklendikleri fonksiyonlar sebebiyle vatandaşın yönetime katılımının ilk aşamasıdır (Toprak, 2014:36).

Yerel yönetim sistemlerinin oluşmasında ve şekillenmesinde ülkelerin kendi tarihsel süreçlerinin, sosyal ve ekonomik dinamiklerin yanında sömürge anlayışının etkisi olduğu söylenebilir. Tarihi süreçte bağlı dominyonlarının sayısı arttıkça ve coğrafi sınırlar genişledikçe hükümdarlar kendisi adına otorite kullanacak ve bu otoriteyi her yerde geçerli kılacak yerel yardımcılara ihtiyaç duymuştur. İlk yerel yönetim şeklinin, askeri örgütlenme, devletin ulusal savunması, suçluları cezalandırma gibi gereklilikleri yerine getirmek üzere bu şekilde oluşmaya başladığı belirtilmektedir (Keleş, 2012:33). Tarihi gelişim içinde çağdaş yerel yönetimlere en çok benzeyen kurum olan ve ilk örnekleri on birinci yüzyılda Batı Avrupa’da iç otonomisi olan feodal ortaçağ kentleri, tüccarların ticaret ilişkileri sırasında yakaladıkları özerklikle doğmuştur (Kalabalık, 2005:38). Diğer taraftan; yerel yönetimlerin ilk ortaya çıkışını antik Yunan site devletlerine kadar götürenler olduğu

gibi günümüzdeki anlamıyla yerel yönetimlerin ortaçağ komünleri ile ortaya çıktığı görüşü yaygındır. Bugünkü anlamda organlarının seçimle belirlendiği ayrı bir bütçeye sahip yerel yönetimlerin ortaya çıkışı ve gelişimi ortaçağ komünleri ile başlamıştır. Bugünkü şekilde halkın geniş kesimlerinin yönetimine katıldığı modern yerel yönetim düzenlemeleri on dokuzuncu yüzyıl ortalarında yapılan düzenlemelere dayanmaktadır (Karakış, 2009:14).

Türkiye’de, bugüne değin yerel yönetimlerin tarihsel gelişimi dönemsel olarak incelenebilir. Cumhuriyet öncesi dönemde, yani Osmanlı toplumunda özellikle Tanzimat’a kadar bugünkü anlamıyla yerel yönetimden söz etmek pek mümkün değildir. 1854 yılında ilk belediye örgütünün kuruluşuna kadar Osmanlı’da yerel hizmetler; kadılık, muhtesiplik, lonca (ahilik) sistemi, vakıflar ve kısmen de hayır kurumları ve köy-mahalle birimleri tarafından yerine getirilmiştir. Tanzimat sonrası dönemden Cumhuriyet’e kadar olan son yıllarda ise, batıdan alınan belediye ve ilk özel yönetimi gibi yerel yönetim birimlerinin kurulup yaygınlaştırılmaya çalışıldığı görülür (Karakılçık, 2016:123). Ortaylı, Osmanlı idaresinde klasik dönemden beri en alt birimler, olan kentsel alanda mahalle ve kırsal alanda köy topluluklarının, ekonomik ve toplumsal gelişmeyle ilgili temel sorunlardan dolayı, Tanzimat’tan önce var olmasına rağmen daha mükemmel bir yapıya ve idari muhtariyete ulaşamadıklarını söyler (Ortaylı, 2008:305).

Tanzimat’tan önce Osmanlı şehir yönetiminin organizasyonu, kamu ya da özel birden fazla otorite ve kurumdan oluşan bir bütünü ifade ediyordu. Şehir düzeyindeki yerel nitelikli hizmetler, “başka alanda sahip oldukları fonksiyonlar yanında, yerel hizmetleri de üstlenmiş” kurumların oluşturduğu beledî organizasyon yapısıyla yürütülürdü. Bu yapının merkezî yönetim karşında taşıdığı siyasî zayıflığa karşın, ekonomik ve hukukî yönü öne çıkıyordu (Oktay, 2008:127). Osmanlı şehirlerinde, beledî kurumların büyük bir kısmı devletin dışındaki organizasyonların kendi inisiyatifiyle oluşturduğu yapıları. Müslüman tebaa ferdî olarak, Gayri-müslimler ise cemaat olarak meydana getirdikleri kurumlar eliyle yerel hizmetlerin önemli bir kısmını yürütürdü (Ergin, 1936:4’den aktaran Oktay). Beledî alanda başlıca role sahip kurumlar, mahalle örgütlenmesi, esnaf loncaları ve vakıflardı. Bu yapılanma karşısında kamu otoritesi, tüm kurum ve kişiler üzerinde mevcut normlar çerçevesinde kontrolcü ve sistemin istikrarını güvence altına alan bir fonksiyona sahipti. Devletin kadı, muhtesip, mimarbaşı, subaşı gibi görevliler eliyle yerine getirdiği bu fonksiyonun yasal temelini, Padişah fermanları, teamüller, örf ve içtihat çalışmalarından oluşan normlar bütünü oluşturuyordu (Oktay, 2008:127). Bu sürece dönemin kentleri açısından bakmak daha anlamlı olacaktır.

Kentler, Osmanlı devletinde yerel yönetim hizmetlerinin örgütlendiği ve etkin bir şekilde sunulduğu yerler olmanın ötesinde, siyasi- idari sisteminde

önemli bir parçası özelliğini taşımaktadır. Ekonomik ve sosyal tabakalaşma bağlamında ve siyasi örgütlenme boyutunda batı Avrupa kentlerinden oldukça farklı olan Osmanlı kentlerinin bu özelliklerini bu farklı iki toplumun kurumlaşmaları ve yerel yönetimle ilgili yapılanmalarında da görmek mümkündür. Osmanlıda kentlerin işlevi ve yapısını en iyi şekilde taşra örgütlenmesi anlatmaktadır. Osmanlı sisteminde kent, siyasi-idari sistemin bir parçası olmakla birlikte ekonomik, sosyal, dini ve kültürel birçok işlevinde merkezi konumundadır (Parlak ve Ökmen, 2015:141).

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile başlayan süreçte, diğer alanlarda olduğu gibi yerel yönetim alanında da değişiklikler başlamıştır. Ancak bu kez, var olan yapıları iyileştirmek ya da yeni bir model ortaya koymaktan ziyade batıdan uyarlamalar etkili olmuştur. Sanayi Devrimi ile birlikte batı ülkelerinin deneyimlerinden dersler çıkartılmak suretiyle modeller geliştirilmiştir. Keleş, bu anlayışın izlerinin sonraki dönemlerde de devam ettiğine vurgu yapar. Bu durumu, “özellikle kentsel yerel yönetim kurumlarının Batı’dan alınan kurumlar olmasının etkisi o ölçüde derin izler bırakmıştır ki, Cumhuriyet’in ilanını izleyen yıllarda belediye ve köy yasalarının yanı başında, yurttaşın yönetime katılma hakkı yasal olarak bulunmasına karşın, bunun hiçbir zaman “yerinden yönetim ilkesinin kabulü anlamına gelmediği” (Mansur, 1955:8), özeksel yönetimin işlere hâkim durumda bulunmasının, aradan yüz yıl geçtikten sonra da değişmediği belirtilebilir” ifadeleriyle özetler (Keleş, 2012:158). Araştırmacıların çoğunlukla ittifak ettiği üzere, yerel yönetimlerle ilgili yapılan ilk düzenleme, vergilerin düzenli toplanamaması sonrasında oluşturulan Muhassıllık Meclisleri olmuştur. Bu meclisler esas itibarıyla merkezi yönetimin taşradaki organları olmakla birlikte buraya yerel halkı temsilen bazı önderlerin seçimle veya tayinle girmeleri, yerel yönetimin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu meclislerin merkezi yönetimden ayrı ne özerklikleri ne de hukuki ilişkileri vardı (Dursun, 1998:99).

1855 yılında Fransa’daki komün idareleri örnek alınarak İstanbul’da ilk belediye kurulmuştur. Şehremaneti adıyla kurulan bu belediye yönetimi, şehrin zorunlu ihtiyaçlarını yerine getirmek, yol ve kaldırım yapmak ve temizlik işlerini yerine getirmek gibi temel işlemleri yerine getirmekteydi (Dursun,1998:100). Başında, hükümetçe atanan bir Şehremini bulunan bu örgütün, 12 kişilik bir kent kurulu (Şehir Meclisi) da vardı. Meclise Şehremini başkanlık ediyordu. Şehreminin iki yardımcısı vardı ve bunlar Şehir Meclisinin doğal üyeleriydiler (Keleş, 2012:158). Şehremaneti gerek mali yetersizlikler gerekse personel eksikliği gibi sorunlarla modern belediyecilik için iyi bir başlangıç olmamıştır. Osmanlı hükümeti özellikle yabancıların yaşadığı Galata ve Beyoğlu semtlerini içine alan ve modern belediye hizmetlerinin görülmesi amacıyla Altıncı Daire-i Belediye’yi kurdu. Ayrıcalıklı bir bütçeye sahip olan Altıncı Daire-i Belediye ayrıcalıklı

durumundan ileri gelen başarılarını Cumhuriyet dönemine kadar sürdürdü. Altıncı Daire-i Belediye'yi örnek alınarak kurulan yeni belediye daireleri beklenen başarıları gösterememiştir (Ortaylı, 2000:32).

İstanbul'da Şehremaneti kurulurken, taşrada ilk belediye ve bugünküne benzer il özel idarelerinin temeli 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile atılmıştır. Bu nizamnameye göre her kazada belediye meclislerinin kurulması öngörülse de uygulamada birçok kazada bu meclisler kurulamamıştır. Sonradan bu nizamnamede bazı değişiklikler yapıldıysa da bu konuda temel yasal düzenleme 1908 Meşrutiyet düzeninden sonra gerçekleştirilmiştir. 1913 yılında çıkarılan İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu Muvakkati adını taşıyan geçici bir yasa, illerde genel yönetim yanında yerel yönetim niteliğindeki il özel idarelerinin kuruluş, görev, yetki ve işleyişine dair kurallar getirmişti (Geray, 1994:5).

Osmanlı'nın taşraya yönelik olarak çıkardığı son kanun olan 1877 tarihli Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi ise 1930 yılında 1580 sayılı Belediye Kanunu yürürlüğe girinceye kadar yürürlükte kalmıştır (Ortaylı, 2005, s. 86). Eryılmaz, Türkiye'de Tanzimat'tan günümüze kadar yerel yönetimlerin gelişimini ana hatlarıyla aşağıda verildiği üzere özetlemektedir (Eryılmaz, 2012:238):

1. Ülkemiz tarihi bakımından batı tipi bir yerel yönetim geleneğine sahip değildir. Ancak, yerel yönetim benzeri kurumlar, Tanzimat'a kadar geleneksel kent hizmetlerinin yürütülmesinde temel rol oynamışlardır.

2. Yerel yönetimlerin, yönetim sistemimize girişi, halkın istek ve hareketleriyle değil, daha çok azınlıkların ve Avrupa devletlerinin baskısı sonucu Osmanlı yönetiminin tek taraflı iradesiyle gerçekleşmiştir.

2. Yerel yönetimler, diğer kamu yönetimi organları gibi, Batılılaşmanın bir unsuru olarak Fransa'dan alınmıştır.

4. Yerel yönetimler, halkın temsil edildiği ve yönetime katıldığı birer yönetim birimi olarak düşünülmemiştir. Yerel yönetimler, merkezî idareden halka doğru isleyen yönetim anlayışının birer halkası olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü organlarının oluşumunda, genellikle seçim yerine tayin esas alınmıştır.

5. Yerel yönetimler, merkezî idarenin birer şubesi olarak düşünülmüştür. Hiçbir zaman, ülke yönetiminde yetki ve kaynakların paylaşılıp kullanıldığı özerk güç merkezleri olarak görülmemiştir. Otoritenin ve kaynakların merkezde toplanması, kamu yönetiminin en önemli özelliğidir.

6. Osmanlı Devleti dönemindeki yerel yönetim anlayışı, Cumhuriyet döneminde de aynen geçerlidir. Yerel yönetimler, merkezî yönetime yardımcı ve destek kuruluşlar olarak düşünülmüştür. Birlik ve bütünlük tehlikeye girer

gerekeçesiyle, yerel yönetimlere kaynak ve yetki aktarımında hep tereddütlü davranılmıştır.

Türk kamu yönetiminde halen, coğrafi bakımından yerel yönetim birimleri; belediyeler, il özel idareleri (6360 Sayılı Kanun ile 30 ilde tamamen kaldırılmıştır) ve köy olarak örgütlenmiş yapısını sürdürmektedir.

Belediyeler

Türkiye’de belediye teşkilatlanması Osmanlı zamanında başlamış olup teşkilat yapısı fazla değişikliğe uğramadan Türkiye Cumhuriyeti’nin kent idaresi yapısının temellerini oluşturmuştur. İstanbul, Ankara ve taşra için yapılmış olan kanuni düzenlemeler 1930 yılında çıkarılan 1580 Sayılı Kanun’a kadar varlığını sürdürmüştür (Ergin, 1936:135). Halen belediyeler ile ilgili temel kanun niteliğinde olan 5393 Sayılı Belediye Kanunu yürürlüktedir.

Şahin, Osmanlı’dan günümüze belediyenin tarihçesini dokuz ayrı dönem olmak üzere Tablo 1’de özetlemiştir (Şahin, 2014:94).

Tablo 1: Osmanlı’dan Günümüze Belediye Tarihçesi

1	1855	İstanbul Şehremaneti	İlk belediye teşkilatı (İstanbul Şehremaneti) 1855 (bazı kaynaklarda 1854) yılında kuruldu. Bu teşkilatın başında bir Şehremini vardı. Şehremanetinin 12 kişiden oluşan Şehir Meclisi vardı. Şehremini ve iki yardımcısı da bu meclisin üyesiydiler. Şehremini, yardımcıları ve şehir meclisi üyeleri atamayla göreve geliyorlardı. Atanma şartı olarak, “güvenilir” ve “saygın” olmak gerekiyordu. Şehir meclisinin her yıl üçte ikisinin yenilenmesi öngörülüyordu.
2	1854 (1855)	İntizam-ı Şehir Komisyonu	İstanbul Şehremaneti’nin kuruluşundan önce İstanbul’da kurulacak belediyenin şeklini belirlemek üzere görüş belirsiz diye kurulmuştur. 1858 yılında (bazı kaynaklarda 1857) 3 öneri sunmuştur. (Kuruluşu bazı kaynaklarda 1855’tir.)
3	1858 (1857)	Altıncı Daire-i Belediye	İntizam-ı Şehir Komisyonu’nun önerisi üzerine İstanbul’un Galata ve bazı semtlerini içine alan Altıncı Daire-i Belediye kurulmuştur. Bu belediye teşkilatının atamayla gelen bir müdürü ve yine atamayla göreve gelen yedi kişilik Daire-i Belediye Meclisi vardı.

4	1869	Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi	Galata ve Beyoğlu'nda kurulan belediye teşkilatı tüm İstanbul'u içine alacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. İstanbul'da artık 14 daire vardı. Her dairenin üyelerinin yarısı her yıl değişen Daire Meclisi ve bu üyeler arasından atanan bir Daire Başkanı vardı. Bir de 14 daire başkanı ile daire meclislerinden gelen üçer kişilik üyelere oluşan Cemiyet-i Umumiye yer alıyor, bu Cemiyete başkanlık eden ve atanarak gelen Şehremini vardı. İstanbul belediye teşkilatı, bir bakıma federatif bir yapı arz ediyordu.
5	1877	Dersaadet Belediye Kanunu	Bir önceki düzenlemeyi muhafaza etmiş, ancak daire sayısını 14'ten 20'ye çıkarmıştır.
6	1912 (1913)*	Dersaadet Belediyesi Hakkında Kanun-u Muvakkat	İstanbul'daki daire bazlı belediye teşkilatını kaldırmış, 9 şubeden oluşan bir İstanbul Şehremanet kurmuştur. Cemiyet-i Umumiye'nin yerini de Encümen-i Emanet almıştır. * (Bazı kaynaklarda 1913 yılı verilmektedir.)
7	1930	1580 Sayılı Belediye Kanunu	Uzun süre yürürlükte kalacak olan ve belediye başkanı, belediye encümeni ve belediye meclisi şeklinde üç organdan oluşan belediye teşkilatını kuran kanundur. 2005 yılında kaldırılana kadar çok sayıda değişiklik geçirmiştir.
8	1984	3030 Sayılı Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun	Bütün belediyeleri değil de sadece nüfusu belirli bir büyüklüğü aşan belediyelerde "özel yönetim biçimi" öngören bir düzenlemedir. Bu kanun da zaman içerisinde değişiklikler geçirmiş, en son, 2005 yılında yerini 5216 Sayılı Kanun almıştır. (Bu kanunda da 2012 yılında çıkarılan 6360 Sayılı Kanun ile önemli değişiklikler yapılmıştır.)
9	2005	5393 Sayılı Belediye Kanunu	AB uyum süreci çalışmaları çerçevesinde belediyeleri yeniden düzenleyen, 1580 Sayılı Kanun'un omurgasını muhafaza eden ama onu güncel gelişmeler ışığında ciddi bir biçimde gözden geçiren bir kanundur.

Kaynak: Yusuf Şahin, Yerel Yönetimler, Ekin Yayınevi, 2014, s.94.

Türkiye'de belediyeler çeşitli yapılanmalar itibarıyla mahallelere ayrılmıştır. Mahalle, Türk kamu yönetim geleneği ve toplum hayatı açısından çok önemli bir kurumdur. Ancak mahalle yönetiminin tüzel kişiliği bulunmadığından bu çalışmada yer verilmemiştir.

Büyükşehir Belediyeleri

Türk kamu yönetimi tarihinde, İl özel idaresi kavramı, ilk olarak 1864 yılında Tuna Vilayeti için çıkarılan “Vilayet Nizamnamesi” Türkiye’de 1950’li yıllarla birlikte kente göç ve beraberinde kentleşme hızlanmıştır (Gül ve Batman, 2014:324). 1970’lerden sonra yörekentlerin ya da banliyölerin kırsal alanlarla birleşmesi başlarken, 1980’lerden itibaren de süregelen kentleşme daha da hızlanmış, özellikle kent merkezlerinden uzak, plansız yerleşmelerin ortaya çıkmasına ve kentlerin sıçramalı büyüyerek saçaklanmasına neden olmuştur (Genç, 2014:2). Hız kazanan göçlerle nüfusu artan İstanbul, Ankara, İzmir gibi kentlerin giderek genişlemesi, bir taraftan merkezdeki belediyenin iyice büyümesine, diğer taraftan kent merkezinin çevresinde yeni ve yoğun yerleşimlerin başlamasına sınırları bitişen belediyelerin oluşmasına yol açmıştı. Bu durum planlama ve imar, ulaşım, su ve kanalizasyon, altyapı gibi temel hizmet alanlarında çeşitli sorunları da beraberinde getiriyordu. Ortaya çıkan idari parçalanmışlığa rağmen ekonomik ve toplumsal açıdan çeşitli biçimlerde bütünleşmiş bir bölge (metropoliten alan) oluşuyordu. Bu bağlamda kimi hizmetler, bu alanın bütününe kapsayan bir yönetim eliyle sunulmayı gerektiriyor, bölgenin farklı alanlarına hizmet götüren belediyeler arasında bir koordinasyon ihtiyacını doğuruyordu. Bu ihtiyaçlarla birlikte dönemin koşulları, 1960’lı yılların ikinci yarısından itibaren büyükşehirler konusunda arayışları başlatmıştır (Arıkboğa, 2007:31). Ancak bu arayışlara rağmen 1980’li yıllara kadar yerel yönetimlerin klasik yapısı korunmuştur. 1980 sonrası bu yapı önce İSKİ modeliyle bozulmaya, sonra 1982 Anayasasındaki yeni hükümle bölgesel oluşumlar denenmeye çalışılmıştır. Hemen ardından 1984 yılında kurulan büyükşehir belediyeçiliği, klasik, standart ve düzenli yerel yönetim yapısı içinde yeni bir örgütlenme modeli olarak ortaya çıkmıştır (Kavruk, 2013:236).

1980-1983 yılları arasında Türkiye’de büyükşehirlerin düzenlenmesi konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1982 Anayasasında yerel yönetimlerle ilgili yeni düzenlemelere yer verilmiş, özellikle büyükşehir belediyeleri ile ilgili düzenleme Anayasa’nın 127. Maddesinde yer almıştır. Anılan maddede “büyük yerleşim yerleri için özel yönetim biçimleri getirilebilir” hükmüne yer verilmiştir. 4 Aralık 1981 tarihinde 2561 sayılı kanun ile nüfusu 300.000’i aşan büyükşehirlerin çevresinde bulunan belediye ve köylerin büyükşehir belediyesine bağlanması hükmüne yer verilmiştir. Kanun özellikle, 34 sayılı Milli Güvenlik Konseyi Kararı’nın eksikliklerini tamamlamak amacıyla çıkarılmış ve karara göre küçük belediyelerin tüzel kişilikleri kaldırılarak büyükşehir belediyesine bağlanmıştır. 1984 yılında 195 sayılı KHK ile büyükşehir belediyesi yönetimi esasları belirlenerek yeni bir yerel yönetim örgütü oluşturulmuştur (Hazman, 2011:118). Kararname aynı yıl 3030 sayılı kanunla değiştirilmiş ve İstanbul Ankara ve İzmir’den sonra Adana, Bursa, Gaziantep, Konya ve Kayseri’de büyükşehir belediyeleri

kurulmuştur. Bu illere 1993 yılında düzenlenen 504 sayılı KHK ile Antalya, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, İzmit, Mersin ve Samsun büyükşehir belediyeleri eklenmiştir. 2000 yılında Sakarya büyükşehir belediyesi olmuştur. Bu yapı 2004 yılında çıkarılan 5216 sayılı büyükşehir belediye yasasına kadar önemli bir değişiklik olmadan sürdürülmüştür. 5216 sayılı yasa büyükşehir belediyesini “en az üç ilçe veya ilk kademe belediyesini kapsayan, bu belediyeler arasında koordinasyonu sağlayan, kanunlarla verilen görev ve sorumlulukları yerine getiren, yetkileri kullanan, idari ve mali özerkliğe sahip ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişisi” olarak tanımlamıştır. Böylece, 2004 yılında yürürlüğe giren 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile büyükşehir belediyesi yönetiminin hukuki statüsü yeniden düzenlenmiş ve hizmetlerin planlı, programlı, etkin, verimli ve uyum içinde yürütülmesi amaçlanmıştır (Siverekli ve Duman, 2015:1293).

Son olarak, 2012 yılında çıkarılan 6360 Sayılı Kanun ile büyükşehir belediyesi kurulması ile ilgili kriterlerde ve büyükşehir belediyeleri sınırlarına ilişkin önemli değişiklikler yapılmış, beraberinde, Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Mardin, Muğla, Kahramanmaraş, Şanlıurfa, Tekirdağ, Trabzon ve Van illerinde büyükşehir belediyesi kurulmuştur. 2013 yılında, 6447 Sayılı Kanun ile 6360 Sayılı Kanun’da değişiklik yapılarak Ordu ilinde de büyükşehir belediyesi kurulması suretiyle, büyükşehir belediyesi sayısı 30 olmuştur. Büyükşehir belediyelerinin kurulduğu illerde, köylerin ve beldelerin tüzel kişiliklerinin sonlandırılması sonrası, çok fazla yetkileri olmayan ilçe belediyeleri ile birlikte bu belediyelerin yerel hizmetleri il ölçeğinde bir bütünlük içerisinde sunmaları beklenmektedir.

İl Özel İdareleri

Türk kamu yönetimi tarihinde, İl özel idaresi kavramı, ilk olarak 1864 yılında Tuna Vilayeti için çıkarılan “Vilayet Nizamnamesi” ile ortaya çıkmıştır. Adı geçen nizamnamede, “il özel idaresi” kavramı “vilayetin umur-u hususiye” şeklinde ifade edilmiştir. Daha sonraları “idare-i hususiye-i vilayet” olarak anılan bu kavram, zamanla yine isim değişikliklerine uğramıştır (Ateş ve Es, 2008:206).

İl Özel İdareleri, kökleri Osmanlı döneminde Tanzimat reformlarıyla birlikte ortaya çıkmış bir yapıdır. Tanzimat Fermanı’nın hemen ardından, 1840 yılında “Muhassılık Meclisleri” ve 1842’de “Memleket Meclisleri” ile başlayan süreç, 1849’da “Eyalet Meclisi” ve “Sancak Meclisi” uygulamalarından sonra 1856 Islahat Fermanı ile birlikte daha köklü bir yönetim değişikliğine gitmiştir (Güler, 2004:2). Osmanlı Devleti’nin modernleşme ve merkezileşme çabalarının hızla arttığı bir dönemde Osmanlı’nın taşra teşkilat bölgelerinde birçok ayaklanma, karışıklık ve hoşnutsuzluklar çıkmaya başlamış, yabancı devletlerin müdahalelerinin etkisi ile de Osmanlı teşkilatının iyileştirilmesi ve yeni bir taşra yönetim sistemi kurulması ihtiyacı doğmuştur. Bu dönemde

Osmanlı'da il özel idarelerinin ilk örneklerinin Fransız idare sisteminden esinlenilerek 7 Kasım 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile kurulduğu literatürde genel kabul gören bir görüştür. Ancak öncelikle Tuna Vilayetinde pilot uygulama amacı ile gerçekleştirilen 1864 tarihli Nizamname'nin 1861 tarihli Lübnan Nizamnamesi'nin devamı olarak nitelendirilmesi yanlış olmayacaktır (Yaylı, 2015:73-74).

1864 yılında çıkarılan Vilayet Nizamnamesinden sonra il özel idaresi, yaklaşık elli yıllık bir deneyimden sonra, organları, görevleri ve çalışma esasları bakımından en köklü değişikliği, 1913 tarihli "İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-u Muvakkat"ı ile geçirmiştir (Eryılmaz, 2012, s.180). Önceki düzenlemelerin devamı niteliğinde olan bu kanunun kabulünden on sene kadar sonra devletin adı dâhil, coğrafi boyutu, yönetim yapısı, geleceğe ilişkin perspektifi değişmiştir. Böyle olmasına rağmen 1913 kanunu uzun yıllar çok fazla bir değişikliğe uğramadan yürürlükte kalmıştır. Cumhuriyet döneminde 1913 tarihli kanun il özel idaresi sistemini ayakta tutmaya ve işler kılmaya yetmemiş ve bu idareler yıllar geçtikçe işlerliklerini yitirmişlerdir (Kartal, 2010:80).

Cumhuriyet döneminde il özel idareleri ile ilgili ilk yasal düzenleme 1921 Anayasası olarak bilinen Teşkilatı-ı Esasiye kanunu ile gerçekleşmiştir. Teşkilatı-ı Esasiye kanunu ile geniş yetkilere sahip bir il özel idaresi düzeni kurulması öngörülmüştür. Bu Anayasa ile vilayetler özel bir yönetim birimi olarak kabul edilmektedir. İç ve dış politika ile adli ve askeri örgütlenmenin dışında, sağlık, eğitim, tarım, bayındırlık gibi hizmetler halk tarafından seçilen "Vilayet Şuraları"na (il meclislerine) bırakılmıştır. Getirilen diğer yenilikler arasında, il meclislerinin kendi başkanlarını ve idare heyetlerini seçmesi ve yürütme yetkisinin de bu seçilmiş organlara bırakılması gibi yetkiler sayılabilir (İçişleri Bakanlığı, 1998:37-38).

İl Özel İdareleri 1987 yılına kadar 1913 tarihli kanunla yönetilmiştir. 1930 yılında 10 maddelik bir değişiklik yapılmış ve 1987'de 3360 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu yürürlüğe girmiştir (Parlak ve Ökmen, 2015:195). İl özel idaresi ile ilgili son düzenleme, 2003 yılında başlayan kamu yönetiminde yeniden yapılanma çerçevesinde, 22 Şubat 2005 tarihinde kabul edilen 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ile gerçekleştirilmiştir.

İl özel idaresinin görev yetki ve organları, teşkilatı, insan kaynakları, mali yapısı, borçlanması, çalışma yöntemleri ve süreçleri, diğer kurumlarla ilişkileri, denetimi ve yönetime katılma konularını yeniden düzenlemiş ve önemli sayılabilecek yenilikler getirmiştir. Bu düzenlemenin temel amacı, yerinden yönetim ilkesinin güçlendirilmesi, yerel sorunların mahallinde çözülmesi, proaktif, katılımcı ve hesap verebilir bir yönetimin oluşturulması ve kaynakların etkin kullanılmasının sağlanması olmuştur (Eryılmaz, 2012:181).

Köyler

Türk kamu yönetimi tarihinde olağan süreciyle ve kendiliğinden oluşmuş tek mahalli idarenin köy olduğu söylenebilir. Köy, il ve belediye idarelerinden farklı olarak ve tüzelkişiliği olmamasına rağmen, Osmanlı döneminin başlangıcından itibaren başlı başına bir varlık olarak yaşamını sürdürmüştür. İslam hukukunda tüzelkişilik kavramı olmadığından köy, Cumhuriyet dönemine kadar çeşitli ve dağınık mevzuat hükümleriyle ve örf ve âdet hukukuna göre yürütülmüş bir topluluktur (Kavruk, 2004:16-17). Köy yerleşimleri günümüzde medeniyetin taşıyıcısı olarak görülen kentlerin ortaya çıkışına, nüfus ve alan olarak büyümesine önemli katkılar sağlamışlardır (Kavruk, 2012:1). Gerçekten de yönetim kültürümüzde en eski ve değişimlerden, özellikle dışardan gelen etkilerden, en fazla korunmuş ender birimlerden birisi köydür. Günümüzde teknoloji başta olmak üzere yaşanan baş döndürücü gelişmelerle kentlerde erişilebilen imkânlarla köylerde de erişilebilse de hala kendine has yapısını koruyan onlarca köy mevcuttur.

Osmanlı İmparatorluğunda tarihsel bir olgu olarak ortaya çıkan köyler toprak rejiminin devlet hazinesine gelir ve gerektiğinde orduya asker sağlama hedefini gözeterek düzenlenmiştir. Has, zeamet ve tımar sistemi adı verilen sistem içerisinde köylü yaşadığı toprağın maliki değil sadece bir tür kiracısı konumundaydı. Daha sonra bu sistemin bozulması ve yerine “iltizam” sisteminin gelmesi ile vergi toplayan mültezimler topladıkları vergilerin bir kısmını hizmetlerinin karşılığı olarak köylülere ayırmışlardır. 1839 Tanzimat Fermanı ile iltizam usulü kaldırılmıştır. 1857 yılında yürürlüğe konan Arazi Kanunnamesi ile eskiden beri köy halkınca yararlanılmakta olan baltalık, harman yeri, mera, yaylak ve kışlak gibi taşınmaz malların o köye ait olduğu kabul edilmiştir. Bu dönemde kabul edilen “Mecelle” ile köyü temsil eden muhtarın, köyün ortak menfaatleri adına davacı olabileceği kabul edilmiştir (Sezer, 2015:86). 1858 tarihli Talimat ile Osmanlı devletinin mülki idare bölümleri, eyalet, liva, kaza ve karyelerden (köy ve mahalle) oluşacağı belirtilmiştir (Kalabalık, 2005:83-84).

Osmanlı Devleti’nde köylere ilişkin ilk düzenleme 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile olmuştur. Bu Nizamname’de köylere tüzel kişilik tanınmamıştır. Köylere ilişkin hükümlerin ilk kez yer aldığı ve köyün bir yerel yönetim birimine dönüşeceğine yönelik belirtileri bünyesinde taşıyan ilk metin olan Vilayet Nizamnamesi ile köy idaresinin organları ve bu organların oluşturulması hususunda yenilikler getirilmiştir (Sezer, 2015:86). 1870 Vilayet Nizamnamesi ile de köylere tüzel kişilik verilmemiş ancak muhtarların görev ve yetkileri genişletilmiştir. Buna göre muhtar, köydeki hükümetin emirlerini ilan etmek, vergileri toplamak, köydeki ölüm ve doğum gibi nüfus hareketlerini takip etmek ve yetkililere bildirme ve suçluların devlete teslimine yardımcı olmakla yükümlü kılınmıştır. 1876 yılında yeni bir Nizamname ile köylerde batılı ülkelerdekine benzer bir komün örgütü

oluşturmak hedeflenmiş ve nüfus baz alınarak düzenlemeler yapılmıştır (Parlak ve Ökmen, 2015:326).

Köylere ilk kez tüzel kişiliğin tanındığı, 1924 yılında kabul edilen Köy Kanunu, köyler ile ilgili temel düzenlemeleri içermektedir. Köy kanununun bugün artık en az uygulanabilen kısmı, kanunun köylü tarafından yapılmasını emrettiği kamu hizmetlerinin ifa edilmesi ile ilgili olan hükümleridir. Gerçekten köy kanunu köye içme suyu getirilmesi, pis suların tahliyesi için kanallar yapılması, bataklıklar ve su birikintilerinin kurutulması, köyün bir başından öbür başına kadar çaprazlama yol yapılması, köy meydanı açılması, köy odası ve köy misafir odası yapılması, mescit ve okul yapılması, köye korucu, sığırtmaç, danacı ve çoban tutulması gibi birçok mecburi hizmetlerin yanında mecburi olmayan hizmetlerin de ifa edilmesini köy halkının yerine getireceğini açıkça ifade etmesine rağmen günümüzde bu hizmetlerin yürütülmesi çok büyük oranda merkezi bütçenin imkânları kullanılarak gerçekleştirilmektedir (Uysal ve Meccek, 2015:1171).

2012 yılında çıkarılan 6360 Sayılı Kanun ile 30 ilde köylerin kaldırılmasını üstlerine idari bir örtü örtülme olarak tanımlayan Toprak, kentsel nüfus oranları değişse de fonksiyonel olarak köy yerleşimlerinde kırsal hayatın devam edeceğini söylemektedir. Bu durumda Türkiye’de kent tanımı bir yönüyle değişmiş olmaktadır. Kent tanımında yer alan “tarımsal olmayan üretim” gibi kenti kırdan ayırıcı unsurdan Türkiye’de uzaklaşmıştır. Başka bir ifade ile 30 ilde kırsal alan fonksiyonları nedeniyle belediyelerin görev listesine kırsal kalkınma girmiştir (Toprak, 2014:141). 6360 Sayılı Kanun ile 30 büyükşehir belediyesi bulunan ilde köylerin tamamen kaldırılmasının tarihsel süreçte bir dönüm noktası olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Türk kamu yönetimi örgütsel yapısının, Osmanlı İmparatorluğu döneminden izler taşıdığı gibi ondan ayrılan önemli yönleri de vardır. Yerel yönetimlerin seyri içinde benzer bir durumun olduğu söylenebilir.

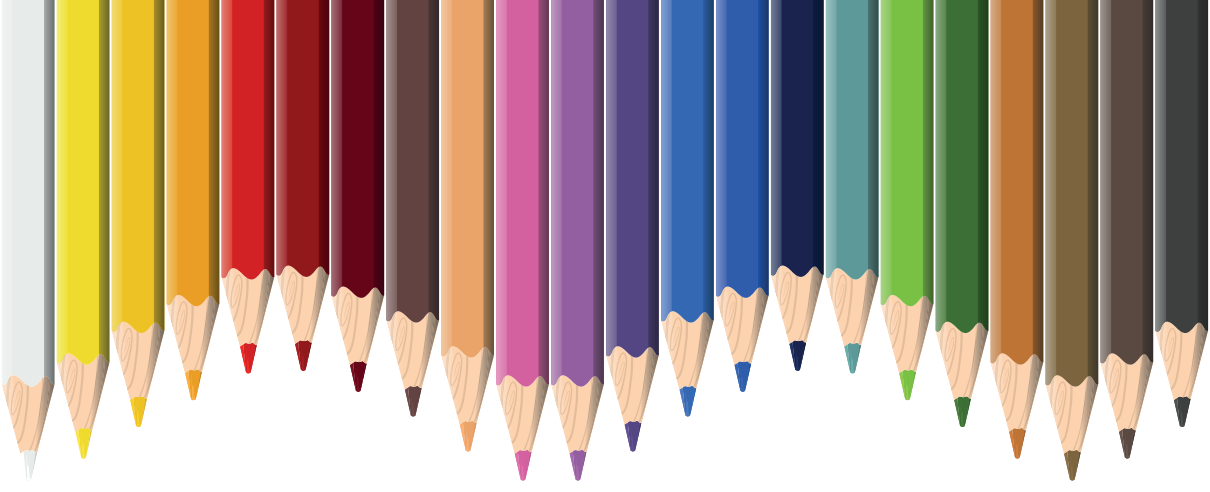
Dünyada yaşanan ekonomik, siyasi ve toplumsal gelişmelerle birlikte Türkiye’de yaşanan siyasi ve ekonomik değişimler yerel yönetimleri de etkilemiş ve zaman içerisinde yapısal dönüşümlere yol açmıştır. Gelecekte yerel yönetimlerin daha katılımcı, demokratik, şeffaflık anlayışını benimsemiş, kendi bütçeleri ile hizmet, etkinlik ve faaliyetlerini sürdürebilen, rekabetçi ve toplumun önünü açabilen birer idari yapılanma olmaları beklenmektedir.

Sonuç olarak, Türk kamu yönetiminde küresel dengeler, toplumsal ihtiyaçlar ve günün şartları dikkate alınarak değişiklikler yapılmaya devam edilecektir.

KAYNAKÇA

- Arıkboğa, E. (2007). Büyükşehirlerde Kararları Kim Alıyor? Büyükşehir Belediye Meclislerinde Temsil Sorunu ve Çözüm Önerileri, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 16, Sayı 1, s.31-51.
- Ateş, H. ve Es, M. (2008). *Süreklilikten Değişime İl Özel İdareleri*, Türkiye’de Yerel Yönetimler, Editörler: Recep Bozlağan, Yüksel Demirkaya, Nobel Yayın, Ankara.
- Dursun, D. (1998). *Türkiye’de yerel yönetimlerin doğuşu ve siyasi/idari gelişme*, Türkiye’de Yönetim Geleneği-Kurumlar, Sorunlar Ve Yeniden Yapılanma Araştırmaları, Ed. Davut Dursun, Hamza Al, İlke Yayıncılık, İstanbul.
- Ergin, O. N. (1936). *Türkiye’de Belediyeciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul.
- Eryılmaz, B. (2012). *Kamu yönetimi*, 5. Baskı, Okutman Yayıncılık, Kocaeli.
- Geray, C. (1994). *Yerel Yönetimlerin Eğitim ve Kültür İşlevleri*, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt:3, Sayı:6, s.3-14, TODAİE, Ankara.
- Genç, F. N. (2014). 6360 Sayılı Kanun ve Aydın’a Etkileri, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1, 2014, Özel S., s.1-29.
- Gül, H. ve Batman, S. (2014). *Değişen Kentleşme Dinamikleri Karşısında 6360 Sayılı Yasanın İdari, Siyasi, Mali ve İktisadi Değerlendirilmesi*, Kayfor 12, Ed. Fatma Neval Genç, s. 322-335, Aydın.
- Güler, A. B. (2004). “24 Haziran 2004 gün ve 5197 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu Üzerine”, <http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/bguler/pdf/ioi-son.pdf>, Erişim tarihi (15.01.2018).
- Hazman, G. G. (2011). *Türkiye’de Yerel Düzeyde Kalkınma Hedefi ve Belediyeler*, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- İçişleri Bakanlığı, (1998). *Cumhuriyet’in 75. Yılında Mahalli İdarelerimiz*, Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.
- Kalabalık, H. (2005). *Avrupa Birliği ülkeleriyle karşılaştırmalı yerel yönetim hukuku teori-uygulama*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Karakılçık, Y. (2016). *Yeni yerel bölgesel gelişmeler ışığında yerel yönetimler*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Karakış, E. (2009). *Küreselleşen Dünya Yönetiminde Yerel Yönetimler Bağlamında Sosyal Politika*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Kartal, N. (2010). *İl Özel İdarelerinin Yeniden Yapılandırılması: Uygulama Aşaması Üzerine Bir Çözümleme*, Ankara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Ankara.
- Kavruk, (2004). *Köy ve mahalle: yerleşim ve yönetim birimi*, Odak Yayınevi, Ankara.
- Kavruk, H. ve diğerleri. (2012). *Türkiye’de köy yerleşimi ve yönetimi*, TODAİE, Ankara.

- Kavruk, H. (2013). Yerellikten Bölgeselliğe, Yerel Demokrasiden Yerel Bürokrasiye: Büyükşehir Yönetimi, Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar, Editör: Yakup Bulut, Pegem Akademi, s.235-246.
- Keleş, R. (2012). *Yerinden yönetim ve siyaset*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Mansur, F. (1955). *Türkiye’de Mahalli İdarelerin Temelleri*, Mahalli İdareler Hakkında Etüdler, TODAİE, Ankara.
- Oktay, T. (2008). *Belediye Kurumunun Tarihsel Gelişimi*, Türkiye’de Yerel Yönetimler, Editörler: Recep Bozlağan, Yüksel Demirkaya, Nobel Yayın.
- Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat devrinde Osmanlı mahalli idareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ortaylı, İ. (2005). *Tanzimat’tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Editör: V. Akyüz, Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler, Cilt:2, s.69-91, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi*, Cedit Neşriyat 3. Baskı, Ankara.
- Parlak, B. ve Ökmen, M. (2015). *Yerel yönetimler*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Sezer, Ö. (2015). Köyler, Yerel Yönetimler, Editör: Kemal Görmez, Orion Kitabevi, Ankara.
- Siverekli, E. ve Duman, A. K. (2015). *Büyükşehir Belediyelerinde Yönetmel ve Mali Değişim: Özerklikten Söz-Erkliğe Doğru 6360 Sayılı Kanun*, Kayfor 13 Bildiri Kitabı, s.1289-1302, Konya.
- Şahin, Y. (2014). *Yerel yönetimler*, Ekin Yayın Dağıtım, Bursa.
- Toprak, Z. K. (2014). *Yerel yönetimler*, Siyasal Kitapevi, Ankara.
- Uysal, Y. Mecek M. (2015). *Köylere Sunulan Kamu Hizmetlerinin Nitelik ve Niceliği: Kütahya İli Örneği*, Kayfor 13 Bildiri Kitabı, s.1169-1183, Konya.
- Yaylı, H. (2015). *Türkiye’de mahalli idarelerin tarihi gelişimi*, Yerel Yönetimler, Editör: Kemal Görmez, Orion Kitabevi, Ankara.

Bölüm 6

BARIŞ İNŞASINDA ÇATIŞMA ANALİZİNİN ÖNEMİ

Füsun ÖZERDEM¹

¹ Prof. Dr.: Üniversitesi, İİBE, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,
fusunozerdem@mu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-8204-8635

GİRİŞ

Çatışma; değerler, inançlar, çıkarlar ve hedeflerdeki farklılıklar gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanabilmektedir. Ayrıca güç dengesizliklerinden, iletişim eksikliğinden veya kaynakların yetersizliğinden de kaynaklanabilir. Çatışmanın kaynaklarını anlamak, altta yatan nedenleri belirlemek ve onu yönetmek için etkili stratejiler geliştirmek açısından kritik öneme sahiptir. Örneğin kültürel farklılıklardan kaynaklanan çatışmalar, güç dengesizliklerinden kaynaklanan çatışmalardan farklı yaklaşımlar gerektirebilmektedir.

Çatışmaya ilişkin geleneksel görüş, çatışmanın, bir aktörün diğerinin yaptığına tepki vererek daha fazla eyleme yol açtığı dinamik bir olgu olduğu yönündedir. Bir dizi olay diğerini takip etmekte olup neler olduğunu, kimin daha sorumlu olduğunu belirlemek güç olmaktadır. Kendi başına hareket eden bir sosyal varlık olarak çatışma kavramı ilgi çekici olabilmektedir. Taraflar özellikle başka seçeneklerinin olmadığını iddia ettiklerinde çatışmayı kullanmaktadırlar. Anlaşmazlığın, mekanizmalarının tüm alternatif seçenekleri ortadan kaldırdığı ve artan tehdit ve şiddet derecelerine tepki vermeye devam etmekten başka çok az seçenek bıraktığı söylenmektedir (Regan ve Henderson, 2002). Bu tür dinamikleri analiz etmek için bazı teknikler oluşturulmuştur. 1960'larda bölünmüş Doğu-Batı çatışması için oyun teorisi analizi tasarlanmış ve olumlu sonuçlara yol açabilecek makul gerilim azaltma yöntemleri önerilmiştir. Oyun teorisinin konsepti, bir oyuncu bağımsız hareket etmeye başlarsa diğer oyuncular da onu takip ederek dinamiklerin değişmesine neden olabilmektedir şeklinde açıklanmaktadır. Çatışma dinamiklerini analiz eden diğer bazı teknikler de yumuşamanın ilk aşamalarında ABD-Sovyet bağlarında kullanılmıştır.

Çatışma analizine yönelik dinamik yaklaşım, taraflar arasındaki diyalogun geliştirilmesi ihtiyacını vurgulamaktadır. Güven inşa etmek sadece askeri alanda değil sosyal, kültürel, ekonomik ve diğer alanlarda da hayati önem taşımaktadır. Barış konferansları ve güven artırıcı çalışmalar çok taraflı olup arabulucular, kolaylaştırıcılar ve üçüncü taraflar önemli bir rol oynamaktadır.

ÇATIŞMA ANALİZİ

Çatışma analizi, temel nedenlerin, tetikleyicilerin, dinamiklerin, çatışma eğilimlerinin yanı sıra ilgili paydaşların, insanlar üzerindeki etkilerin, operasyonel çevrenin doğru bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda çözüm süreçlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için uyumsuzluğun nedenleri ve potansiyel yörüngesine ilişkin yapılandırılmış bir araştırma sunmaktadır (Özerdem, 2019: 27). Bir çatışma analizi, cinsiyet sorunları ve insan hakları sorunları ile şiddetli çatışmalar arasındaki ilişki hakkında da bağlama özgü bir analiz içermelidir.

Bir çatışma çözümünün temel prensipleri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi **Zarar verme** (Do No Harm) ilkesidir. Mary Anderson, 1999'da kalkınma, insani yardım ve barış inşası uygulamalarında çatışma duyarlılığı fikrini popüler hale getiren, “Zarar Vermeyin: Yardım, barışı veya savaşı nasıl destekleyebilir?” isimli kitabını yayımlayarak bu prensibe dikkatleri çekmiştir. O tarihten bu yana pek çok model ve araç yayımlanmış ve çatışmaya duyarlı uygulamaların yaygınlaştırılması için önemli çabalar sarf edilmiştir (Schmeidl, Ware, ve Alberti, 2023). Çatışma analizi hassas bir süreçtir çünkü veri toplama, analiz ve raporlama yaklaşımlarının tümü gerilimi artırma potansiyeli taşımaktadır. **Esnek ve zamanında olma ilkesi**. Çatışma analizi uyarınca en uygun müdahaleyi sağlamak amacıyla analizin zaman içinde güncel kalmasını sağlamak için analizin kendisi de düzenli olarak güncellenmelidir (Levi ve Benjamin, 1977). Analizin güncel kalmasını sağlamak için, bir çatışma analizinin kilit personeli, ortakların ve yerel paydaşların katılımıyla analizi düzenli olarak güncellemelidir. Çatışma analizi güncellemelerini, program döngülerinin tasarım, orta ve dönem sonu değerlendirme dönemlerini beslemek üzere planlamasını zamanında yapmak oldukça önemlidir. **İşbirlikçi ve kapsayıcı olma ilkesi**. Geniş bir bakış açısı ile ortaklaşa araştıran ve uzlaştıran bir yaklaşımla hazırlanan bir çatışma analizi, tek başına hazırlanan bir analizden daha yararlı ve etkilidir (Leatherman ve Väyrynen, 1995). **Katılımcı olma ilkesi**. İyi bir çatışma analizi, yerel, ulusal ve uluslararası paydaşların katılımı ile gerçekleşmektedir. Katılımcı bir yaklaşımın doğasında olan siyasi, etnik, dini, yaş ve cinsiyet grupları genelindeki süreç, önyargı veya öznellik konularındaki riskler, farklı bakış açılarıyla ele alınabilme şansına sahip olmaktadırlar. **Dengeli olma**. Bir çatışma analizi hiçbir zaman tam anlamıyla kapsamlı olmayacağı için çatışmaya ve barışın güçlendirilmesine katkıda bulunan temel faktörler belirlenmelidir. Elde edilen bulgular da çeşitli güvenilir kaynaklar aracılığıyla titizlikle doğrulanmalıdır.

Fisher ve meslektaşları çatışma analizini “pratik bir süreç” ve “bir çatışmanın gerçekliğini çeşitli perspektiflerden incelemek ve anlamak” olarak tanımlamaktadır (2000: 17). Bunu yapmak ve temel faktörleri belirlemek için çatışma analistleri, durum profili ve ilgili aktörlerin yanı sıra ilgili barış ve çatışma dinamikleri hakkında müdahalelerin uygulandığı veya uygulanacağı bağlama odaklanmaktadırlar. Bu nedenle, bazen amaç ve kapsam bakımından farklı olsa da çoğu çatışma analizi çerçevesi, benzer adımları veya temel unsurları gerektirmektedir. Çatışma analizi, barış kapasitesini, bir başka deyişle, bir toplumdaki şiddetli çatışmanın ortaya çıkmasını ve yayılmasını azaltan (Lund, 2004) ve barışın temellerini güçlendiren unsurları incelemekte olup bunu da toplumun doğuştan gelen dayanıklılığından yararlanarak yapmaktadır. Çatışma analizi, barışı nasıl ve nerede güçlendirdiklerini ve şiddet içeren çatışmayı önleme potansiyellerini

belirlemeye hizmet edebilmektedir. Yalnızca şiddetin azaltılmasına yönelik müdahalelere bilgi sağladığı çatışmalardan etkilenen bölgeler için değil, aynı zamanda barışçıl toplumların temellerini, özellikle barışa yönelik altyapılar olmak üzere dayanıklılığını güçlendiren kalkınma çabaları yoluyla güçlendirme fırsatlarına bakmak için de önemlidir (Peace Infrastructures, 2023).

<i>Tablo 1: Geleneksel Çatışma Analizi Sürecinin Ana Bileşenleri</i>		
1	Durum Profili	Duruma genel bakış
2	Neden Analizi	Çatışma ve istikrarsızlık sorunları ve faktörlerinin araştırılması
3	Paydaş Analizi	Çatışmanın ana aktörlerinin haritalanması ve bunların çatışma üzerindeki rollerinin ve etkilerinin gözden geçirilmesi
4	Barış ve Çatışma Dinamiklerinin Analizi	Arka plan durumu, çatışma nedenleri ve paydaşlar arasındaki etkileşimin ve zaman içinde üretilen eğilim ve değişikliklerin incelenmesi

Kaynak: Oliva ve Charbonnier, 2016: 51.

Çatışma analizi, belirli bir alandaki gruplar arasındaki çatışmanın nedenlerini ve etkilerini, çatışmalar üzerinde olumsuz etki yaratmaktan nasıl kaçınılabileceğini (Rothbart ve Cherubin, 2009) ve yıkıcı çatışmaların yönetimine ve dönüşümüne katkıda bulunmak için neler yapılabileceğini anlamada rehberlik etmektedir. Böyle bir anlayış sağlamak için çatışmanın nasıl ortaya çıktığını, neden çatışma olduğunu, kimin dahil olduğunu ve etkilendiğini, hangi perspektiflerin ve kaynakların davranışları yönlendirdiğini (Sargent, Picard ve Jull, 2011: 345) veya mümkün kıldığını ve çatışmanın nerede ve ne zaman gerçekleştiğini veya ortaya çıkma ihtimalinin olduğunu analiz etmek önemlidir.

Durum Profili

Bir çatışmayı anlamak için onu şekillendiren tarihin ve bağlamsal faktörlerin analiz edilmesi önemlidir. Şiddetli çatışma ve istikrarlı barış karmaşık sosyal olgulardır. Bazı ortak modeller olsa da, her çatışma bağlamının benzersiz olduğunu ve bağımsız olarak anlaşılması gerektiğini, aksi takdirde tepkinin konuyla ilgili olmayacağını kabul etmek gerekmektedir. Şiddetli çatışmanın neden ortaya çıktığını, neden barış dönemleri yaşandığını, çatışmanın nasıl yönetildiğini ve şiddetin nasıl önlendiğini (Jacoby, 2008) anlamak da aynı derecede önemlidir. Bir bölgede neden çatışma olduğunu anlamak için çoğu çatışmanın çok boyutlu ve son derece karmaşık olduğu bilinmelidir. Resmi ve gayri resmi siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, çevresel ve güvenlik kurum ve yapılarının hem çatışma hem de barışla ilgili olması (Jeong, 2017: 31-37) nedeniyle tespit edilmesi ve analiz edilmesi gerekmektedir.

Genel olarak çatışma analizi, çatışmalardan etkilenen bir bölgede, belirli bir zaman diliminde, mevcut bulunan ve ortaya çıkan tarihsel, politik, ekonomik, güvenlik, sosyokültürel ve çevresel bağlamı kısaca özetlemeyi amaçlayan bir durum profili analizi (UN, 2016) ile başlamaktadır. Durum profili büyük resme odaklanmakta ve durumu anlamak için bir giriş noktasını temsil etmektedir (Herbert, 2017). Mevcut durum ve bağlamın giriş niteliğinde bir karakterizasyonunun yanı sıra çatışmaya ilişkin genel bir fikir sağlamaktadır. Bir durum profilinin geliştirilmesi, daha sonraki aşamalarda çatışmaların daha derinlemesine anlaşılması için gereken ilk düzeydeki bilgiyi üretmektedir.

Neden Analizi

Neden çatışma olduğunu veya toplulukların belirli bir bağlamda çatışmaya karşı neden dirençli olduğunu anlamak, ilgili programatik yanıtların belirlenmesi ve bunların çatışma üzerinde mi yoksa çatışma içinde mi çalışılacağına odaklanılması açısından önemlidir. Çatışmalar çok boyutlu olgulardır ve çeşitli faktörler ve aktörler arasındaki karmaşık etkileşimlerin sonucu olarak anlaşılmalıdır. Çatışmalara ilişkin basit siyasi ve güvenlik temelli anlayışlardan kaçınmak ve daha geniş bir dizi konunun potansiyel önemine açık olmak önemlidir. Siyasi, yönetim, ekonomik, güvenlik, çevre gibi tematik boyutlarda şiddetli çatışmaların nedenleri ve sonuçları, cinsiyet, sosyal, dini ve kültürel vb. kategoriler bağlama en uygun şekilde gruplandırılabilir ve adlandırılabilir.

Çatışmaların hiçbir zaman tek bir nedeni bulunmamaktadır. Bu nedenle çatışma analizi, mevcut çatışma nedenlerinin ve potansiyel gerilim kaynaklarının çok boyutlu bir değerlendirmesini de gerektirmektedir. Neden analizi, sürecin temel bir bileşenidir; çatışmanın görünür belirtilerinin (çoğunlukla şiddet biçiminde) ötesine bakmayı ve bunların altında yatan faktörlere odaklanmayı amaçlamaktadır (Doucey, 2012). Neden analizi yapmanın amacı, çatışmaya neden olan veya çatışmayı tetikleyen birden fazla faktörü tanımlamak ve aynı zamanda bu faktörlerin herhangi bir bağlamda ne ölçüde yerleşmiş olduğunu ve yayılma ve etki derecesini ortaya çıkarmaktır (Stewart, 2002).

Paydaş Analizi

Çatışma esas olarak insan grupları arasındaki ve içindeki ilişkilerle ilgilidir. Çatışma aktörü, çatışmaya katkıda bulunan, çatışmadan olumlu ya da olumsuz etkilenen ve çatışmayla uğraşan kişi, grup ya da kurum olabilmektedir. Buna hem şiddet mağdurları hem de şiddet failleri dahildir. Bir bağlamdaki önemli aktörlerin kimler olduğuna, birbirlerini nasıl gördüklerine ve birbirleriyle nasıl etkileşime geçtiklerine ve onları bölen ve birbirine bağlayan şeyin ne olduğuna ilişkin genel bir bakış geliştirmek, herhangi bir çatışma analizinin

ve çatışma duyarlılığının ve ilgili programlamanın sağlanmasının temelini oluşturmaktadır (Ramirez, 1999; Schmeer, 1999).

Paydaş analizi herhangi bir çatışma değerlendirmesinin temel bir parçasıdır. Çatışmayı etkileyebilecek veya çatışmadan etkilenebilecek kritik yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası aktörleri belirlemekte ve incelemektedir. Gözden geçirilen çatışma analizi çerçevelerinden bazıları, bağlama katılım derecelerine göre, yani birincil, ikincil ve dış olmak üzere üç paydaş kategorisini (Luke, 2021) birbirinden ayırmaktadır. Diğer çerçeveler paydaşları aktif oldukları sosyal seviyeye (özellikle taban, orta seviye veya üst seviye) (Fetherston, 2000) ve temsil ettikleri aktör türüne (bireyler, gruplar, kuruluşlar veya kurumlar) göre farklılaştırmaktadır. Bu analiz bölümü, paydaşların hedeflerini, konumlarını, kapasitelerini ve kaynaklarını ve onların diğer aktörlerle ilişkilerini önemli ölçüde araştırmaktadır. Van Brabant'ın (2010: 6) tanımladığı gibi, bu tür bir analiz, hakim olan yıkıcı dinamikler açısından önemli olan ancak aynı zamanda daha yapıcı bir dinamiğe dönüşme açısından da önemli olabilecek tüm aktörlerin (görünür ve daha az görünür) öğrenilmesini sağlamaktadır.

Barış ve Çatışma Dinamiklerinin Analizi

Önceki adımlara dayanarak, barış ve çatışma dinamiklerinin analizi, arka plandaki durum, belirlenen çatışma nedenleri ve ilgili paydaşlar arasındaki etkileşimi araştırmaktadır. Çatışmayı hafifletmeye ve dönüştürmeye yönelik fırsatları belirlemek amacıyla, çatışma eğilimlerini (örneğin, kısa vadeli tetikleyiciler ve daha uzun modeller) yakalamak ve çatışmanın artma, azalma veya sabit kalma olasılığını (UNDP, 2016: 112) değerlendirmek için barış ve çatışma dinamikleri analizi kullanılmaktadır. Bu korelasyonları anlamak, çatışmanın artma, azalma veya sabit kalma olasılığını değerlendirmenin anahtarıdır. Temelde, çatışma analizinin bu adımının odak noktası, olumsuz veya olumlu değişimi yönlendiren dinamik güçlerdir. Bu hususları anlamak, bir ülkedeki çatışma ve şiddeti öne çıkaran ortak kalıpların belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Çatışmanın tırmanma risklerinin belirlenmesi ve gerilimleri azaltma ve çatışmaya karşı dayanıklılığı artırma fırsatlarının belirlenmesi (Carment ve Garner, 2011) çatışma analizlerine dahil edilmelidir. Çatışmanın nasıl gelişeceğine ilişkin sınırlı sayıda muhtemel kısa, orta ve uzun vadeli senaryoların geliştirilmesi ve ne kadar gerçekçi olduğunun değerlendirilmesi son derece faydalı olabilmektedir.

Ramsbotham, Miall ve Woodhouse, çatışma dinamikleri ve çatışma çözümünü tanımlarken, çatışmanın şematik bir yaşam döngüsü içerdiğini belirtmişler, “barışçıl toplumsal değişimden çatışma oluşumuna, şiddetli çatışmaya, ardından çatışma dönüşümüne ve tekrar barışçıl toplumsal değişime doğru bir ilerleme görülmektedir. Ancak tek yol bu değildir. Sıra,

çatışma oluşumundan çatışma dönüşümüne ve şiddetten kaçınarak toplumsal değişime geri dönebilir. Veya çatışma oluşumundan şiddetli çatışmaya, oradan da yeni çatışmaların yaratılmasına gidebilir” (2011: 26-27) ifadesini kullanmışlardır.

Çatışma analizi en temelde çatışmayı anlamaya yönelik bir süreçtir. Tanım, yöntem ve içerik, analizin amacına ve onu kimin yürüttüğüne bağlıdır. Ancak tüm çatışma analizleri, çatışmaya ve çatışmanın bir durumu nasıl etkilediğine odaklanacak şekilde düzenlenmektedir (Botes, 2008; Herbert, 2017; Sandole ve diğerleri, 2009).

Çatışma analizleri bağlam (sistemler, yapılar, konumlar), aktörler (cinsiyet, etnik köken, din vb. gibi kimlikler), eylemler (taktikler, motivasyonlar), dinamikler (eğilimler, tetikleyiciler, tırmanma), kaynaklar (tarih) hakkındaki soruları içerebilmektedir (Herbert, 2017; Schirch, 2013). Ayrıca analiz farklı düzeylere (mikro, orta, makro), sektörlerle (eğitim, ticaret, uluslararası ilişkiler, politika, kalkınma vb.) ve/veya sosyal kurumlara (aileler, topluluklar, toplumsal hareketler, örgütler, örgütler, vb.) odaklanabilmektedir (Levinger, 2013).

Çatışma analizi süreci yedi ana aşamada organize edilebilmektedir. Birincisi, analizin amacı, kapsamı, beklenen çıktıları ve bunların nasıl kullanılması gerektiğine ilişkin kararların alınması gereken hazırlık aşamasıdır. İkincisi, bir araştırma metodolojisinin geliştirildiği ve farklı analitik aşamaların dikkatle ifade edildiği ve hazırlandığı süreç tasarımı ve planlama aşamasıdır. Üçüncüsü, saha araştırması aşamasının mevcut bilgiyi doğrulamaya, bilgidaki boşlukları doldurmaya ve analizleri güncel hale getirmeye odaklanabilmesi için mevcut bilgi ve analizlerin toplandığı masa başı çalışma aşamasıdır. Dördüncü aşama saha araştırmasının yapıldığı aşamadır. Beşincisi veri analizi ve çıktı üretme aşamasıdır. Altıncısı, doğrulama ve akran değerlendirmesi süreçlerini içeren kalite güvence aşamasıdır. Yedinci ve son aşama, programlama ve/veya politika katılım çabalarına bilgi sağlamak için çatışma analizinden yararlanmaya odaklanmaktadır (Danish Refugee Council, 2020: 16).

Tablo 2: Çatışma analizi sürecinin aşamaları ve unsurları

Aşamalar	Unsurular
1 Analizin amacının, türünün ve kapsamının belirlenmesi	Amaç ve hedeflerin tanımı Analizin kapsamının belirlenmesi Kaynakların bütçenin, zaman çerçevesinin ve personelin belirlenmesi Çatışma analizi türünün belirlenmesi (Hızlı veya Standart) İlgili ekibin belirlenmesi (katılacak personelin belirlenmesi, rolleri ve sorumlulukları) Çatışma analizi süreci için Şartname'nin geliştirilmesi
2 Süreç tasarımı ve planlama	Çatışma analizi sürecinin planlanması Metodoloji tasarımı Araştırma ekibinin güvenliğine yönelik düzenlemeler Süreç boyunca personelin aktif katılımının sağlanması
3 Masa Başı Araştırma	Hedef bölgedeki çatışma ve yardım kuruluşlarının katılımıyla ilgili mevcut literatürün toplanması ve incelenmesi
4 Saha araştırması: Veri toplama ve başlangıç analizi	Saha personeli ve ortaklarla (eğer uygunsa) başlangıç toplantısı Odak grup tartışmaları (FGDs) ve önemli bilgilendirici görüşmeler (KIIs) Analize yönelik grup çalışmaları Katılımcı coğrafi bilgi sistemi haritalaması-GIS (metodolojiye dahil edilmişse). Ön bulguların belirlenmesi Saha ekibiyle brifing
5 Veri analizi ve rapor yazımı	Veri analizi Bulguların gözden geçirilmesi ve sonuçlandırılması Raporun ve diğer çıktıların yazılması Çatışma duyarlılığı, program/proje stratejisi ve dış paydaş katılımına ilişkin programatik ve operasyonel tavsiyelerin üretilmesi
6 Kalite Güvencesi	Saha lokasyonlarında ve başkentte (eğer uygunsa) doğrulama toplantıları Uzman akran incelemesi

Kaynak: Oliva ve Charbonnier, 2016.

Çatışma değerlendirmesi, sıklıkla çatışma analizi terimiyle birbirinin yerine kullanılan başka bir terimdir. Bir durumu veya olayı anlamlandırmak için aynı veri toplama ve analiz işlevini açıklamaktadır. Barış inşasının tanımı ve uygulaması gibi, çatışma analizi de bilimsel veya akademik kaynakları ve uygulayıcı kaynakları içermektedir.

Çatışma analizinde müdahale adımlarına dair bazı ana kavramlar bulunmaktadır. **Çatışma önleme (Prevention)** adımı, potansiyel çatışma kaynaklarının belirlenmesi ve analiz edilmesi gerekmektedir. Şiddetli çatışmaların önlenmesi için adımlar atılmalı; yapıcı, şiddet içermeyen çatışma dönüşümünün sürdürülmesi beklenmektedir (Langille, 2000; Jäger, 2014). **Barış koruma (Peacekeeping)**, şiddeti kontrol altına almaya ve çatışmanın savaşa dönüşmesini önlemeye yönelik girişimdir (Bellamy, Williams ve Griffin, 2010) ve savaş çıktıktan sonra yoğunluğunu, coğrafi yayılımını ve süresini sınırlamak, ateşkesi sağlamlaştırmak ve savaşın bitiminden sonra yeniden yapılanma (Walter, Howard ve Fortna, 2021) için alan yaratmak başlıca hedefidir. Genellikle Birleşmiş Milletler, Mavi Kasklılar gibi uluslararası silahlı kuvvetleri, barış koruma görevlileri olarak görevlendirmektedir. **Barış yapma (Peacemaking)**, çatışmayı sona erdirmeye ve dönüştürmeye yönelik diplomatik ve politik faaliyetleri (Reisman, 1993) ifade etmektedir. Barış yapma girişimleri, gerilimi azaltma, ön müzakereler, arabuluculuk, müzakereler ve barış görüşmelerini içermektedir. **Barış inşası (Peacebuilding)**, yapısal sorunları ve çatışan taraflar arasındaki uzun vadeli ilişkileri ele alarak barışı sağlama (Lederach ve Appleby, 2010) ve barış koruma çalışmalarını desteklemekte olup yapısal ve kültürel şiddetin aşılması projesi olarak da nitelendirilmektedir. Barış inşası alanı ve çatışma analizi, akademisyenler ve programlar, sivil toplum kuruluşları ve uygulayıcılar ile birlikte 1960’larda ortaya çıktıklarından bu yana gelişmiştir (Carey, 2020; Danielsson, 2020; Goetze, 2017). Barış inşası terimi genel olarak çatışmayı ele alan çalışmaları tanımlamanın bir yolu olarak kullanılmaktadır. Salt barış inşasının tanımı daha geniş bir yelpazede değişiklik göstermektedir ve hem akademisyenler hem de uygulayıcılar arasında tartışılmaktadır (Barnett vd., 2007, 2021; Boutros-Ghali, 1992; Call ve Cook, 2003; Schirch, 2008). Barış inşasının tanımları büyük farklılıklar göstermektedir (Barnett ve diğerleri, 2007, 2021; Boutros-Ghali, 1992; Schirch, 2008). Routledge Barış İnşası El Kitabı (Mac Ginty, 2015), barış inşası teriminin birçok farklı anlamı ve kullanımına ilişkin genel bir bakış sunmaktadır. Spence, “barışı inşa etme süreci yeni tutum ve uygulamaları gerektirmekte olup esnek, istişari ve işbirlikçi olan ve çatışmanın temel nedenlerine ilişkin bağlamsal bir anlayıştan hareket eden tutumlar ve uygulamalar” (2001: 145) olmaları gerektiğini ifade etmektedir. “Daha geniş anlamda, barış inşası daha yönetilebilir, barışçıl ilişkiler ve yönetim yapılarına doğru bir dönüşümü içermekte olup uzun dönemde ise, kök nedenleri ve etkilerini ele alma, farklılıkları uzlaştırma, ilişkileri normalleştirme ve şiddete başvurmadan çatışmayı yönetebilecek kurumlar kurmayı hedefleyen bir süreçtir” (Özerdem, 2019: 17). Barış inşası yaklaşımında yerel sahiplenmenin önemi de göz ardı edilmemelidir. Uyarlanabilir barış inşası yaklaşımı, karmaşıklık, dayanıklılık ve yerel sahiplenme kavramlarıyla şekillenmektedir (De Coning, 2018: 305). Barış inşa etme çalışanları da, öz-örgütlenmenin ortaya çıkmasını sağlayan

süreçleri kolaylaştırarak ve teşvik ederek topluma yardımcı olabilmektedirler (De Coning: 2016, 175).

Çatışma analizi barış inşasını hızlandıran bir faktördür. Çatışma analizinin büyük kısmı daha çok çatışma nedenlerinin ve dinamiklerinin araştırılmasına odaklanmaktadır. Çatışmaların anlaşılması, barış inşası stratejilerinin doğru şekilde formüle edilmesi için çok önemlidir. Aynı zamanda uygun teknik ve yöntemi kullanarak uygulanmasına yönelik yaklaşımların etkili bir şekilde uygulanmasına da yardımcı olmaktadır. Barış inşasının amacı, çatışmanın temel nedenlerini belirleyerek ve çatışma çözüm stratejileri oluşturarak insan güvenliğini artırmaktır (Poku, Renwick ve Porto, 2007: 2). Çatışma analizi açıkça, çatışmaların ve şiddetin temel nedenlerini ortaya çıkarmada, uzlaşmayı teşvik etmede ve daha fazla şiddet ve istikrarsızlığı önlemek için önleyici adımlar atmada önemli bir rol oynayan bir barış inşa etme işlevidir. Açık bir şekilde, çatışma analizi, çatışmaların ve şiddetin temel nedenlerini ortaya çıkarmanın yanı sıra uzlaşmayı teşvik etmede ve daha fazla şiddet ve istikrarsızlığı önlemek için önleyici adımlar atmada önemli bir rol oynayan bir barış inşa etme işlevidir (Barnett, 2006: 176; MacGinty, 2013: 3; Lamidi, 2019: 17). Bu konular, insanların tutumlarını, davranışlarını ve inançlarını etkilemeyi ve bireyler ile gruplar arasındaki çatışmayı barış içinde bir arada yaşamaya dönüştürmeyi amaçlamaktadır (Noll, 2013: 17). Ancak, tüm insani güvenlik veya kalkınma programlarının barış inşasına önemli ölçüde katkıda bulunmadığını hatırlamak çok önemlidir (Poku, Renwick ve Porto, 2007: 3; Francis, 2008: 34; Lamidi, 2021: 2).

SONUÇ

Bu çalışmada gösterildiği üzere çatışma analizi, barış inşasının kapsamlı tasarımı için farklı düzeylerde analitik çıktılar sunmaktadır. Çatışma dinamiklerinin anlaşılması barış inşa etme çabalarının da güçlü algılanmasına neden olmaktadır. Çatışma analizi esnasında çatışma dinamikleri çok iyi anlaşılmalıdır; böylece daha sonra başka bir çatışmaya dönüşebilecek durumlar yakalanabilecektir. Bunun gerçekleşmemesi barış inşası açısından büyük bir sınırlama teşkil etmektedir. Ayrıca çatışma analizinin barış inşasından ayrı olmadığını ve hem aktörlerin hem de kurumların çıkarlarının iki kavram arasındaki iki değişkenli ilişkileri etkileme konusunda güçlü bir eğilime sahip olduğunu da unutmamak gerekir. Pratik anlamda, uygun ve sonuç odaklı barış inşası müdahaleleri için çatışma analizi, çatışma öncesinde, sırasında ve sonrasında daha işlevsel hale getirilmelidir. Ayrıca çatışma analizinin sonucu, barış inşası stratejilerinin uygulanmasına doğrudan odaklanmış bir tepkiye sahiptir. Buna ek olarak çatışma analizi, barış inşasında bazı zayıflıklara yer açan tamamlayıcı sorunları da ortaya çıkarma yeteneğine sahiptir. Çatışma analizi barış inşası için bir araç olarak büyük bir potansiyele sahiptir. Bu haliyle barış inşası uygulaması için pozitif değeri ve sosyal tutarlılığı etkileyebilecektir.

KAYNAKÇA

- Barnett, R. (2006). Peacebuilding and State-building in Afghanistan: Constructing Sovereignty for Whose Security?. *Third World Quarterly*, 27(1), 175-185.
- Barnett, M., Kim, H., O'Donnell, M. ve Sitea, L. (2007). Peacebuilding: What is in a name? *Global Governance: A Review of Multilateralism and International Organizations*, 13(1), 35-58.
- Barnett, M., Kim, H., O'Donnell, M. ve Sitea, L. (2021). Peacebuilding: What is in a name?. Editör: K. Mills ve K. Stiles. *Understanding Global Cooperation, Twenty-Five Years of Research on Global Governance*. Brill.
- Bellamy, A. J., Williams, P. D. ve Griffin, S. (2010). *Understanding Peacekeeping*, Cambridge: Polity Press.
- Botes, J. (2008). Structural transformation. Editör: S. I. Cheldelin ve D. Druckman. *Conflict* (2. baskı), A&C Black.
- Boutros-Ghali, B. (1992). An agenda for peace: Preventive diplomacy, peacemaking, and peacekeeping. *International Relations*, 11(3), 201-218.
- Call, C. T. ve Cook, S. E. (2003). On democratization and peacebuilding special issue on governance after war: Rethinking democratization. *Global Governance*, 9(2), 233-246.
- Carey, H. F. (2020). *Peacebuilding paradigms: The impact of theoretical diversity on implementing sustainable peace*. Cambridge University Press.
- Carment, D. ve Garner, K. (1999). Early warning and conflict prevention: Problems, pitfalls and avenues for success. *Canadian Foreign Policy Journal*, 6(2), 103-121.
- Danielsson, A. (2020). Transcending binaries in critical peacebuilding scholarship to address 'inclusivity' projects. *Third World Quarterly*, 41(7), 1085-1102.
- Danish Refugee Council. (2020). *Conflict Analysis Guidelines*, DDG ve DRC.
- De Coning, C. (2016). From peacebuilding to sustaining peace: Implications of complexity for resilience and sustainability. *International Policies, Practices and Discourses*, 4(3), 166-181.
- De Coning, C. (2018). Adaptive Peacebuilding. *International Affairs*, 94(2), 301-317.
- Doucey, M. (2012). Understanding The Root Causes Of Conflicts : Why it Matters for International Crisis Management. *The International Affairs Review*.
- Fetherston, A. B. (2000). *Peacekeeping, Conflict Resolution and Peacebuilding: A Reconsideration of Theoretical Frameworks*. Editör O. Ramsbotham, T. Woodhouse, *Peacekeeping and Conflict Resolution*, London: Routledge.
- Fisher, S., Abdi, D. I., Ludin, J., Smith, R., Williams, S. ve Williams, S. (2000). *Working with Conflict, Skills and Strategies for Action*. London: Zed Books.
- Francis, D. (2008). *Peace and Conflict in Africa*. Editör: J. Lind ve K. Sturman. *Scarcity and Surfeit: The Ecology of Africa's Conflicts*, London: Zed Books.

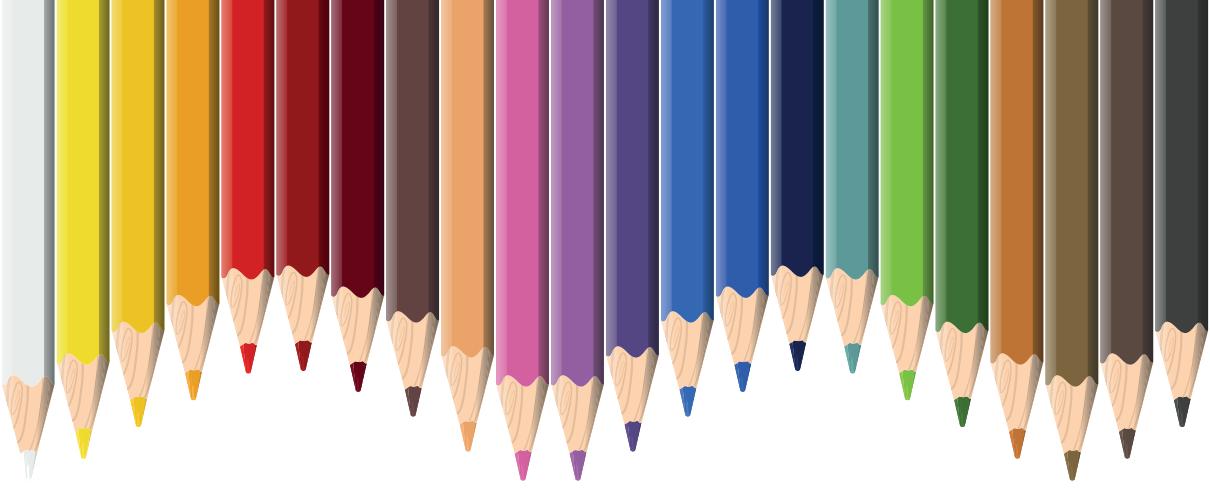
- Goetze, C. (2017). *The distinction of peace: A social analysis of peacebuilding*. University of Michigan Press.
- Herbert, S. (2017). *GSDRC conflict analysis: Topic guide*. GSDRC: University of Birmingham.
- Jacoby, T. (2008). *Understanding Conflict and Violence*. Oxon: Routledge.
- Jäger, U. (2014). *Peace Education and Conflict Transformation*. Berlin: Berghof Foundation.
- Jeong, H. (2017). *Peace and Conflict Studies, An Introduction*. Oxon: Routledge.
- Lamidi, K. (2019). *Peacebuilding: Conceptual, Trajectory and Imperative Analyses in the Third World Countries*. *Canadian Social Science*, 15(2), 53-64.
- Lamidi, K. (2020). *Localism and Peacebuilding Mechanisms in African Countries*. *Peace Studies Journal*, 13(2), 10-28.
- Langille, H. P. (2000). *Conflict Prevention: Options for Rapid Deployment and UN Standing Forces*. Editör O. Ramsbotham, T. Woodhouse, *Peacekeeping and Conflict Resolution*, London: Routledge.
- Leatherman, J. ve Väyrynen, R. (1995). *Conflict Theory and Conflict Resolution: Directions for Collaborative Research Policy*. *Cooperation and Conflict*, 30(1), 53-82.
- Lederach, J. P. ve Appleby, R.S. (2010). *Strategic Peacebuilding: An Overview*. Editör: D. Philpott ve G. F. Powers. *Strategies of Peace, Transforming Conflict in a Violent World*, New York: Oxford University Press.
- Levi, A. M. ve Benjamin, A. (1977). *Focus and Flexibility in a Model of Conflict Resolution*. *Journal of Conflict Resolution*, 21(3), 405-425.
- Levinger, M. B. (2013). *Conflict analysis: Understanding causes, unlocking solutions*. United States Institute of Peace.
- Luke, H. (2021). *Stakeholder Analysis And Management – Primary And Secondary*, <https://cmsvoc.co.uk/blog/stakeholder-analysis-and-management-primary-and-secondary/> adresinden 11 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Lund, M. S. (2004). *Preventing Violent Conflicts: Conflict-Sensitive Development in the 21st Century*, World Bank.
- Mac Ginty, R. (2013). *Indicators+: A Proposal for Everyday Peace Indicators*. *Evaluation and Program Planning*, 36, 1-78.
- Mac Ginty, R. (2015). *Routledge handbook of peacebuilding*. London: Routledge.
- Noll, D. (2013). *What is Peacemaking?* Toronto: Centre for Urban and Community Studies.
- Oliva, F. ve Charbonnier, L. (2016). *Conflict Analysis Handbook*, Turin: United Nations System College.
- Özerdem, F. (2019). *Çatışma ve Barış Üzerine Temel Kavramlar. İçsel, Kişilerarası, Toplumsal ve Küresel Çatışma ve Barış Terminolojisi*, İstanbul: Kriter Yayınevi.

- Peace Infrastructures, (2023). Conflict Analysis. <https://www.peaceinfrastructures.org/thematic/conflict-analysis> adresinden 15 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Poku, N., Renwick, N. ve Porto, G. (2007). Human Security and Development in Africa. *International Affairs*, 83, 1-6.
- Ramirez, R. (1999). Stakeholder Analysis and Conflict Management. Editör D. Buckles. *Cultivating Peace, Conflict and Collaboration in Natural Resource Management*, Ottawa: The World Bank.
- Ramsbotham, O., Woodhouse, T. ve Miall, H. (2011). *Contemporary Conflict Resolution: the prevention, management and transformation of deadly conflicts*, Cambridge: Polity Press.
- Regan, R. M. ve Errol A. Henderson, E. A. (2002). Democracy, Threats and Political Repression in Developing Countries: Are Democracies Internally Less Violent? *Third World Quarterly*, 23(1), 119-136.
- Reisman, W. M. (1993). Peacemaking. *Yale Journal of International Law*, 18, 415-423.
- Rothbart, D. ve Cherubin, R. (2009). Causation as a Core Concept in Conflict Analysis. Editör D. Sandole, S. Byrne, I. Sandole-Staroste ve J. Senehi. *Handbook of Conflict Analysis and Resolution*, Oxon: Routledge.
- Sandole, D. J. D., Sandole-Staroste, I., ve Senehi, J. (2009). *Handbook of conflict analysis and resolution*. Oxon: Routledge.
- Sargent, N., Picard, C. ve Jull, M. (2011). Rethinking Conflict: Perspectives from the Insight Approach. *Negotiation Journal*, 27(3), 257-395.
- Schirch, L. (2008). Strategic peacebuilding: State of the field. *Peace Prints: South Asian Journal of Peacebuilding*, 1(1), 1-17.
- Schirch, L. (2013). *Conflict assessment and peacebuilding planning: Toward a participatory approach to human security*. Kumarian Press.
- Schmeer, K. (1999). Stakeholder Analysis Guidelines, https://dev2.cnxus.org/wp-content/uploads/2022/04/Stakeholders_analysis_guidelines.pdf adresinden 5 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.
- Schmeidl, S., Ware, A. ve Alberti, C. (2023). Conflict sensitivity/Do No Harm (DNH) in development, humanitarian, and peacebuilding practice – reflections and emerging trends. *Development in Practice*, 33(5), 517-527.
- Spence, R. (2001). "Post-Conflict Peacebuilding: Who Determines the Peace?" Editör: B. Evans-Kent ve R. Bleiker. *Rethinking Humanitarianism Conference Proceedings*, 24-26 September 2001, St Lucia: University of Queensland
- Stewart, F. (2002). Root causes of violent conflict in developing countries. *BMJ*, 324(7333), 342-345.
- UN, (2016). United Nations Conflict Analysis Practice Note, <https://unsdg.un.org/sites/default/files/Conflict-Analysis-Practice-Note-13-May-2016-Version.pdf> adresinden 28 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.

UNDP, (2016). Conducting A Conflict and Development Analysis, UNDP.

Van Brabant, K. (2010). Peacebuilding How: Good practices in conflict analysis. Interpeace.

Walter, B. F., Howard, L. M. ve Fortna, V. P. (2021). The Extraordinary Relationship between Peacekeeping and Peace. British Journal of Political Science, 51(4), 1705-1722.

Bölüm 7

OSMANLI'DAN CUMHURİYET DÖNEMİNE AZINLIK VAKIFLARI VE TAŞINMAZ MAL EDİNMELEİ SORUNU

Zeynep Kübra KAHRAMAN¹

Feyza Nur DURAN²

¹ Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Karabük, ORCID: 0000-0002-5710-0243, zeynekubrapoyraz@karabuk.edu.tr

² Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, ORCID: 0009-0007-9279-3536, feyzanurdurann@gmail.com

GİRİŞ

Ülkemizde “azınlık vakıfları” kavramının temeli Lozan Antlaşması’na dayanmaktadır. Osmanlı millet anlayışı doğrultusunda Lozan kapsamında kabul edilen azınlıklar Rum, Ermeni ve Yahudi milletleridir. Bahsi geçen gayrimüslim toplulukların kurmuş olduğu azınlık vakıfları olarak ifade edilen kurumların geçmişi Osmanlı dönemine dayanmaktadır. Osmanlı döneminde, özellikle Tanzimat’tan sonra gayrimüslim tebaanın kurduğu hayri kuruluşlar Lozan Antlaşması ile güvence altına alınmıştır. Daha sonra Türkiye Cumhuriyeti döneminde çıkarılan 2762 sayılı Vakıflar Kanunu’nu ile bu kurumlara tüzel kişilik tanınmış ve ibraz edecekleri bir beyannameyle bu tarihe kadar elde ettikleri taşınmaz mallarını kendi adlarına tescil imkanı sağlanmıştır. Bugün ülkemizdeki azınlık vakıflarının varlığı literatürde “1936 Beyannamesi” olarak geçen bu beyannamelere dayanmaktadır. Yürürlükte olan 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’nda söz konusu vakıfların dışında “azınlık vakfı” adıyla yeni vakıfların kurulmasına izin verilmemektedir.

I. AZINLIK KAVRAMI

Etimolojik olarak Latince “küçük, az” anlamına gelen “minör” kelimesinden türeyen azınlık (*minority*) kavramı sosyolojik bakımdan bir toplulukta sayısal olarak az bulunan ve çoğunluktan farklı olan anlamına gelmektedir. (Oran, Küreselleşme ve Azınlıklar, 2001, s. 66) Azınlık “*geniş bir grubun (normal olarak toplum) içinde kendine özgü özel bağlarla bütünleşmiş bir alt grup*” olarak tanımlanmaktadır. (Alkan, 2009, s. 93)

Hukuksal açıdan genel kabul görmüş ve bağlayıcı niteliğe sahip bir azınlık tanımı bulunmamaktadır. Dolayısıyla uluslararası hukukta devletler azınlıkların statüsünü ya ulusal yasalarla ya da uluslararası antlaşmalarla belirlemektedir. (Bilgin, 2007, s. 17; Oran, 1994, s. 284) Bu bakımdan Türkiye’deki azınlık tanımı konusunda temel metin Lozan Antlaşması’dır. (Oran, 2003, s. 72)

Türkiye toplumunun geçmişini oluşturan Osmanlı Devleti’nde azınlıklar din ve mezhep kriteri esas alınarak tanımlanmış ve gayrimüslim gruplar azınlık olarak kabul edilmiştir. Din ve mezhep kriteri esas alınarak Fatih’ten itibaren oluşturulan millet sistemi içerisinde yer alan topluluklar “Rum-Ortodoks Milleti”, “Ermeni Milleti”, “Yahudi Milleti” olarak adlandırılmıştır. (Georgeon, 2006, s. 2; Braude, 2014, s. 245; Bozkurt, 1989, s. 10; Eryılmaz, 1990, s. 26) Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde de azınlıklar Lozan Antlaşması’na dayalı olarak yine inanç merkezli olarak tanınmıştır. (Alkan, 2009, s. 94) Lozan Antlaşması’nın azınlıkların korunmasına ilişkin 37-45. maddelerinde bunlardan “Müslüman olmayan azınlıklar” olarak söz edilmiş ve söz konusu maddelerde isimleri zikredilmemekle birlikte uygulamada Rum-Ortodoks, Ermeni ve Yahudi toplulukları azınlık olarak kabul edilmişlerdir. Bunlar

dışında Türkiye’de başka azınlık kabul edilmemiştir. (Güneri, 2006, s. 79-80; Özkaya, 2011, s. 177; Taşdemir & Saraçlı, 2007, s. 32)

II. VAKFIN TANIMI VE UNSURLARI

Vakıflar Türk hukuk tarihinde ve özellikle Osmanlı döneminde büyük bir öneme sahip olmuştur. Hayri ve dini amaçlarının yanı sıra günümüzde devletin üstlendiği çeşitli görevleri de yerine getiren vakıfların kaynağı ve tanımı konusunda kesin bir ortak bilgiye ulaşmak mümkün değilse de bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Osmanlı Devleti’nin resmi mezhebi kabul edilen Hanefi mezhebinde vakfın tanımı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ebu Hanife vakfı “*mülk olan bir aynı vakfedenin mülkünde alıkoymak ve menfaatlerini fakirlere veya diğer hayır yollarına sadaka olarak vermek*” olarak tanımlarken Ebu Yusuf ve İmam Muhammed ise vakfı “*menfaati Allah’ın kullarına ait olmak üzere mülk olan bir aynı, daimî surette Allah’ın mülkü olmak üzere temlik (başkasının mülkiyetine vermekten) ve temellükten (mülkiyetini almaktan) men ve hapsetmek...*” olarak ifade etmektedir. Vakfın mülkiyetinin kime ait olduğu hususu iki tanım arasındaki en önemli farktır. Ebu Hanife’ye göre vakıf mülkiyeti vakfedende kalmaktayken, diğer görüşe göre mülkiyet kamuya (Allah’a) ait olmaktadır. Osmanlı uygulamasında ise ikinci görüş benimsenmiştir. (Akgündüz, 1988, s. 40 vd.; Efendi, 1977, s. 13; Öztürk, Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, 1995, s. 49-53; Pakalın, 1993, s. 576-577; Akman, 2019, s. 39) (Cin & Akyılmaz, 2010, s. 334-335; Özkaya, 2011, s. 23; Üçok, Mumcu, & Bozkurt, 2017, s. 148)

İslam-Osmanlı Hukuku’nda bir vakfın geçerli bir şekilde kurulabilmesi için irade beyanı, vakfeden (vâkıf), vakfedilen mal (mevkuf) ve vakıftan yararlananlarla (mevkufun aleyh) ilgili birtakım şartlar aranmaktadır. (Akgündüz, 1988, s. 57) Osmanlı hukukçularına göre vakıf, vakfedenin irade beyanıyla kurulabilen tek taraflı bir hukuki işlemdir. Bu sebeple Osmanlı uygulamasında vakıftan yararlanacakların kabul beyanından bağımsız olarak vakfedenin irade beyanı vakfın kuruluşu için yeterlidir. Diğer bir deyişle irade beyanı vakfın kurucu unsurudur. (Efendi, 1977, s. 18; Akgündüz, 1988, s. 53 ve 58-59) Vakıf kişinin malvarlığında azalmaya sebep olan bir hukuki işlem olduğundan malını vakfeden kişinin hür ve tam eda ehliyetine (akıl, baliğ ve reşit) olması gerekmektedir. Bunun yanı sıra İslam-Osmanlı hukukunda vakfedenin Müslüman olma şartı yoktur. Osmanlı’da zimmiler ve müstemenler de vakıf kurma haklarına sahiptirler. (Cin & Akyılmaz, 2010, s. 338; Akgündüz, 1988, s. 114)

Vakıf işleminin geçerli olması için vakfın gelirlerinin bir hayır amacına tahsis edilmesi (*kurbet şartı*) gerekmektedir. Zimmi ve müstemenler tarafından kurulan vakıflara ilişkin kıstas ise hem vakfedenin inancı hem de İslam hukuku açısından kurbet şartının gerçekleşmesidir. Her ikisi bakımından hayır amacı gerçekleştiği takdirde vakıf geçerli olacaktır. Buna göre zimmi fakirlere

Müslüman ya da gayrimüslim kişilerin vakıf yapması mümkün kılınmış ancak kilise, manastır veya havraya yapılan vakıflar geçerli kabul edilmemiştir. Ayrıca müstemenler bakımından da bu kimseler vakıf kurabildikleri halde müstemenler yararına kurulan vakıflar geçerli kabul edilmemiştir. (Akgündüz, 1988, s. 171-173)

Yukarıda anlatılanlar doğrultusunda azınlık vakıfları diğer adıyla cemaat vakıfları olarak ifade edilen vakıflar gayrimüslimlere yönelik vakıflardır. Osmanlı Devleti'ndeki millet anlayışı doğrultusunda Lozan'da azınlık olarak kabul edilen Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler tarafından kurulan vakıflar "azınlık vakıfları" olarak ifade edilmektedir. Bahsi geçen bu azınlık grupların kurdukları vakıfların Türk hukukunda "azınlık vakfı" olarak kabul edilebilmesi için Türk Kanunu Medenisi'nin yürürlüğe girdiği 4 Ekim 1926 tarihinden önce kurulmuş olması gerekir. (Danıştay 10. Dairesi, 2005) Zira günümüzde yürürlükte bulunan 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 101. maddesine göre "*belli bir ırk ya da cemaat mensuplarını desteklemek amacıyla*" vakıf kurulamayacağından dolayı Türk hukukunda bugün azınlık (cemaat) vakıflarının kurulması mümkün değildir. (İzmirli, 2018, s. 101)

III. AZINLIK VAKIFLARINA İLİŞKİN TARİHİ SÜRECİ

Osmanlı Devleti'nde zimmi ve müstemenlerin hayri ve sosyal amaçlarla vakıf kurmalarına izin verilmiş ancak kilise ve havra onarımı veya inşası, dini kitapların basım ve dağıtımı, başka bir inancın yayılması, telkini amacıyla vakıf kurmaları kabul edilmemiştir. Diğer bir deyişle doğrudan kilise ve manastırlar adına vakıf yapılması kabul edilmemiş, vakıfların bu dini yapılarla ilişkisi genellikle ihtiyaç sahibi gayrimüslimlerin bu mekanların etrafında toplanmalarıyla ortaya çıkmıştır. (Öztürk, 2003, s. 119; Korkusuz & Ergün, 2008, s. 111) Günümüzde de vakıflar belirli bir amacın gerçekleştirilmesi için kurulmakta ancak ahlâka, adaba, millî menfaatlere, kanuna aykırı amaçlarla vakıf kurulmasına izin verilmemektedir. Türk Medeni Kanunu'nun 101. maddesi son fıkrasına göre "*belli bir ırk ya da cemaat mensuplarını desteklemek amacıyla*" da vakıf kurulamayacağından bugün Türk hukukunda yeni azınlık vakıflarının kurulması mümkün değildir. (İzmirli, 2018, s. 102) Diğer bir deyişle azınlık vakıfları eski hukukumuzda göre kurulan vakıflardır. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte bu kurumlar mevcut kanunlar kapsamında vakıf olarak değerlendirilmiştir. (Ekşi, 2011, s. 117) Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde azınlık vakıflarının statülerinde köklü değişiklikler olduğundan bunlar Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi olarak ayrı başlıklar altında incelenecektir.

A. OSMANLI DÖNEMİNDE AZINLIK VAKIFLARI

Osmanlı toplumu çok uluslu bir yapıya sahip olup, bu yapıda din kriteri esas alınarak tüm Müslümanlar İslam milletinden kabul edilmiş; Rumlar,

Ermeniler, Yahudiler gibi diğer gayrimüslim gruplar ise bağımsız birer dini grup veya “millet” olarak kabul edilmiştir. (Bozkurt, Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar, 1995, s. 50) Her bir cemaat kendi ruhani liderleri tarafından temsil edilirdi. (Güneri, 2006, s. 96; Bozkurt, 1989, s. 10; Cin & Akyılmaz, 2010, s. 194-195)

Osmanlı Devleti’nde cemaatlerin idaresinde bulunan ve cemaat liderleri tarafından yönetilen ibadethane, okul, hastane gibi “müesseat-ı hayriye” olarak adlandırılan hayri kurumların büyük bir çoğunluğu çok eski kurumlardır. Özellikle Fatih döneminde başlayan ve hazine gelirleri artırmak amacıyla yürütülen geniş mülk ve vakıf topraklarının miri araziye dönüştürülmesi politikası neticesinde fethedilen topraklardaki bu kurumların arazileri, miri statüde kabul edilmiş ve tasarruf hakkı padişah fermanları ve beratlarıyla eski sahiplerinin elinde bırakılmış ve onlara tahsis edilmiştir. (Kurban & Hatemi, 2009, s. 9; Durmuş, 2019, s. 150; Ekşi, 2011, s. 10) Azınlıklara okul, mezarlık, hastane gibi yeni yapılar yapılabilmesi için de padişah fermanına ihtiyaç vardı. Bu uygulamanın bir sonucu olarak da vakfiyeleri bulunmadığı için bu tür hayri kurumlar vakıf olarak değil, birer dini ya da hayri kurum olarak görülmektedir. (Aydoğdu, 2008, s. 202) Fakat bu uygulama esas amaç ve işlevleri açısından birer vakıf olan bu kurumlara hukuki bir sıfat tanınmasına ve dolayısıyla bu statünün getireceği bazı hak ve kazanımlardan yararlanmalarına engel oluşturmuştur. (Vingas, 2012, s. 48) Diğer bir deyişle varlıklarını de facto sürdüren bu yapıların hukuki statülerindeki bu belirsizlik ve tüzel kişiliklerinin bulunmaması sebebiyle malları kendi adlarına kaydedilmemiştir. Bunun yerine tasarrufunda bulundukları malları tapuda nam-ı müstear (güvenilir gerçek kişi) veya nam-ı mevhum (aziz ve azizeler) adına kaydettirmişlerdir. (Sakmar, 2005, s. 118)

II. Selim döneminde, Şeyhülislam Ebu Suud Efendi, bugün azınlık vakıfları olarak adlandırılan yapıların hukuki statüsünü İslam hukukuna göre belirlemiştir. Ebu Suud Efendi’ye göre gayrimüslimlerin tasarrufunda olan miri yerlerdeki bağ, bahçe, değirmen, ev, dükkân gibi mülklerin kiliseye vakfedilmeleri mümkün değildir. Şayet bu şekilde vakıf kurulursa; vakıflar veya varisleri hayattaysa bunları geri alabilecek, değilse bunlar beytülmale ait olacak ve gerekirse değerleri üzerinden üçüncü kişilere satılabilecektir. Ancak söz konusu mülkler kiliseye değil de ruhban, fukara ya da köprü ve çeşmelere vakfedilerek kadılarca tescil edilmişse sahih kabul edilmiştir. Böylelikle Ebu Suud Efendi söz konusu kurumları birer vakıf olarak kabul etmese de hukuki bir zemine oturtmuştur. (Kenanoğlu, 2017, s. 334; Durmuş, 2019, s. 151)

16 Şubat 1328 (1912) tarihli Eşhas-ı Hükmiyenin Gayrimenkul Emval-i Tasarruflarına Dair Kanun-u Muvakkat ile 3 ve 4. maddeleriyle Osmanlı tabiyetindeki şirketlere, cemaat ve hayır kurumlarına taşınmaz mal edinme hakkı tanınmıştır. Söz konusu Kanun hükümlerinde “vakıf” adı kullanılmamış,

sadece “cemaat ve müessesat-ı hayriye” ifadelerine yer verilmiştir. Böylelikle vakfiyeleri ve mütevellileri bulunmadığından dolayı gerçek manada birer vakıf olmamalarına rağmen bu kurumlara tapuda başkaları adına kaydolmuş mallarını kendi tüzel kişilikleri adına kaydettirme imkanı sağlanmıştır. (Hatemi, 1985, s. 1677; İmamoğlu, 2006, s. 58-59; Aydoğdu, 2008, s. 202-204; Ekşi, 2011, s. 29; İzmirli, 2018, s. 104) Bu geçici kanunla gayrimüslimlere ait müessesat-ı hayriyeler tüzel kişilik kazanarak günümüzdeki azınlık vakıfları halini alma süreci başlamıştır.¹

1912 tarihli Kanun’un verdiği yetkiyle azınlık vakıfları, mülkiyetleri takma isimlerle başkaları adına kayıtlı ve tasarruflarında bulunan taşınmaz mallarını kendi tüzel kişilikleri adına geçirilmesi için Defter-i Hakani idarelerine birer beyannameyle başvurmuşlardır. Kanunda öngörülen kurallara uygun olarak 6 aylık süre içerisinde beyanname veren azınlıkların kilise, havra, okul, hastane, yetimhane gibi sosyal, kültürel, dini ve hayri kurumları tüzel kişilik olarak kabul edilmiştir. Bu süre içerisinde başvuruda bulunmayanların daha sonra tescil istemesi mümkün değildir. (Güneri, 2006, s. 89; Öztürk, 2003, s. 129) Bu altı aylık süreler 1914 ve 1918 yıllarında yürürlüğe giren kanunlarla altışar ay daha uzatılmıştır. (Em, 2006, s. 37) Neredeyse tamamının vakfiyeleri olmamasına rağmen bugünkü azınlık vakıflarının hukuki temelini oluşturan süreç böyle başlamıştır. (Öztürk, 2003, s. 129)

Burada önemli bir noktaya değinmek gerekir. Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının kendi mülk mallarını vakfederek sahih bir şekilde kurmuş oldukları ve vakfiyeleri bulunan vakıflarda, vakfedilen taşınmaz malların vakıflar adına tescil edildiği görülmektedir. Bu şekilde kurulan ve İslami vakıflar olarak da ifade edilen bu vakıflar, azınlık vakıflarından tamamen farklı olarak klasik ve sahih vakıf statüsündedir. (Durmuş, 2019, s. 152-153)

B. CUMHURİYET DÖNEMİNDE AZINLIK VAKIFLARI

Cumhuriyetin ilan edilmesinden hemen önce gerçekleştirilen Lozan görüşmelerinde Osmanlı açısından en çetin ve tartışmalı konulardan birisi azınlıklar meselesi olmuştur. (Birsell, 1933, s. 271) Yukarıda da ifade edildiği gibi Lozan Antlaşması’yla ülkemizde; Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri azınlık olarak kabul edilmiştir.

Azınlıklar konusunda Lozan Konferansı’nda gerçekleştirilen görüşmelerden sonra Lozan Antlaşması’nın III. Bölümünde yer alan 37-45. maddelerinde azınlık hakları ve azınlık vakıflarının durumu düzenlenmiştir. Söz konusu hükümlerde gayrimüslim azınlıkların giderlerini kendileri

¹ Sungurbey, azınlık vakıflarının 1912 tarihli Kanun-u Muvakkat’tan önce dahi tüzel kişiliklerinin, hak ehliyetlerinin ve taşınmazlara tasarruf ehliyetlerinin bulunduğunu kabul etmektedir. Sungurbey’e göre 1912 tarihli Kanun-u Muvakkat’a kadar azınlık vakıflarının yalnızca kayden taşınmaz mal tasarruflarına izin verilmemiştir. (Sungurbey, 2001, s. 349 ve 353)

karşılama şartıyla hayır kurumlarının, dini ve sosyal kurumların, okul ve benzeri eğitim kurumların yönetimi ve denetimi konusunda Türk vatandaşlarıyla eşit haklara sahip olacakları belirtilmiştir. (Madde 40) Ayrıca Türkiye'nin azınlıklara ait kilise, havra ve mezarlıklar gibi dini kurumlara karşı her konuda koruma sağlayacağı ayrıca Türkiye'deki azınlık vakıflarına ve dini, hayri kurumlarına her türlü konuda kolaylık ve müsaade göstereceğini taahhüt edilmiştir. (Madde 42) (Çağatay, 2011, s. 125) Böylelikle Lozan Antlaşması'yla daha önceden çeşitli sebeplerle azınlıklara ve bunlara ait vakıflara tanınmış olan hakların ve mevcut durumlarının korunması kabul edilmiştir. (Öztürk, 2003, s. 132)

Lozan Antlaşması'nın bahsi geçen hükümleri doğrultusunda iç hukukta da çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin 2644 sayılı Tapu Kanunu'nun 3. maddesiyle azınlıklara ait dini, ilmi, hayri müesseselerin sahiplendikleri taşınmazlarının kendi tüzel kişilikleri adına tesciline imkan tanınmıştır. (Şimşek, 2010, s. 32)

1926 yılında yürürlüğe giren 743 sayılı Türk Medeni Kanunu'nda yeni kurulacak vakıfların Cumhuriyet'ten önce kurulan vakıflarla karıştırılmaması için "tesis" kelimesi kullanılmış, eski vakıflara ait ayrı bir yasal düzenleme yapılmıştır. Çünkü eski vakıfların hukuki durumunun hem haklarını koruyarak hem de çağdaş hukuk düzenini bozmayacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. (Aytaş, 2008, s. 783) Bu nedenlerle 1926 tarihinden önce kurulmuş mazbut, mülhak, azınlık ve cemaatlere mahsus vakıflarının idaresi hakkında bir kanun tasarısı hazırlanması için Hükümet tarafından İsviçre'den M. Hans Leeman Türkiye'ye getirilmiştir. Leeman kanunun hazırlanması sırasında azınlık vakıflarının da diğer Müslümanlara ait vakıflarda olduğu gibi devletleştirilmesi gerektiğini ileri sürmüş ancak Danıştay'ın böyle bir durumun Lozan Antlaşması'na ters düşeceğini ve sakıncalı olacağını belirtmesi üzerine bu düşünceden vazgeçilmiştir. (Öztürk, 2003, s. 133-134) (Güneri, 2006, s. 99)

5 Haziran 1935 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak 6 ay sonra yürürlüğe giren 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun ilk maddesinde azınlık vakıfları mülhak vakıflar arasında gösterilerek bu vakıfların mütevellileri ya da seçilmiş heyetleri tarafından yönetileceği ifade edilmiştir. Böylelikle Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinde belirtilen azınlık vakıfları eski Vakıflar Kanunu'na dahil edilmiştir. (Aydoğdu, 2008, s. 215; Özkaya, 2011, s. 180-181; Ekşi, 2011, s. 31) 1938 yılında yapılan bir değişiklikle maddedeki "seçilmiş heyetler" ibaresi çıkarılarak sadece "mütevellileri" ibaresi bırakılmıştır. 1949 yılında çıkarılan 5404 sayılı kanunla yapılan değişiklik sonrasında cemaat vakıfları mülhak vakıflar arasından çıkarılmış, mevcut vakıflara ek olarak cemaat ve esnaflara özgü vakıflar olarak üçüncü bir vakıf türü ifade edilmiştir. (İzmirli, 2018, s. 107; Alkan, 2009, s. 100)

IV. AZINLIK VAKIFLARININ TAŞINMAZ MAL EDİNMELEİ

Bugün Vakıflar Genel Müdürlüğünün kayıtlarına göre sayısı 167 olarak belirtilen azınlık vakıflarının neredeyse tamamı esasında vakıf olarak kurulmamış ve bir vakfiyeye sahip değildir. Bu vakıfların varlığı 1912 ve 1936 beyannamelerine dayanmaktadır. 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'yla azınlık vakıfları tüzel kişilik kazanarak, bu tarihe kadar edindikleri taşınmazlarını bir beyannameyle bildirerek kendi tüzel kişilikleri adına tescil ettirmişlerdir. Kanun'un geçici 1. maddesinde düzenlenen vakıfların verdikleri beyanname literatürde "1936 Beyannamesi" olarak adlandırılmaktadır. (Aydoğdu, 2008, s. 219; Ekşi, 2011, s. 43; Özkaya, 2011, s. 182; Durmuş, 2019, s. 154)

Azınlık vakıflarının 2762 sayılı Vakıflar Kanunu hükümleri uyarınca verdikleri 1936 beyannameleri, esasında tasarruflarında bulunan taşınmaz malların listesini içeren ve bu taşınmazların tapuya tescil edilmesi için gerekli olan mal bildiriminden ibarettir. Ancak Yargıtay 8 Mayıs 1974 tarihli kararında azınlık vakıflarının 44. madde gereği verdikleri beyannameleri, düzenlenmiş vakfiyeleri bulunmadığı gerekçesiyle vakfiyeleri olarak kabul etmiştir. Bu içtihadı göre, 1936 beyannamelerinde açıkça mal veya bağış kabul edebilecekleri yönünde bir ibare bulunmayan vakıfların doğrudan ya da vasiyet yoluyla taşınmaz mal edinemeyecekleri ifade edilmiştir. (Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 1974) Yargıtay'ın söz konusu kararından sonra azınlık vakıflarının vakfiyelerinde yer almayan taşınmazlarla ilgili açılan davalarda aynı şekilde kararlar verilmeye devam etmiştir. Bu kararla birlikte azınlık vakıflarının taşınmaz mülkiyetiyle ilgili sorunlar daha da karmaşık bir hale gelmiştir. (Sakmar, 2005, s. 119; Durmuş, 2019, s. 154; İzmirli, 2018, s. 109; Çağatay, 2011, s. 126) 8 Mayıs 1974 tarihine kadar azınlık vakıflarının serbestçe edindikleri taşınmazlar, bu tarih itibarıyla bedelsiz olarak hayatta iseler eski sahiplerine veya mirasçılara iade edilmiş değillerse Hazine adına kaydedilmiştir. Ayrıca bu kararla azınlık vakıflarının yeni taşınmaz edinmelerinin önü kapatılmıştır. (Şimşek, 2010, s. 38; Durmuş, 2019, s. 154; Çağatay, 2011, s. 126)

Yargıtay daha sonra 1999 yılında verdiği bir kararında, uzun yıllardır sürdürdüğü azınlık vakıflarının bağış veya vasiyet yoluyla taşınmaz edinmeleri için beyannamelerinde bu hususta açıklık bulunması gerektiği yönündeki görüşünün aksine, sonradan edinilen taşınmaz mala ilişkin olarak vakfın tüzüğüne bakılarak taşınmaz mal edinmenin vakfın amacını aşan bir durum oluşturup oluşturmayacağının değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. (Yargıtay 1. Hukuk Dairesi, 1999) Ancak Yargıtay daha sonra verdiği değişik kararlarında eski görüşünü yinelemiş ve bahsi geçen karar istisnai bir karar olarak kalmıştır. (Çağatay, 2011, s. 126)

Bu süreç 2002 yılına kadar devam etmiş, bu tarih itibarıyla Avrupa Birliği uyum yasaları çerçevesinde 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun azınlık vakıflarının

taşınmaz mal edinimleriyle ilgili hükümlerinde çeşitli değişiklikler yapılmaya başlanmıştır.

2002 yılında yürürlüğe giren 4771 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun uyarınca 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 1. maddesinde yapılan değişiklikle azınlık vakıflarına vakfiyeleri olsun ya da olmasın Bakanlar Kurulunun izniyle dini, hayri, sosyal, eğitsel, sıhhi ve kültürel alanlardaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere taşınmaz mal edinebilmeleri ve taşınmaz malları üzerinde tasarrufta bulunabilmeleri imkanı sağlanmıştır. Maddenin devamında azınlık vakıflarının tasarrufu altında bulunduğu, vergi kayıtları, kira sözleşmeleri ve diğer belgelerle tespit edilen taşınmazların altı ay içerisinde başvurulması durumunda kendi tüzel kişiliği adına tescil olunacağı belirtilmiş ve azınlık vakıfları adına bağışlanmış ya da vasiyet olunmuş taşınmaz malların da bu kapsamda olduğu ifade edilmiştir. Bu değişikliklerle birlikte 1936 Beyannamelerine dayanan uygulamaya son verilmiş ve azınlık vakıflarının taşınır ya da taşınmaz mal edinmelerindeki engeller ortadan kalkmıştır. Azınlık vakıflarının tasarruflarında bulunan ancak tapuya tescil ettiremedikleri taşınmaz malların kendi tüzel kişilikleri adına tescil edilmesi ve 1974 içtihadından önce elde ettikleri fakat eski sahiplerine ya da hazineye dönen taşınmazların ise iadesi süreci başlamıştır. (Aydoğdu, 2008, s. 229-230; Ekşi, 2011, s. 32-33; Sakmar, 2005, s. 121; Dürgen, 2016, s. 120-121; İzmirli, 2018, s. 110)

Uyum yasaları genelde olumlu karşılsa da azınlık vakıflarının taşınmaz mal edinmelerinin 4771 sayılı Kanun'da Bakanlar Kurulu iznine bağlanması azınlık vakıflarında hayal kırıklığı yaratmıştır. (Aydoğdu, 2008, s. 225) Bu doğrultuda 4771 sayılı Kanun'un Anayasa'ya aykırılık oluşturduğu iddia edilerek iptaline ilişkin olarak açılan davada Anayasa Mahkemesi, ilgili hükmün Anayasa'ya aykırılık oluşturmadığına karar vererek iptal talebini reddetmiştir. (Anayasa Mahkemesi, 2002)

Yüksek Mahkemenin kararı sonrasında 11 Ocak 2003 tarihinde çıkarılan 4778 sayılı Kanun'un 3. maddesiyle 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun değişik 1. maddesinde tekrar değişiklik yapılarak maddede belirtilen "Bakanlar Kurulu" ifadesi "Vakıflar Genel Müdürlüğü" olarak değiştirilmiş ve azınlık vakıflarının taşınmaz edinmesi Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün iznine tabi kılınmıştır. (24990 sayılı Resmi Gazete, 2003) Akabinde 4778 sayılı Kanun'a dayanılarak Kanun'un uygulanmasına ilişkin usul ve esasların belirtildiği Yönetmelik'te başvuruların vakfın bağlı olduğu Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne, maddede belirtilen belgelerle birlikte yazılı olarak yapılacağı ifade edilmiştir. (25003 sayılı Resmi Gazete, 2003) Bu sonuncu yönetmelik azınlık vakıfları tarafından daha olumlu karşılanmıştır. (Aydoğdu, 2008, s. 227) Bahsi geçen yönetmelikte faaliyette bulunan aktif azınlık vakıfları tek tek ve isimleriyle liste halinde belirtilmiştir. Yönetmelikte azınlık vakıflarının toplam sayısı 160

olarak belirtilmiştir. Belirtilen azınlık vakıflarının tasarruflarında bulunan taşınmazların kendi adlarına tescili için söz konusu yönetmeliğe uygun olarak yaptıkları başvuruların önemli bir kısmı taşınmazların üçüncü kişiler adına kayıtlı olduğu, diğer bir kısmı ise yeterli bilgi ve belge verilmediği gerekçeleriyle reddedilmiştir. Ancak malik haneleri boş olan belirli sayıda taşınmazın ise vakıfları adına tescili gerçekleştirilmiştir. (Sakmar, 2005, s. 122)

4778 sayılı Yönetmelik'te faaliyette bulunan azınlık vakıflarının listesinde sınırlı sayıda vakfa yer verilmesi bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Öyle ki liste dışı kalan azınlık vakıflarının listeye eklenme talebiyle yaptıkları başvurular reddedilince Danıştay konuyla ilgili verdiği kararında liste dışı kalan vakıfların başvuruda bulunabileceğini ve gereken araştırmaların yapılmadan taleplerinin reddedilmesinin hukuka aykırı olduğunu belirtmiştir. (Danıştay 10. Dairesi, 2005) Nitekim sonraki tarihli yeni Vakıflar Yönetmeliği bu şekilde bir listeye de yer vermemiştir ve günümüzde hukuki statüsü kabul görmüş toplam 167 tane azınlık vakfı faaliyetlerine devam etmektedir. Bunlardan 77'si Rum, 54'ü Ermeni, 19'u Musevi, 10'i Süryani, 3'ü Keldani, 2'si Bulgar, 1'i Gürcü ve 1'i Maruni'dir. (Cemaat Vakıflarının Türlerine Göre İl/İlçe Dağılımı, 2018)

Buraya kadar ifade edilen hukuki düzenlemeler 2008 yılında çıkarılan ve günümüzde halen yürürlükte bulunan 5737 sayılı yeni Vakıflar Kanunu ve bu kanuna bağlı olarak çıkarılan Vakıflar Yönetmeliği ile yürürlükten kaldırılmıştır. 2002 ve 2003 yıllarında yapılan kanun değişikliklerinden sonra 5737 sayılı yeni Vakıflar Kanunu'nun yürürlüğe girmesine kadarki süreçte 365 adet taşınmaz malın vakfı adına tescili gerçekleştirilmiştir. (Cemaat Vakıfları, 2023)

2762 sayılı eski Vakıflar Kanunu'nu yürürlükten kaldırarak 27.02.2008 tarihinde yürürlüğe giren 5737 sayılı yeni Vakıflar Kanunu'nun 12. maddesi, önceki düzenlemelerden ayrılarak azınlık vakıflarına herhangi bir makamdan izin almadan ve vakıf amacı için belirlenen hizmetleri gerçekleştirmek şartı olmadan mal edinebilme imkanı tanımıştır. Ancak, kanunda açık bir şekilde ifade edilmese de, söz konusu vakıfların mal edinme hakkı sınırsız değildir; özel hukuk tüzel kişiliği olarak yapılarına ve amaçlarına uygun düştüğü sürece mal edinebilecekleri kabul edilmelidir. (İzmirli, 2018, s. 112; Çağatay, 2011, s. 123) Nitekim Anayasa Mahkemesi de kararlarında bu kabule göre hareket etmektedir. (Anayasa Mahkemesi, 2017)

Halen azınlık vakıflarının tasarrufunda olup 1974'ten beri vakıf adına tescili gerçekleştirilememiş taşınmaz mallara ilişkin olarak 5737 sayılı Kanun'un geçici 7. maddesinde bir düzenlemeye yer verilmiştir. Buna göre azınlık vakıflarının 1936 Beyannamelerinde kayıtlı ve halen tasarruflarında olan nam-ı müstear ya da nam-ı mevhumlar adına tapuda kayıtlı bulunan taşınmazlar ile 1936 Beyannamesinden sonra satın aldıkları, kendilerine vasiyet edildiği veya bağışlandığı halde halen Hazine veya Genel Müdürlük ya da

vasiyet edenler veya bağışlayanlar adına tapuda kayıtlı bulunan taşınmazların on sekiz ay içinde başvuru yapılması durumunda Vakıflar Meclisinin olumlu kararı üzerine azınlık vakıfları adına tescilleri yapılacaktır. 2011 yılında kanuna eklenen geçici bir maddeyle söz konusu taşınmazlardan üçüncü kişiler adına kayıtlı olanların ise geçici 11. maddenin 2. fıkrasına göre azınlık vakıfları adına tescili mümkün değildir; taşınmazın Maliye Bakanlığınca tespit edilen rayiç bedeli Hazine ve Vakıflar Müdürlüğü tarafından azınlık vakfına ödenecektir.

V. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİNE YANSIYAN KARARLAR

Azınlık vakıflarının taşınmaz mal edinmeleri sorunu yıllar içerisinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) de taşınmıştır. Azınlık vakıflarının 1999 yılından itibaren AİHM'de açtıkları davalar hakkında Mahkeme 2007 yılından beri benzer nitelikli kararlar vermektedir. (İzmirli, 2018, s. 116)

AİHM azınlık vakıflarının taşınmaz mal edinmelerine ilişkin davalara Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) Ek 1 No'lu Protokol'ünün 1. maddesi bağlamında incelemektedir. Söz konusu madde hükmü mülkiyet hakkının korunmasıyla ilgili hükümler içermektedir.

İlk olarak 1997 yılında Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı tarafından yapılan başvuruda, AİHM 9 Ocak 2007 tarihinde Türkiye'de azınlık vakıflarının taşınmaz mal edinmeleriyle ilgili mevcut yasal düzenlemelerin Lozan Antlaşması'nda tanınan hakların kullanımını engellediği, bunun AİHS'nin mülkiyet hakkı ve ayrımcılıkla ilgili hükümlerine aykırılık oluşturduğunu iddia eden vakfın mülkiyet hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir. AİHM ayrımcılık olduğu iddiasını ise incelemeye gerek görmemiştir. (AİHM, 2007) AİHM'nin daha sonrasında bu konuyla ilgili verdiği kararlar da benzer şekilde sonuçlanmıştır. Mahkeme İstanbul Rum Patrikhanesi ile Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı'nın Büyükaada Yetimhanesi için açtığı davada 2008 yılında, Bozcaada Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı'nın açtığı davada ise 2009 yılında AİHS'nin mülkiyet hakkını güvenceye alan 1 No'lu Protokol'ünün 1. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir. (İzmirli, 2018, s. 116)

AİHM yukarıda adı geçen davaları mülkiyet davalarını incelerken kullandığı "hukuk tarafından öngörülme", "kamu yararı", "orantılı olma" gibi çeşitli kriterlere tabi tutarak değerlendirmiştir.

Mahkeme azınlık vakıflarının mülklerini kaybetmelerine sebep olan 2762 sayılı Vakıflar Kanunu hükümleri ve 1974 tarihli Yargıtay kararını öngörülebilirlik bağlamında değerlendirirken, esas olarak mülkiyet hakkına yapılan müdahalelerin 2762 sayılı Kanun'un uygulanmasından kaynaklandığını kabul etmekle birlikte, Yargıtay'ın 1936 yılında azınlıkların verdiği beyannamelerin vakıf senedi yerine geçmesine ilişkin olarak verdiği 1974 tarihli içtihadının

uygulanmasının hukuk tarafından öngörülebilir olma şartını taşımadığına karar vermiştir. (Şimşek, 2010, s. 47)

AİHM'in kamu yararı kriterini incelerken yaptığı değerlendirme de ise, taraf devletlerin vakıflar gibi tüzel kişilerin taşınmaz edinebilmesine dair hukuki düzenlemeler yapılırken geniş takdir yetkisine sahip oldukları, dolayısıyla kamu yararına uygun olarak kamu düzenini korumak amacıyla gerekli önlemleri alabilecekleri, azınlık vakıflarının taşınmaz edinimlerinin yasaklanmasının veya mallarını kaybetmelerine sebep olunmasının da kamu yararına uygun olabileceği ifade edilmiştir. Hatta Mahkeme'ye göre 1936 beyannamelerinden uzun yıllar sonra tapu iptal davalarının açılması ve azınlıkların mallarını kaybetmelerine sebep olunması tek başına Vakıflar Kanunu'nun "kamu yararı amacına" hizmet etme genel amacının meşruiyetini ortadan kaldırmayacaktır. (Şimşek, 2010, s. 48)

AİHM son olarak müdahalenin orantılı olup olmadığına ilişkin yaptığı değerlendirmesinde ise mülkiyet hakkına yönelik müdahalenin kamu yararı ve bireysel yarar arasındaki dengeyi bozmaması gerektiğini, bedel ödenmeksizin mülkiyete el konulmasının orantılılık ilkesine aykırı olacağını ifade etmiştir. (Şimşek, 2010, s. 48)

2008 yılında yeni Vakıflar Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ve devam eden yıllarda gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde günümüzde azınlık vakıflarının taşınmaz mal edinmeleriyle ilgili AİHM'e yapılan başvuruların sayısı oldukça azalmıştır. Bu konuda son yıllarda ortaya çıkan azınlık vakıflarının mülkiyet hakkı ihlallerine ilişkin sorunlar AİHM'e taşınmasına gerek olmadan Türk mahkemelerinde çözümlenmektedir. Anayasa Mahkemesi'ne yapılan "Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı Başvurusu", "Sina Aziz Manastırı ve Başpiskoposluğu (Tur-U Sina Manastırı) Başvuru", "Susamandağ Vakıflı Köyü Ermeni Ortodoks Kilisesi Vakfı Başvurusu", "Hasköy Aya Paraskevi Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı Başvurusu" 2022 yılında sonuçlandırılmış ve başvuru sahiplerinin mülkiyet haklarının ihlal edildiğine hükmedilmiştir. Sonuç olarak Türkiye'nin özellikle son yıllarda attığı adımlarla birlikte azınlık vakıflarının mülkiyet sorunları büyük ölçüde çözümlenmiştir. Günümüzde yürürlükte bulunan mevzuat hükümlerinde azınlık vakıflarıyla diğer vakıflar arasında taşınmaz mal edinmeleri konusunda hiçbir fark bulunmamaktadır.

SONUÇ

Vakıflar Türk hukuk tarihinde ve özellikle Osmanlı döneminde büyük bir öneme sahip olmuştur. Osmanlı döneminde Müslümanlar gibi gayrimüslimlerin de hayri ve sosyal amaçlarla çeşitli kurumlar kurabilmelerine izin verilmiştir. Ancak esas amaç ve işleyişi bakımından birer vakıf olan bu kurumların birer vakfiyeleri bulunmadığından tam anlamıyla bir vakıf olduklarından da söz edilememektedir. Varlıklarını fiili olarak (*de facto*)

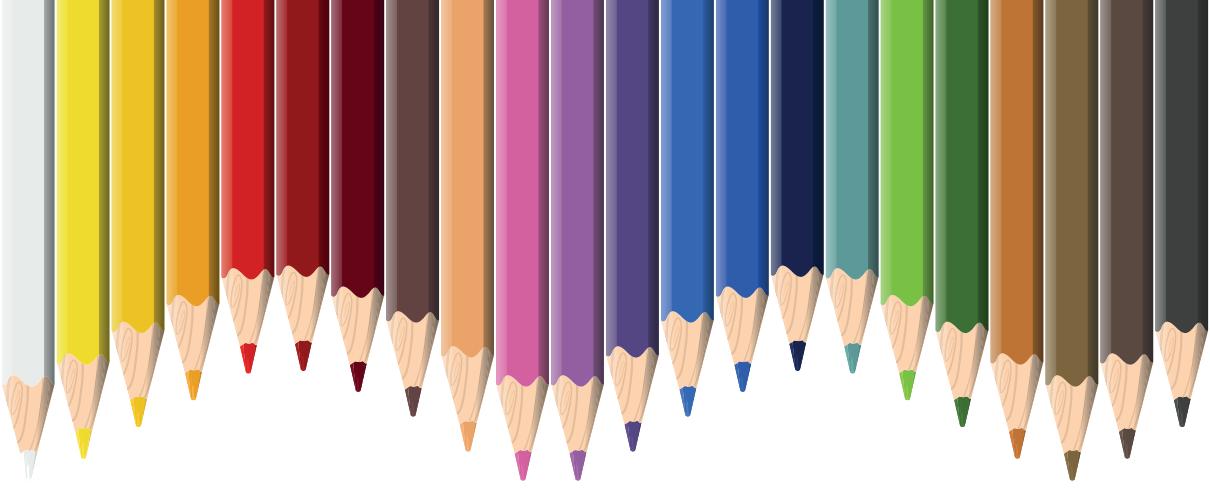
sürdüren bu yapıların hukuki statülerindeki bu belirsizlik ve tüzel kişiliklerinin bulunmaması sebebiyle malları kendi adlarına kaydedilmemiştir. 1912 ve 1936 yıllarında yapılan düzenlemelerle bu kurumların birer beyanname vererek mallarını kendi adlarına tescil ettirebilmelerinin yolu açılmıştır. Böylelikle neredeyse tamamının vakfiyesi olmadığı halde, bugün Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kayıtlarına göre sayısı 167 olan azınlık vakıflarının varlığı söz konusu beyannamelere dayanmaktadır. Yargıtay'ın 1974 yılında verdiği kararda azınlık vakıflarının verdikleri bu beyannameler, düzenlenmiş vakfiyeleri bulunmadığı gerekçesiyle vakfiyeleri olarak kabul edilmiş ve beyannamelerinde açıkça mal veya bağış kabul edebilecekleri yönünde bir ibare bulunmayan vakıfların doğrudan ya da vasiyet yoluyla taşınmaz mal edinemeyecekleri ifade edilmiştir. Bu kararlarla birlikte azınlık vakıflarının 1974 tarihine kadar edindikleri taşınmazlar, bedelsiz olarak eski sahiplerine veya Hazine adına kaydedilmiştir. Daha sonra Avrupa Birliği uyum sürecine dair olarak 2002, 2003 ve 2008 yıllarında yapılan düzenlemelerle azınlık vakıflarının mülkiyet sorunları çözümlenmeye çalışılmıştır. Nihayet 2008 yılında çıkarılan 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'yla çeşitli sebeplerle eski sahiplerine iade edilen veya VGM ve Hazine adına kaydedilen taşınmazların yeniden vakıf adına kaydettirilmesi imkanı tanınmıştır. 2011 yılında kanuna eklenen geçici bir maddeyle söz konusu taşınmazlardan üçüncü kişiler adına kayıtlı olanların ise Maliye Bakanlığınca tespit edilen rayiç bedelinin azınlık vakfına ödeneceği belirtilmiştir. Böylelikle günümüzde azınlık vakıflarının mülkiyetine ilişkin sorunlar büyük ölçüde çözümlenmiştir.

KAYNAKÇA

- 24990 sayılı Resmi Gazete. (2003, Ocak 11).
- 25003 sayılı Resmi Gazete. (2003, Ocak 24).
- AIHM, B.N.: 34478/97, K.T.: 09.01.2007 (AIHM 2007).
- Akgündüz, A. (1988). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akman, A. (2019). *Eski Vakıflar Hukuku ve İdaresi*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Alkan, M. (2009). Azınlık Vakıfları (Tarihî Arkaplanı, Hukukî Yapısı ve İç Analizi). *Gazi Akademik Bakış*, 2(4), s. 93-111.
- Anayasa Mahkemesi, E. 2002/146, K. 2002/201, K.T. 27.12.2002 (Anayasa Mahkemesi 2002).
- Anayasa Mahkemesi, B.N.: 2015/17576, K.T.: 1/2/2017. (Anayasa Mahkemesi 2017).
- Aydoğdu, M. (2008). Cemaatlere (Azınlıklara) Ait Vakıfların Taşınmaz Mal Edinmeleri Sorunundaki Son Hukukî Durum. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(1).
- Aytaş, G. S. (2008, Mart-Nisan). Vakıflar Kanunu Bir Ayrıcalık Belgesidir. *İstanbul Barosu Dergisi*, 82(2), s. 779-801.
- Bilgin, Ü. (2007). *Azınlık Hakları ve Türkiye*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Birsel, M. C. (1933). *Lozan* (Cilt 2). İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası.
- Bozkurt, G. (1989). *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerinin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bozkurt, G. (1995). Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44(1).
- Braude, B. (2014). Millet Sisteminin İlginç Tarihi. *Osmanlı Ansiklopedisi*. içinde Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Cemaat Vakıfları*. (2023). 15.11.2023 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü: <https://www.vgm.gov.tr/vakiflarimiz/vakiflarimiz/cemaat-vakiflari> adresinden alındı
- Cemaat Vakıflarının Türlerine Göre İl/İlçe Dağılımı*. (2018). 10.11.2023 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü: <https://cdn.vgm.gov.tr/vakiflar/cemaat-vakiflari-nin-turlerine-gore-il-ilce-dagilimi-17072018.pdf> adresinden alındı
- Cin, H., & Akyılmaz, G. (2010). *Türk Hukuk Tarihi*. Konya: Sayram Yayınları.
- Çağatay, M. (2011). Geçmişten Günümüze Azınlık Vakıflarının Mal Edinmeleri Sorunu. *TBB Dergisi*(96).
- Danıştay 10. Dairesi, E. 2003/2272, K. 2005/674, K.T.:15.11.2005 (2005).
- Danıştay 10. Dairesi, E. 2003/2272, K. 2005/6741, K.T.: 15.11.2005 (Danıştay 10. Dairesi 2005).

- Durmuş, B. (2019). Osmanlı Vakıf Hukuku Çerçevesinde SanasaryanVakfı ve Davasının Değerlendirilmesi. *Türk-Ermeni Uyuşmazlığı Üzerine Ömer Engin Lütem Konferansları 2018*. Ankara: Terazi Yayıncılık.
- Dürgen, B. (2016). Türkiye’deki Yabancı Cemaat Vakıflarının Taşınmaz Mal Edinmeleri. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(2).
- Efendi, Ö. H. (1977). *İthaf-ül Ahlâf fi Ahkâm-il Evkaf*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Ekşi, N. (2011). *Yargıtay, Danıştay ve AİHM Kararları Işığında Cemaat Vakıflarının Mülkiyet Sorunları*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Em, A. (2006). *Türk Hukuk Sisteminde Vakıflar*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Eryılmaz, B. (1990). *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*. İstanbul: Risale Yayınları.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*. (A. Berktaş, Çev.) İstanbul: YKY.
- Güneri, H. (2006). Azınlık Vakıflarının İncelenmesi. *Vakıflar Dergisi*(10).
- Hatemi, H. (1985). Tanzimat’tan Günümüze Vakıf. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 1). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- İmamoğlu, M. A. (2006). *Azınlık Vakıfları ve Yabancıların Taşınmaz Mal Edinimleri*. Ankara: Yazıt Yayınları.
- İzmirli, L. A. (2018). Çözölemeyen Problem; Cemaat (Azınlık) Vakıflarının Taşınmaz Mal Edinmesi. *TESAM Akademik Dergisi*, 5(1).
- Kenanoğlu, M. (2017). *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Korkusuz, M. R., & Ergün, Ö. (2008). Hukuksal Boyutları ile Eski ve Yeni Vakıflar. *DÜHFD*, 12-13(16-17-18-19).
- Kurban, D., & Hatemi, K. (2009). *Bir ‘Yabancı’laştırma Hikayesi: Türkiye’de Gayrimüslim Cemaatlerin Vakıf ve Taşınmaz Mülkiyet Sorunu*. İstanbul: TESEV.
- Oran, B. (1994). Lozan’ın Azınlıkların Korunması Bölümünü Yeniden Okurken. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49(3).
- Oran, B. (2001). *Küreselleşme ve Azınlıklar*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Oran, B. (2003, Temmuz). Lozan’da Azınlıkların Korunması. *Toplumsal Tarih Dergisi*(115), s. 72-77.
- Özkaya, E. (2011). *Eski Vakıf Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Öztürk, N. (1995). *Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*. Ankara: TDV Yayınları.
- Öztürk, N. (2003). *Azınlık Vakıfları*. Ankara: Altinküre Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

- Sakmar, A. (2005). Cemaat Vakıflarının Taşınmaz Mülkiyeti İle İlgili Sorunlar. *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*(1).
- Sungurbey, İ. (2001). *Eski Vakıfların Yeni Sorunları*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Şimşek, S. (2010). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatlarında Cemaat Vakıflarının Taşınmaz Edinimi. *TBB Dergisi*(88).
- Taşdemir, H., & Saraçlı, M. (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye Perspektifinden Azınlık Hakları Sorunu. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2(8).
- Üçok, C., Mumcu, A., & Bozkurt, G. (2017). *Türk Hukuk Tarihi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Vingas, P. L. (2012). Osmanlıdan Günümüze Cemaat Vakıfları: Cemaatlerin Yeni Yönetim Anlayışında Vakıfların Rolü ve Geleceği. *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*.
- Yargıtay 1. Hukuk Dairesi, E:1999/12630, K:1999/12902, K.T.: 6.12.1999 (Yargıtay 1. Hukuk Dairesi 1999).
- Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, E:1971/2820, K:1974/505, K.T.: 8.5.1974 (Yargıtay Hukuk Genel Kurulu 1974).

Bölüm 8

LİBERAL KURUMSALCILIĞIN DÜNÜ VE BUGÜNÜ

Seda Gözde TOKATLI¹

¹ Dr. Öğretim Görevlisi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, E mail:sedagozde.tokatli@idu.edu.tr, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-1880-1338>

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD liderliğinde kurulan liberal dünya düzeni içerisinde Avrupalı devletler de yer alarak, kıta içerisinde refah, istikrar ve barışı getirme çabası içerisine girmiştir. Batı hegemonyal düzeni içerisinde inşa edilen uluslararası kurum ve kuruluşların geleceği günümüzde daha fazla sorgulanmaya başlanmıştır. Bu çalışmada, öncelikle liberal kurumsalcılığın önemi vurgulanırken, revizyonist veya otoriter güçler tarafından yok olma tehlikesi altında olan liberal norm ve kurumların geleceği tartışılacak, liberal kurumsalcılık anlayışının zaman içerisinde yaşadığı dönüşüm ortaya konacaktır. Yeni dünya düzeni içerisinde çıkar temelli dış politikanın artan önemi, krize giren bu yenedünya düzenin hangi yöne doğru evrileceği ve transatlantik ittifak içerisinde aktörlerin oynadığı rol bu bildiri kapsamında analiz edilecektir. Batının kurucu değerlerinin temsilcisi olan ABD'nin değer kavramını çıkar kavramı karşısında arka planda tutması, kolektif güvenliğin ekonomik çıkarlar bağlamında ayakta kalmasına, ortak değerler bütününe zarar görmesine ve ABD'nin ulusal çıkarlar çerçevesinde transatlantik ittifak ilişkilerine yön vermesine yol açmıştır. Liberal düzenin yaşadığı bu dönüşüm, sistemik sonuçlar doğurabileceği gibi, mevcut güç ittifaklarının ya da girişimlerinin çıkar eksenli çerçevesinde yeniden tanımlanmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışma kapsamında, özellikle Kovid-19 salgının yarattığı sosyal ekonomik sorunlar, Rusya-Ukrayna Savaşı'nın demokratik dünya düzeni içerisinde yarattığı kaos ele alınacak, otoriter yönetimlerin liberal yapıların aşınmasına yönelik artan eğilimler ve uluslararası kuruluşların oynadığı rolün önemi bir kez daha vurgulanacaktır.

Liberal dünya düzenin geleceğinin daha fazla sorgulandığı uluslararası sistem içerisinde sert güç kullanıma yönelik eğilimin artması, insan hakları kavramlarının göz ardı edilmesi, tek taraflı kararların ön plana çıktığı dönemde liberal kurumsal yapıların geleceğinin tehdit altında olduğundan bu çalışma gerekli görülmüştür. Çalışmanın temel sorunları olan insan hakları, uluslararası kurum ve kuruluşların işlevsizleşmesi, demokratik değerlerin arka planda tutulması kurallara dayalı uluslararası düzenin gelişimini atmaktadır. Kurallara dayalı uluslararası dünya düzenin daha fazla sorgulandığı yeni dünya düzeninde değerler çıkarlar ikilemi kapsamında dar kapsamlı çıkar odaklı dış politika anlayışının artan önemini ön plana çıkarmaktır. Çok taraflı uzlaşma yönetiminin azaldığı, güvenlik endişelerinin daha fazla arttığı, demokratik ilkelerin azalan önemi bu çalışma kapsamında ortaya konacaktır. Uluslararası sistem içerisinde değişen tehdit algılamaları, küresel krizler, ideolojik tehditler ve ya bölgesel çatışmalar kapsamında liberal kurumsalcılığın ana aktörleri olan uluslararası kuruluşların oynadığı rol bu bildiri kapsamında incelenecektir. Liberal yönetimler karşısında artan anti liberal uygulamaları, demokrasilerin otoriter yönetimler ile olan savaşı ve çatışmacı yönetimlerin etki alanlarının genişlemesi liberal kurumsalcılığın

sonunu mu getirmektedir sorusunu getirmektedir. Liberal düzen karşısında Çin ve Rusya öncülüğünde inşa edilen alternatif kurum ve kuruluşlar sistem üzerinde dönüştürücü rol oynarken, liberal düzenin aşınmasına da katkı sağlamıştır.

1. Liberal Kurumsalcılık Kuramı

Bireyselciliği ve bireye yapılan vurguyu ön plana çıkartırken devletlerin her türlü siyasal iktidarlarının kısıtlanması gerektiğini amaçlamaktadır. Neoliberal kuram devleti en temel aktör olarak kabul etmesine rağmen, devletlerarasındaki karmaşık karşılıklı bağımlılık ilişkisini ele almaktadır. Karmaşık karşılıklı bağımlılık ilkesi, aktörlerin çeşitlenmesinin yanı sıra, güvenlik dışı konuların da eşit öneme sahip olduğu, yüksek önemli siyasi konular ile düşük önemli konular arasındaki hiyerarşinin geçerliliğini kaybettiğini savunmaktadır. Neorealist kuramın aksine, neoliberal kurumsalcılar uluslararası anarşik sistemde iş birliğinin mümkün olduğunu savunmaktadır. Devletlerarasındaki iş birliğini mümkün kılan karşılıklı çıkarlara vurgu yapmaktadır. Neo liberal yaklaşım, uluslararası örgütlerin ve rejimlerin, iş birliği için kurallar ya da aldatma olasılıklarını azalttıklarını dile getirmektedir. Bu kuramın en önemli temsilcileri olan Robert Keohane ve Joseph Nye, kurumları sistem düzeyinde hareket eden aktörler olarak kabul etmektedir. İşbirliğini mümkün kılan uluslararası rejimler, antlaşmalar ve devletlerin bağlayıcı olarak kabul ettiği yazılı olmayan uygulamalar bulunmaktadır. (Lamy,2011: 213-214).

Kurumsallaşma devletlerin ortak politikalar izlemesinde kolaylaştırmasında önemli bir rol oynamaktadır. Kurumların devletlerarasındaki arabuluculuk rolüne atıf yapan bu kuram, devletlerarasındaki karşılıklı çıkarların önemini de ortaya koymaktadır. Kurumsallaşmanın önemine vurgu yapan neoliberal kurumsal anlayış, demokratik yönetimlerin sistem içerisindeki yarattığı barışçıl düzene de vurgu yapmaktadır. Demokratik devletlerin kurumsal sebeplerden dolayı daha barışçıl olduklarını ve birbirleri ile savaşmadıklarını öne sürmektedir. Liberal anlayışın temelinde serbest ticaretin arttırılması, ortak kurumların inşası ve ortak rejim ve anlaşmaların sağlanması yer almaktadır. Bu bağlamda, uluslararası ilişkilerde kurumsallaşma iş birliği, çok taraflılık, ortak kurumlar ve askeri güvenli dışı kurumlar yer almaktadır. Liberal kuram, savaşın önüne geçilebileceğini, ortak iş birliğinin mümkün olduğunu ve düzen ve adaletin ortak kurumlar ve demokratik yönetim biçimiyle sağlanabileceğini savunmaktadır.

2. Soğuk Savaş Sonrası Düzendeki Liberal Düzenin İnşası

Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD sahip olduğu siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel gücü ile Yeni Dünya Düzeninin en güçlü aktörü haline gelmiştir. Çift kutuplu yapısal düzenin sona ermesiyle oluşan güç boşluğu Amerikan

liderliğinde devam etmiş, yenedünya düzenin temelleri atılmıştır. ABD tarafından 1991’de “*Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi*” ilan edilmiş ve “*Yeni Dünya Düzeni*” kavramı ortaya çıkmıştır. (NSSI, 1991). Soğuk Savaş sonrası dönemde sistem içerisinde ABD’nin gücünü dengeleyebilecek kadar güçlü bir aktörün olmaması ABD’ye sistem içerisinde egemen güç olmasına imkân tanımıştır. Amerikan ulusunun çıkarlarını tüm insanlığın çıkarlarıymış gibi göstererek, Amerikan dış politika uygulayıcıları realist ve idealist kavramları sentez yaparak yeni dünya düzenini şekillendirmeye çalışmıştır.

ABD eski ulusal güvenlik danışmanı Henry A. Kissinger, “*Amerikan dış politikasını değerlerin mi yoksa çıkarların mı idealizm mi yoksa realizm mi yönlendireceğine odaklanılmalı*” ifadesine yer vermiştir. (Kissinger,2002:12). ABD dış politikasının idealizm ve realizm ikilemi içerisinde kaldığını ve iç politik kültürün dış politika üzerindeki dönüşüm etkisi yaratabileceğini dile getirmiştir. ABD tarafından oluşturulan liberal düzen ile Amerikan değerleriyle diğer devletlere daha kolay empoze edilecektir. Özetle, ABD, alternatifsiz iktidarı yapıcı amaçlara doğru yönlendirilmiş “*liberal bir Leviathan’ın*” idaresini üstlenecektir (Ikenberry,2011).

2.1.Tek Kutupluluğu Savunanlar

Tek kutuplu yapı tek bir gücün hâkim olduğu ve uluslararası ilişkileri tek başına düzenleyen devlettir. Tek kutuplu sistem tek bir gücün hâkim olduğu ve hiyerarşik bir düzenin mevcut olduğu yapıyı temsil etmektedir. Diğer bir ifadeyle, alt -üst ilişkisinin hâkim olduğu bir sistemde düzen ve istikrarın sağlanması daha kolaydır. Soğuk savaşın sona ermesiyle, küresel güç dengesi Amerika’nın hâkim olduğu bir yapıya dönüştü. ABD ve Sovyet Birliğinden oluşan iki kutuplu yapının sona ermesi ile Amerika hegemonik tek lider olduğunu ve bu yapıda kendisine karşı gelebilecek başka bir ülkenin olmadığını dile getirmiştir.

John G. Ikenberry, David Wilkinson ve Christopher Layne gibi gerçekçi düşünceye sahip Amerikalı düşünürler, Soğuk Savaşın bitiminin hemen ardından, ABD’nin egemen bir güç olarak ortaya çıktığını belirterek, uluslararası sistemin tek kutuplu bir yapıya büründüğünü öne sürdüler (Efegil, 2009:4). ABD’nin tek kutuplu dünyanın liderliğini yapması dünya düzeninin kurallarını ortaya koyması ve onların uygulanmasını sağlaması dünya barışı için gerekli olduğunun altını çizmektedir. (Krauthammer,1990: 29,32-33) Charles Krauthammer, Amerika’nın tek kutuplu düzen içerisinde sahip olduğu gücü savunurken aynı zamanda dünya düzeni içerisine barışa yönelik yaptığı katkıyı ön plana çıkarmaktadır. ABD’nin tek kutuplu dünyanın liderliğini yapması, dünya düzeninin kurallarını ortaya koyması ve onların uygulanması yönünde çaba göstermesi dünya barışı için gereklidir (Krauthammer,1990: 29,32-33). Uluslararası sistem yapısal değişim ve

dönüşüm içerisinde devam ederken tek kutuplu yapısal düzenden çok aktörün ses çıkardığı çok kutuplu bir yapıya doğru da geçiş yaşanmaktadır.

2.2. Çok Kutupluluğu Savunanlar

11 Eylül terör olayları sonrasındaki tarihsel süreç uluslararası yapının artık tek kutuplu olmadığını açıkça göstermiştir. 11 Eylül siyasi krizi sonrasında ortaya çıkan 2008 küresel ekonomik krizi ABD'nin sistem içerisindeki gücünün daha fazla sorgulandığı bir dönemi başlatmıştır. 2008 ekonomik krizi ile ABD, uluslararası piyasalar üzerindeki hakimiyetini kaybetmiş ve yaşanan derin meşruiyet krizi, yükselen güçlere sistem içerisinde oluşan güç boşluğunu doldurma fırsatı sunmuş, bölgesel liderlik rolünün konsolide edilmesine imkân tanımış ve küresel hakimiyetlerini arttırmalarına katkı sağlamıştır.

21. yy'nın ilk çeyreğinde ABD, uluslararası arenada hiç olmadığı kadar korumacı, bencil ve yalnız hareket etmeye başlamıştır. ABD'nin küresel gücünde yaşanan gerileme çok kutuplu yapıya doğru geçişi hızlandırmıştır. ABD'nin uluslararası yapı içerisinde diğer ülkelere demokrasi ihraç eden rol model olma yeteneğinde yaşanan erozyon, diğer ülkelerin politikaları üzerinde sahip olduğu gücü ve ya inandırıcılığı daha fazla sorgulanmaya başlanmıştır. Batı içerisinde liberalizm karşıtı söylemlerin ön plana çıkması, liberal değerlerin en önemli savunucusu olan ABD'nin artan liberal karşıtı eylemleri liberal dünya düzeni içerisinde önemli bir sorunun varlığını ortaya koymaktadır. 11 Eylül terör saldırı sonrasında uluslararası kararları hiçe sayarak ve uluslararası hukuka aykırı davranış sergileyerek kendi inşa ettiği normatif liberal dünya düzeninin yıkılmasına ve küresel yönetim üzerindeki etkin pozisyonunu kaybetmesine yol açmıştır.

2008 yılında başlayan finansal krizin küresel bir krize dönüşmesiyle neoliberal ekonomik düzende sarsılmaya başlanmıştır. ABD'nin para piyasalarında yaşadığı dalgalanma, yatırım gücünde yaşanan düşme ve ticaret alanında yaşadığı sıkıntılar ekonomik gücünün gerilemesine yol açmıştır. Simon Bromley, ABD içerisinde yaşanan ekonomik durgunluğun 2008 yılından beri devam ettiğini, ABD'nin iktisadi liderliğini sürdürmede zorlandığını ifade etmektedir (Bromley,2011:130). Tek kutuplu yapısal düzen içerisinde çok aktörün ses çıkardığı çok kutuplu bir yapıya doğru geçişin yaşanmasıyla ABD'nin liderlik pozisyonun gerileceği yönünde tartışmalara da daha fazla yer verilmeye başlanmıştır.

John Ikenberry, 2015 yılında yazdığı makalede liberal sisteme meydan okumaların Batılı olan ülkeler tarafından gerçekleştiğini ifade ederken, küresel yönetişime en büyük tehdidin kendi kalbinden geldiğini dile getirmiştir (Ikenberry, 2010: 519). John Mearsheimer, *'Bound to Fail'* adlı makalesinde, 1990-2004 arası dönemi uluslararası liberal düzenin altın yılları

olarak tanımlarken, 2005-2019 arası dönemi liberal düzenin çöküşü olarak değerlendirmiştir (Mearsheimer,2019: 29). ABD'nin sert güce yönelik artan eylemleri, çıkar odaklı dış politika anlayışı sistem içerisindeki yumuşak gücünü gölgelerken, ulusallaşmaya yönelik artan politikalar da küresel gücünü olumsuz yönde etkilemiştir. Her ne kadar yapısal dönüşüm sonrası Batı kıtası içerisinde ilişkiler olumlu bir çizgide ilerlese de 11 Eylül siyasi krizi ve 2008 ekonomik krizi sistem içerisinde ABD'nin gücünün daha fazla sorgulandığı bir dönemi başlatmıştır.

2.3. Liberal Kurumsalcılığın İnşası

Çokkutuplu yapının devam etmesinde uluslararası kurumlar, sivil toplum örgütleri veya çok uluslu şirketler büyük rol oynamaktadır. Uluslararası yapı içerisinde yer alan aktörlerin birbiri ile artan iş birliği hem “örümcek ağı” gibi karışık bir şekilde hem de “*karmaşık karşılıklı bağımlılık*” çerçevesinde iç içe geçmiş şekildedir (Keohane ve Nye, 2011:19-31). ABD geçmişten gelen siyasi kültürünün en önemli parçası olarak anarşik uluslararası sistem içerisindeki düzeni sağlamanın kendi ahlaki sorumluluğu olduğunu önemle vurgularken küresel hegemonyasını da aynı zamanda güçlendirmeye devam etmektedir. ABD dış politika ve stratejileri her dönem farklı kuramlardan beslenmiştir.

ABD, kurumlar aracılığıyla devletlere mali yönde katkılar sağlayarak serbest ticareti teşvik etmiş ve ticaretin önündeki kısıtlayıcı engellerin kaldırılmasını sağlamıştır. ABD uluslararası ticaretin önünü açarak kendi bölgesel nüfuz alanını genişletmeyi ve küresel hegemonyasını güçlendirmeyi hedeflemiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD küresel yönetim modelinden en fazla yarar sağlarken aynı zamanda küresel hegemon sürecini de en üst seviyeye çıkartmıştır. Bill Clinton yönetiminin diğer ülkeler üzerinde uygulamaya koyduğu genişleme stratejisi “*Washington Uzlaşısı*” ilkeleri çerçevesinde yürütülmüştür. Clinton, serbest piyasanın önündeki müdahaleci engellerin kaldırılmasına yönelik aldığı önlemleri, mali ve finans politikalarındaki genişleme reformları ve uluslararası yatırım ağının değişmesine yönelik yapılan anlaşmaları çok taraflı bir dış politikanın varlığını göstermektedir.

1970’li yıllardan itibaren küreselleşme kavramının artan önemi karşısında hem uluslararası sistem içerisinde dönüşümler (uluslararası örgütler veya çok uluslu şirketlerin önem kazanması gibi) yaşanmış, hem de yaşanan bu değişimleri açıklamaya yönelik farklı teoriler ortaya çıkmıştır. Bill Clinton yönetimi özel sektör ile devlet arasında iyi bir denge politikası yürüterek bütünleştirici bir ekonomik model örneği sergilemiştir. Serbest piyasa ekonomisi ekonomik bütünleşme üzerinde dönüştürücü bir etki yaratırken siyasi alt yapı (demokratik düzen, hukuk devleti, liberal değerler) bileşenlerinin oluşumuna da yön vermektedir. Küreselleşme küreselin yerelleşmesini sağlarken, yerel olanın da küresel hale gelmesini sağlamaktadır.

Küreselleşme sonrasında Keynesyen politikaların önemini kaybetmesiyle piyasa yanlısı üretim teknikleri ön plana çıkmaya başlamıştır. Uluslararası sistem içerisinde devletlerin piyasa modelleri üzerinde sahip olduğu yetkilerin ortadan kalkmasıyla özelleştirme, kuralsızlaştırma ve finans alanında önemli gelişmelerin önü açılmıştır. Küreselleşme ulus devletlerin egemenliklerini aşındıran, sınırlarını ortadan kaldıran, insanların ve sermayenin akışını kolaylaştıran bir süreç olmuştur. Küreselleşme sonucunda ortaya çıkan yeni iktisadi kurum ve kuruluşlar gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkeler üzerinde daha kolay denetim yapma imkânı sunmuştur. Örneğin, ABD öncülüğünden inşa edilen neoliberal kurumsalcılığın en önemli aktörleri olan IMF, Dünya Bankası, G-7 ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar aracılığıyla neoliberal politikaları desteklenerek küreselleşmenin gelişmesine önemli katkılar sağlanmıştır. IMF ve DB, 1946 yılından 1973 yılına kadar uluslararası sistem içerisinde Bretton Woods sisteminin en önemli iki kurumu olarak yer almıştır. IMF, uluslararası parasal iş birliğini desteklemeye ve üye ülkelerin ekonomilerini güçlendirmeyi hedeflemektedir. DB ise, gelişmekte olan veya az gelişmiş olan ülkelere teknik ve finansal destek sağlayarak ülke ekonomilerinin gelişmesine yardımcı olmaktadır. IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla yürütülen yapıcı reformların amacı gelişmekte olan ülkelerin sorunlarına çözüm bulmaktır. IMF ve DB, ödemeler dengesinde sorun yaşayan ülkelere finansal destek sağlayarak uluslararası ticaret ve istihdamın yeniden canlanmasını hedeflemiştir. 1947 yılında Bretton Woods çatısı altında kurulan GATT Uruguay Anlaşmaları, 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) dönüştürülmüştür. Dünya Ticaret Örgütü ile uluslararası ticaretin kuralları belirlenmiş, ticaret serbest hale getirilmiş ve uluslararası anlaşmazlıkların hukuki yollarla çözülebilmesi için kurumsal bir platform oluşturulmuştur. 1999 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulmasıyla serbest pazar, liberal ekonomi ve özelleştirmeye dayanan ekonomik model yürürlüğe girmiştir. Neoliberal kurumsalcılık bağlamında, Bill Clinton yönetimi küreselleşme çatısı altında oluşturduğu serbest mali piyasalar, inşa ettiği uluslararası kurumlar, genişleyen ticari yatırımları ve özgür toplumlar aracılığıyla yürüttüğü çok yönlü dış politika anlayışı ekonomik ve siyasi düzen içerisinde dönüştürücü bir etki yaratmıştır. Liberal kurumsal yapı Bill Clinton dönemi ile altın çağını yaşamıştır.

ABD, Bush dönemi sonrasında karışık hegemonya modelini inşa ederek ulusal çıkarlar ile sistemik çıkarların örtüşmesi durumunda sert güç kullanımına öncelik vermeye başlamıştır. ABD'nin diğer devletleri sadece askeri gücü ile değil ekonomik yaptırımlar ile tehdit etmeye başlaması, gücünü zor güç bileşenleri üzerine inşa etmesi ve uluslararası rejimleri kendi çıkarlarına göre yönlendirmesi hegemonyasının zayıflamasına yol açmıştır. 11 Eylül terör saldırıları ABD'nin hegemonya konumundan uzaklaşmasına yol açmaktadır, çünkü hegemonya sadece güç ve zora dayanan askeri güçten

oluşmamaktadır, gücün rıza ile birleştirilmesi gerekmektedir (Eralp, 180). Amerika'nın küresel yönetim pozisyonundaki gerileyişi diğer bölgesel güçlerin daha çok ses getirmesine imkân tanımıştır. ABD'nin uluslararası toplumun rızasını almadan uygulamaya koyduğu tek taraflı politikaları diğer devletler üzerinde sahip olduğu üstünlüğünü kaybetmesine yol açmıştır. ABD'nin küresel yönetimdeki liderlik pozisyonunun sorgulanması küresel arenada yeni bir güç geçişimi olacak sorularını da beraberinde getirmiştir.

ABD sistem içerisindeki sahip olduğu üstün gücünü kaybetmesi sonucunda uluslararası yapıyı şekillendirme yetisini de kaybetmeye başlamıştır. Örneğin, ABD 'nin BM insan hakları sözleşmesine aykırı davranmaya başlaması, ülke içerisinde artan kemer sıkma politikaları, transatlantik ittifak içerisinde farklılaşan çıkarlar, serbest ticari kısıtlamaya yönelik artan yaptırımlar uluslararası yapıdaki tek ses olma özelliğini kaybetmesine yol açmıştır. BM içerisinde yer alan devletler, *“tek kutuplu sistemin sonuna gelindiği, ABD'nin artık eskisi kadar güçlü olmadığı ve uluslararası sorunları ABD'nin istediği gibi tek başına çözemeyeceği”* mesajını vermişlerdir. (Ercan,2018:127). ABD kuruluş değerlerinden olan özgürlük, temsili hükümet anlayışı, serbest ekonomik model, ulusların kendi kaderini tayin etme hakkı gibi *“yumuşak güç”* politikalarına ağırlık verirken, aynı zamanda jeopolitik veya jeostratejik gerçeklerden kaynaklanan çıkar odaklı yaklaşım modeli sergileyerek ulusal menfaatlerini koruma amacıyla *“sert güç”* uygulamalarına yönelerek realist bir çizgiden ilerlemektedir. ABD, böylesi bir düzen içinde sadece kendi dar ulusal çıkarlarına ve özellikle de maddi çıkarlarına odaklı bir dış politika izleyecek olması, uluslararası düzenin işleyişine olumsuz etki doğurmuştur. Özellikle, liberal düzen karşıtı Donald Trump'ın yönetime gelmesiyle, ABD liberal düzenin koruyucu rolünü oynamak istememektedir. Trump, dünya liderliğinin getirdiği yüklerin faydaları aştığını belirterek liberal düzenin lideri olma konusunda çekimser bir tavır benimsemiştir. Uluslararası sistemde ABD'nin sistemin koruyucusu veya yönlendiricisi olma konusunda artan belirsizliği, küresel yönetim gündeminin henüz net olmaması veya küreselleşme karşıtı artan retoriği tek kutuplu hegemon düzenin düşüşe geçtiğini açıkça ortaya koymuştur.

3. Liberal Kurumsal Düzenin Geleceği

3.1. Avrupa'da Aşırı Sağ'ın Yükselişinin Liberal Yönetimlere Olağan Etkisi

Küreselleşme kavramının yerini alan bölgeselleşme, devletlerin ortak değer ve kimlikler çerçevesinde hareket etmek yerine ortak çıkar ve ortak fayda kapsamında yeni oluşumlar içerisinde yer almalarına yol açmıştır. Aşırı sağın artan politikaları karşısında değer kazanan milliyetçilik kavramı, ulus bilinci ve yabancı düşmanlığını da beslemektedir. Biz ve ötekiler

söylemlerine sıkça yer veren aşırı sağ partiler ötekileştirme politikalarını ön plana çıkartarak ülke içerisindeki var olan uyum ve istikrarın yerini çatışma odaklı politikalara bırakmaktadır. Avrupa Parlamentosu içerisinde oylarını artıran aşırı-sağ partiler Avrupalılaşıma düşüncesinin gerilemesine, anayasa tartışmalarında AB'nin yeni bir aşamaya geçememesine ve ülkelerin kendi iç siyasetlerine daha fazla yönelmelerine yol açmaktadır (Yıldırım, 2022). Aşırı sağ besleyen başlıca olay ve olgular son on yılda gözlemlenen ekonomik durgunluk ve genç işsizliği, artan şiddet ve terör olayları, göçmen dalgasının dünyayı sarmasıyla tetiklenen milliyetçilik ve popülizm gibi faktörler olmuştur (Öztürk ve Genç, 2017). AB içerisinde küresel sisteme yönelik olumsuz algının artması da Avrupa içerisindeki entegrasyona zarar vermiş, AB içerisinde otoriter ve aşırı milliyetçi ideolojinin güçlenmesi, artan göç dalgaları ve devletçi duygulara yönelik artan ilgi de Avrupa ülkelerinin ortak karar alma mekanizmalarını olumsuz yönde etkilemiştir. Örneğin, Covid-19 krizi, artan göç hareketliliği, İslam karşıtlığı, Euro krizi, “Biz ve Ötekiler” kavramı, beyaz ırkın üstünlüğü gibi tanımlamalar aşırı sağ'ın güçlenmesinde en önemli gelişmeler arasında yer almaktadır. Batı ittifakı içerisinde sağ partilerin yükselişe geçmesi İngiltere'nin AB üyeliğinden çekilme yönünde aldığı (Brexit) kararını da hızlandırmıştır. Sağ partilerin güçlenmesi ülke içerisindeki bölünmelerin artması, dışlayıcı söylemlerin daha fazla ivme kazanmasına ve AB içerisindeki normatif gücün zayıflanmasına yol açmaktadır. Avrupa'da yaşanan dönüşümler ideolojik veya siyasi unsurlardan kaynaklı değil, daha çok küreselleşmenin artan etkisiyle devletlerin değişime ayak uydurması yönünde olmuştur. Aşırı sağ partilerin yükselişe geçmesi ülke içerisindeki milliyetçilik duygularını beslemekte, ayrılıkçı politikaların daha çok ivme kazanmasına yol açmıştır. Liberal kurumsalcılığın geleceği, demokratik yönetim anlayışının zayıfladığı, insan hakları veya adil ve eşit yönetim anlayışının yön değiştirdiği bir yapısal düzene doğru gidilmektedir. Avrupa karşıtlığının artması, farklılaşan değerler veya ayrıştırıcı faaliyetlerin hız kazanması bütünleşmiş bir Avrupa topluluğunun aynı zamanda bütüncül bir Batı'nın önünde büyük bir engel oluşturmaktadır. Batılı güçlerin yönetimlerinde aşırı sağ partilerinin söz sahibi olması ülke içerisindeki ulus bilincini arttırmış, bencil politikaları daha fazla ön plana çıkartmıştır.

3.2. Liberal Yönetimler Karşısında Yükselen Alternatif Güçler: Rusya ve Çin Örneği

Uluslararası sistem içerisinde Çin'in rolü tanımlanırken statükocumu yoksa revizyonist mi olduğu yönünde yapılan tartışmalarda, küresel değerlere olan bağlılığı, sınır anlaşmazlıkları konusunda barışçıl yollarla çözüme kavuşturma girişimi, başka ülkelerin iç işlerine karışmama prensibi veya uluslararası ticaret ve silahsızlanma rejimini kabul etmesi ve uluslararası kurumlarla çalışmalarında uyuma dikkat etmesi bu ülkenin statükoculuğuna vurgu yapmaktadır. Çin, yenedünya düzeni arayışını ilkeler, normlar ve

kurumlar aracılığıyla inşa ederek küresel aktör olma yolunda ilerleyen bir ülkedir. Batı temelli inşa edilen (IMF, DB) dünya düzeni karşısında oluşturulan alternatif örgütler (ŞİÖ, BRICS, KYG), ABD öncülüğünde tanımlanan Washington Konsensüsü yerine Çin devleti tarafından tasarlanan Pekin Konsensüsü veya liberal demokrasiler karşısında artan devlet temelli yönetim modeli sistem içerisinde mevcut yapıya yönelik alternatiflerin ön plana çıktığını göstermektedir. Liberal düzen karşısında Çin ve Rusya öncülüğünde inşa edilen alternatif kurum ve kuruluşlar sistem üzerinde dönüştürücü rol oynarken, liberal düzenin aşınmasına da katkı sağlamıştır.

NATO tarafından ilan edilen NATO 2030 raporunda, Rusya'nın "*stratejik zorluk*" ve Çin'in ise "stratejik rakip" bir ülke olarak tanınması, Batı ittifakı içerisinde Rusya ve Çin'e yönelik artan güvenlik kaygılarını göstermektedir (NATO 2030,2020). Çin ve Rusya statükoyu sorgulayan, sorguladıkları için de ABD merkezli sistem tarafından hareketleri sınırlandırılmaya çalışılan iki büyük güç olarak birbirlerine yaklaşıyor. Batı merkezli küresel düzene meydan okuyan devletlerden özellikle Rusya ve Çin yönetim modelleri arasında bulunan benzerlikler bulunmakta, değerler yayma amacı gütmeyen kalkınma odaklı müttefiklik ilişkileri ve otoritaryanizm çalışmaları da hızla sürmektedir. Liberal dünya düzeni karşısında Çin ve Rusya öncülüğünde inşa edilen alternatif kurum ve kuruluşlar sistem üzerinde dönüştürücü rol oynarken, liberal düzenin aşınmasına da büyük katkı sağlamaktadır. Diplomatik platformlarda birbirini desteklemeye devam eden Çin ve Rusya, 2021 yılında ABD Başkanı Joe Biden'ın liderliğinde düzenlenen Demokrasi Zirvesini, dünyaya kutuplaşmanın zemini olarak kabul görmeye devam ettiklerini ve "*demokrasiler ve otokrasiler*" ile "*serbest piyasa ve devlet kapitalizmi*" ayrımlarını doğru bulmadıklarını ifade etmişlerdir (BBC, 2021). Küresel düzende her iki devlet de kendi ideolojik değerlerini yayma gibi bir amacı bulunmamaktadır. Örneğin, ABD gibi liberal demokrasiyi evrenselleştirme, ülkelere demokrasi karnesi sorma veya ülkelerin rejimlerini değiştirme yönünde bir girişimde bulunmamaktadır. Örneğin, 21.yüzyıldaki en önemli gelişmelerden biri olan Rusya'nın Ukrayna topraklarına yönelik saldırısı uluslararası istikrar ve güveni olumsuz yönde etkilerken, revizyonist ve realist politikaların ön plana çıkmasına yol açmıştır. Ukrayna krizi müttefik ülkeleri yeniden bir araya getirirken, ortak tehditler veya mücadele alanlarında yeniden birlik olabileceklerini göstermiştir. Küresel gelişmeler kapsamında, Avrupa'ya komşu olan ülkelerde ortaya çıkan iç savaşlar veya ülke içi çatışmalar sonrasında toplumsal hareketlilik hızla artmış, göç faaliyetlerinde de önemli artışlar görülmüştür. Toplumsal entegrasyonun sağlanamaması, Euro'nun ve AB kurumlarının geleceğinin daha fazla sorgulanması ve yüksek dozda artan ulusalcılık kavramı Avrupa ülkeleri içerisinde her geçen gün daha fazla ivme kazanmaktadır. Avrupa karşıtlığının artması, farklılaşan değerler veya ayrıştırıcı faaliyetlerin hız kazanması bütünleşmiş bir Avrupa topluluğunun önünde büyük bir engel oluşturmaktadır.

3.3.Donald Trump Yönetimi: Liberal Dünya Düzeninin Dönüşümü

ABD'nin son yıllarda küresel paydaş rolünde yaşanan düşme veya zayıf karnı olarak lanse edilen siyasi ve ekonomik gücünde yaşanan gerileme, ulusal politikalara daha fazla yönelmesi, çıkar politikaları ekseninde kurduğu müttefiklik ilişkileri veya liberal düzenin kendisini revize edememesi en önemli riskler olarak yer almaktadır. Özellikle, Donald Trump'ın transatlantik ittifak içerisinde artan izolasyonist politikaları ittifak içerisinde güven boşluğunu ortaya koymuştur. ABD'nin ulusal çıkarlarını öncülleyen kararlar alması üye devletleri tek başına hareket etmeye zorlamıştır. Örneğin, Donald Trump, 2004 yılında gerçekleşen Galler Zirvesinde, NATO'ya sağladığı yüklü miktarda katkı payını azaltacağını dile getirerek diğer AB üyelerinin katkı payı oranlarını da ülke bazında GSYİH' lerinin %2 oranında çıkartmalarını talep etmiştir. Trump yönetimi ortak güvenlik çatısı altında ekonomik katkı payının adil dağıtılmadığını ve bu durumun adil olmadığını açıkça ifade etmiştir. 2017 yılında Brüksel'de gerçekleşen zirve sırasında Donald Trump'ın, *“Avrupa'ya güvenliği NATO sağlayacaksa maliyetleri sadece ABD'ye yüklemeyin”* mesajını vermesi, transatlantik düzende yaşanan kırılmanın en belirgin göstergelerinden biridir (Pifer, 2017). ABD ve NATO ikili ilişkilerinde ve karar alma süreçlerinde yaşanan bir diğer koordinasyon sorununu da Suriye askeri müdahalesi kararında yaşanmıştır. Örneğin, 2019 yılında Donald Trump yönetiminin NATO'ya danışmadan Suriye'den askerlerini çekmesini eleştiren Fransa Başbakanı Emmanuel Macron, 2019 yılında verdiği röportajda *“Şu anda yaşadığımız NATO'nun beyin ölümüdür”* ifadelerini kullanmıştır (Sputnik News, 2019). 2020 yılında düzenlenen 56.Yıl Münih Konferansının ana teması ise *“Batisızlık”* başlığı altında tanımlanmıştır (MSCR,2020). Donald Trump yönetimiyle yükselen popülist politikalar, artan Avrupa şüpheciliği, Avrupa'da popülist radikal sağ partilerin artan ayrılıkçı söylemleri ve Brexit referandumu da bunun en önemli çıktısı olarak da değerlendirilmiştir (Lee, 2018: s.145).

ABD'nin artan Çin tehdidi karşısında NATO'nun varlığını göz ardı ederek Asya Pasifik kıtasındaki müttefikleriyle iş birliğine yönelerek dengeleyici koalisyonlar oluşturması bu çalışma kapsamında ortaya konan savın destekleyici gelişmeleri arasında yer almaktadır. Batının kurucu değerlerinin temsilcisi olan ABD'nin liberal değerleri göz ardı ederek aldığı içe dönük kararlar kolektif güvenliğin ekonomik çıkarlar bağlamında ayakta kalmasına, ortak değerler bütününe zarar görmesine ve ABD'nin ulusal çıkarlar çerçevesinde transatlantik ittifak ilişkilerine yön vermesine yol açmıştır. Demokratik rejimlerin kendi içerisinde yaşadığı çıkar çatışmaları, özellikle Kovid 19 kriz döneminde belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Demokratik yönetimlerin gerilemesi, otoriter yönetimlerin sistem içerisinde güçlerini pekiştirmelerine yarar sağlarken, gelişmekte olan ülkeler üzerinde etki edebilme kapasitelerini geliştirmesine yol açmıştır Joe Biden'in 2022 yılında

topladığı Demokrasi Zirvesi: Çin'in yükselişine ve Rusya'nın yayılmasına karşı küresel bir demokrasi koalisyonu toplamayı amaçlamaktadır. “*Otoriter rejimler karşısında demokrasiler*” başlığı Çin ve Rusya'nın artan revizyonist gücüne yönelik yapılan bir girişimdir. Liberal yönetim modelleri karşısında Çin'in sunduğu alternatif projeler ve kuramlar ABD'nin izlediği yoldan farklı bir şekilde ilerlediğinin göstergesidir. Çin'in koşulsuz yardımlar, altyapı projeleri, alternatif ideolojiler aracılığıyla ortaya koyduğu ortak fayda anlayışı liberal yönetim modelleri karşısında ivme kazanmaya başlamıştır. Batılı güçlerin kendi içerisinde yaşadığı krizler liberal yönetim modelinin geleceğini riske atarken, alternatif güçlerin bu boşluktan avantaj sağlamasına imkân sunmaktadır. Transatlantik yapı içerisinde ortaya çıkan sosyal veya ekonomik krizler siyasi düşünce anlayışı, demokratik yönetim modeli veya demokratik kurumların işleyişinde önemli sonuçları ortaya çıkarmaktadır.

Özellikle, Trump yönetimiyle artış gösteren popülist politikalar, ırk, dil, din ve milliyetçilik kavramlarının yeniden önem kazanmasına, ulusal değerlerin aşınmasına ve mevcut sistemin erozyona uğramasına yol açmıştır. ABD içerisinde artan kutuplaşma, küreselleşme karşıtlığı ve artan korumacılık politikaları sistem içerisindeki rol model ülke olma özelliğine zarar vermiştir. ABD'nin askeri gücüne daha fazla önem vermesi, tek taraflı çıkar politikalarına daha fazla yönelmesi ve normatif değerleri arka planda tutarak sistemin yaşadığı hegemonyal dönüşüm için gerekli olan ortamı hazırlamıştır. ABD'nin demokratik kurumlarda yaşadığı dezenformasyon normatif gücünün kırılmasına yol açmıştır. ABD'nin sistem içerisinde demokrasi ihraç eden ülke statüsünde yaşanan gerileme ekonomik alanda sahip olduğu üstünlüğünü de olumsuz yönde etkilemektedir. Amerikan istisnacılığı kapsamında ABD liberal değerlerini yayma, diğer ülkelerinin rejimlerini değiştirme veya demokrasi karnelerini sorgulama gibi önemli girişimlerde bulunmaktadır.

2017 yılında Amitav Acharya yazdığı “*Liberal Hegemonya Sonrası*” (*After Liberal Hegemonya*) adlı kitabında, uluslararası düzenin dört ana unsur üzerinde kurulu olduğunu (serbest ticaret, çok taraflı kurumlar, demokratik yönetim ve liberal değerler) ancak bu dört unsurun uzun süredir durgunluk içerisinde olduğunu belirtmiş, Donald Trump yönetiminin ise bu durgunluğu sadece hızlandırdığını dile getirmiştir (Acharya, 2017: 271-285). Amitav Acharya, “*Amerikan Dünyasının Sonu*” (*The End of American World*) adlı kitabında, Amerika'nın liderliğinde kurulan bu düzenin evrensel olma konusundaki iddiasını eleştirerek Amerika'nın çıkarlarına hizmet etmesi yönündeki varsayımını ortaya koymaktadır. (Acharya, 2018). ABD yönetiminin demokratik yönetim anlayışı, ortak çıkar politikaları veya normatif yönetim anlayışında yaşanan gerileme küresel bir aktörün özelliklerini yansıtmadığı gibi, uluslararası alanda yalnız bir aktör olarak ilerlemesine de yol açmaktadır.

Sonuç

ABD'nin inşa etmeye çalıştığı yeni dünya düzeni içerisinde kuruluş değerlerinden olan hukukun üstünlüğü, demokratik yönetim anlayışı ve liberal değerleri diğer ülkelere yayma amacını uluslararası kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Amerikan istisnacılığı ABD dış politikasının en önemli amaçları arasında yer almıştır. ABD 'nin gücünü arttırmasında veya mevcut gücünü korumasında önemli rol oynayan akıllı güç bileşenleri uzun yıllar sistem içerisinde hegemon güç olarak kalmasına katkı sağlamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin yumuşak güç araçlarının sert güç araçları ile paralel yönde yükselişe geçmesi, artan yapıcı dış politika söylemleri, insani müdahale kapsamında yürüttüğü askeri operasyonları veya barış inşası projeleri Batı'nın yeniden artan gücünü ortaya koymuştur.

ABD liderlerinin sistemik yapı içerisindeki değişkenler üzerinden yürüttüğü dış politika anlayışı çıkar ve değer kavramları çerçevesinde ilerlerken, çıkar kavramı daha fazla ön planda yer almaya başlamıştır. AB içerisinde yaşanan krizlerde ABD'nin tarafsız bir duruş sergilemesi, 11 Eylül siyasi krizinde aldığı tek taraflı politikaları, 2008 kriziyle liberal ekonomik modelin düşüşe geçmesi ikili ilişkilerde yaşanan önemli ayrışmaları göstermektedir. Özellikle, Donald Trump yönetiminin koltuğu devir almasıyla NATO ittifakı içerisinde yaşanan sorunlar en üst seviyeye ulaşmıştır. Donald Trump yönetiminin, “Önce Amerika” söylemlerine yönelik artan uygulamaları, dış politika kararlarının fayda-maliyet analizi çerçevesinde alınması ve realist kuramları destekleyici söylemlerin ön plana çıkması transatlantik ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. NATO'nun örgüt içerisindeki birleştirici rolünün azalması AB üye devletleri içerisinde birlik olma yönünde çağrılarını arttırmıştır. Avrupa ülkelerinin kendi savunma örgütünü kurma yönünde artan eğilimi yaklaşık 70 yıldır faaliyetlerine devam NATO ittifakının geleceğine büyük zarar verecektir. Transatlantik ittifak içerisinde beliren sorunlar karşısında pasif bir duruş sergileyen ABD, mevcut müttefikleri ile güven sorunu yaşamaya başlamıştır. ABD, uluslararası sistem içerisinde her ne kadar yapısal dönüşüm sonucunda zafer kazandığı ilan etse de tek kutuplu düzen içerisindeki hegemon güç konumunu uzun süre korumayı başaramamıştır.

Dünya sisteminde yaşanan ekonomik, politik veya askeri gelişmeler uluslararası sistem içerisindeki güç dengesinin yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Batı merkezli yönetimlerin milliyetçi/popülist söylemleri doğrultusunda artan içe dönük politikalar devletlerin tek bir çatı altında hareket etmelerini engellerken, yükselen güçlerin sistem içerisindeki konumlarını daha ileri seviyeye taşımasına yol açmaktadır. Liberal yönetim modelleri karşısında özellikle Çin'in sunduğu alternatif projeler ve kuramlar ABD'nin izlediği yoldan farklı bir şekilde ilerlediğinin göstergesidir. Çin,

ihtiyaçların giderilmesi üzerinden hegemonya kurmaya çalışırken ve kazan-kazan işbirliği ilişkisini ortaya koymaktadır. Çin'in koşulsuz yardımlar, altyapı projeleri, alternatif ideolojiler aracılığıyla ortaya koyduğu ortak fayda anlayışı liberal yönetim modelleri karşısında ivme kazanmaya başlamıştır. Çin, Batı düşmanlığını kazanmadan ekonomik ve bölgesel gelişimini tamamlamayı, Avrupa ülkeleri üzerindeki nüfus edebilme kapasitesini arttırmayı ve ekonomik gücünün politik zeminde karşılığını bulması için büyük çaba harcamaktadır.

ABD üretim biçimi, yönetim şekli veya güç bileşenleri üzerindeki sistemik üstünlüğünü kaybetmesi küresel zeminde diğer devletler üzerinde sahip olduğu rıza ile yönetim anlayışının da gerilemesine yol açmıştır. Yenilikçi değerlerin zayıfladığı, müzakere gücünün önemini yitirdiği, transatlantik ittifak ruhunu bir arada tutan demokrasi ve insan hakları kavramlarına eski önemin verilmediği bir dünya düzeni istikrarsız ve çatışma odaklı küresel yapıya giden yolu hızlandırmaktadır. Liberal düzen karşısında Çin ve Rusya öncülüğünde inşa edilen alternatif kurum ve kuruluşlar sistem üzerinde dönüştürücü rol oynarken, liberal düzenin aşınmasına da katkı sağlamıştır. Ülkelerin küresel stratejilerini kalkınma ihtiyaçları çerçevesinde şekillendirmeleri, ulusal değerlerin aksine ulusal hedeflerin motive ettiği bir dış politika anlayışına yöneldiklerini göstermektedir. Dışlayıcı söylem ve pratiklerin artış göstermesi, devlet içi sağ partilerin yükselişi, göç karşıtı eylemlerin artması ve yükselen islamofi ortak ve ortak değerler bütününe zarar verirken ayrıştırıcılık, aşırıcılık ve farklılaşmaları ön plana çıkarmaya başlamıştır. Transatlantik ittifak içerisinde artan çıkar eksenli politikalar ve ABD'nin aşınan liderlik kapasitesiyle ve ya zayıflayan yumuşak güç bileşenleri ile diğer uluslara esin kaynağı olunması ve demokratik rejimlerin diğer yönetimlerin üzerinde bir cazibe yaratması oldukça zor görünmektedir. Bu çalışmada ortaya konan en önemli çıkarım ise neorealizm kuramının sistem içerisinde hala geçerliliğini korumasıdır.

Sonuç olarak, Küresel güç dengelemindeki transatlantik ittifak yapısı içerisindeki dönüşümü anlamak için sistem içerisinde değişen dengeleri, devletlerin ulusal çıkar kapsamında değişen dış politikalarını ve liderlerin yapı üzerinde artan etkisini öncelikle anlamak gereklidir. Transatlantik ittifak içerisinde oluşabilecek herhangi bir güç boşluğu Avrupa ülkelerinin kendi içlerinde ayrışmalarına, toplu savunma sisteminin yok edilmesine ve Rusya ve Çin'in Avrupa kıtasının güvenlik ve ekonomik politikaları konusunda kendi pozisyonlarını daha fazla güçlendirmesine yol açacaktır. Uluslararası sistem içerisindeki mevcut düzeni değiştirmeye yönelik çaba içerisine giren ve ABD karşısında güçlü bir rakip haline gelen yükselen güçlerin sistemdeki dönüşümü sağlayabilmesi için uluslararası toplumun rızasını kazanması, normatif düzenin inşası için gerekli olan şeffaf yönetim anlayışını benimsemesi ve diğer ülkelerin cazibesine kazanmak için başarılı kamu

diplomasi faaliyetleri yürütmesi gerekmektedir. ABD'nin kendi içerisinde yaşadığı sosyal, ekonomik, politik veya sınıfsal mücadele sistem içerisindeki sorumlulukları yerine getirmesini zorlaştırırken, içsel sorunlarının yapısal/ sistemsel sorunlar üzerindeki dönüştürücü etkisini bir kez daha ortaya koymaktadır. Liberal kurumsalcılığın en önemli aktörleri olan kurumları, anlaşmaları veya serbest ticaret düzeninin yeniden yenilenmesi zaruridir. ABD dolarının uluslararası rezerv para birimi olma özelliğini koruması, liberal ekonomik model veya mevcut finansal kuruluşlar sistemdeki hâkimiyetini korumaya devam etse de yapı içerisindeki hegemonyasının devamlılığını sağlayacak yeni bir uluslararası yapı inşa etmeli veya mevcut uluslararası kurumları da bu doğrultuda revize etmesi gereklidir. Özellikle, gelişmekte olan ülkelerle altyapıya karşılık kaynak anlaşmaları yaparak ihtiyaçların giderilmesi üzerinden bir iş birliğini temel esas alırken, ABD diğer ülkelerde liberal demokrasiyi evrenselleştirme, devletlerin rejimlerini değiştirme veya tehdit ve zorlama bileşenlerini devreye sokarak hegemonyasını korumaya çalışmaktadır.

Kaynakça

- Acharya, A. (2017). After Liberal Hegemony: The Advent of a Multiplex World Orders, *Ethnics, İnternational Affaris*, s 271-285
- Acharya,A.(2018). *The End of The American World Order*, New York, Polity Press.
- BBC News, (2021).“AUKUS Paktı: Çin; ABD, İngiltere ve Avustralya’nın savunma anlaşmasına Büyük sorumsuzluk’ diyerek tepki gösterdi. Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58579603>
- Bromley,S. (2009). “The Limits to balancing”,*Cambridge Review of International Affairs*, Cilt 24, No.2,2011,s.130
- Efegil,E. (2009), Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Uluslararası Sisteminin Yapısına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Eleştiri ,s.4
- Eralp, Atilla, (2014). *Devlet ve Ötesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ikenberry,J.(2010).The Liberal Order and Its Discontents,SAGE journals, Erişim Adresi,<https://doi.org/10.1177/0305829810366>
- Ikenberry,J.(2011), *Liberal Leviatham:The origins, Crisis and Transformation of the American World Order*,Princeton ,NJ. Princeton Üniversitesi Yayınları .
- Krauthammer, C. (1990-1991) *The Unipolar Moment*, *Foreign Affairs* Cilt.70 No.1,
- Kissinger,H. ‘*Amerika’nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?*’, çev.Tayfun Evyapan, (Ankara, METU Press, 2002),12
- Keohane,R. ve Nye, J. (2011). *Power and Interdependence*, New York: Longman, s.19-31
- Lamy, S. (2011).*Contemporary Mainstream Approaches, Neorealism and Neo-Liberalism*, New York, Oxford University Press.
- Lee,N.(2018) *Immobility and The Brexit Vote*, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, Sayı 11,s.145.
- NATO,(2020).NATO 2030: United for a New Era Report.” Erişim Adresi: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf. Erişim Tarihi: 25.11.2020.
- NSSI, “National Security Report of USA Archieve ”,(NSS.1991). <https://nssarchive.us>
- Measheimer,J.(2019). *The Rise and Fall of the Liberal International Order, Bound To Fail*, *Quarterly Journal: International Security*.
- Munich Security Conference Report, (2020), *Westlessness*, MSCR. Erişim Adresi: www.securityconference.org
- Öztürk,D.Tunçel,G., H.D., (2017). “Chapter 8: Globalization and Global Society” In Nejat Doğan & Joseph Drew Eds. *Introduction to International Relations*, Eskişehir: Anadolu University Publications
- Sputnik News, (2019), “*Macron: NATO’nun beyin ölümü gerçekleşiyor*,”Erişim Adresi: <https://tr.sputniknews.com/20191107/macron-natonun-beyin-olumu-gerçekleşiyor-1040575665.html>
- Yıldırım, Y. (2022) “ Liberal Demokrasinin Krizi Bağlamında Avrupa’da Sağ-Popülizm ve Yükselen Aşırı-Sağ,Amme İdaresi Dergisi,Cilt 50, Sayı 2.